

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ORTA YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE DİNİ İNANÇ VE TUTUMLAR: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Aitolkun VALERII KYZY

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

SAMSUN
2023

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ORTA YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE DİNİ İNANÇ VE
TUTUMLAR: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Aitolkun VALERII KYZY

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Aitolkun VALERII KYZY tarafından, Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ danışmanlığında hazırlanan “ORTA YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE DİNİ İNANÇ VE TUTMLAR: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından X.06.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Musta KÖYLÜ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Ayşegül GÜN Amasya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimler Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☒ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☐

06 /07 / 2023

Aitolkun VALERII KYZY

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU VE BEYANI

Tez Başlığı : ORTA YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE DİNİ İNANÇ VE TUTUMLAR: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 06.07.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 4

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

06/07 / 2023

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

ÖZET

ORTA YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE DİNİ İNANÇ VE TUTUMLAR: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Aitolkun VELERII KYZY
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Haziran/2023
Danışman: Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Bu araştırmada, orta yaş dönemindeki insanların dini tutum ve inançlarının incelenmesi amaçlanmıştır. SSCB döneminde ateizm baskısı altında kalan ve daha sonra inanç özgürlüğüne kavuşan günümüzün orta yaşlı bireylerinin dini inanç ve tutumlarındaki gelişim ve değişimleri araştırmak hedeflenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. 50-60 yaş aralığındaki 24 katılımcının dini inanç ve tutumları üzerine odaklanan bu çalışma Kırgızistan'da gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın sonucunda günümüzde orta yaş döneminde olan Kırgızistanlı yetişkinlerin dini inanç ve tutumlarında zaman içerisinde önemli bir değişim yaşandığı görülmüştür. Geçmişte, Sovyet rejiminin uyguladığı dinsizlik politikası sonucunda dini eğitim ve dini uygulamalar yasaklandığı için dini tutumların zayıf olduğu bağımsızlık sonrasında ise genel olarak dine yönelimde bir artış olduğu görülmüştür. Dini bilgilerini çevreleri veya medya aracılığıyla edinen katılımcıların örgün eğitim yoluyla dini bilgilerini arttırmaya ise eğilimli olmadıkları görülmüştür. Katılımcıların ibadetlere katılım oranının dini bilgilerinin az olmasına rağmen yüksek olduğu bulunmuştur. Katılımcıları dini uygulamalara yönlendiren unsurun genellikle dini bilgi değil dini duygu olduğu düşünülmüştür. Dini duygu ve düşüncelerle ilgili bulgular incelendiğinde ise dinin daha çok iç huzur, dürüstlük gibi manevi ve ahlaki boyutunun ağırlıkta olduğu görülmüştür. Sonuçta,bağımsızlık sonrasında dindarlara yönelik baskıların ortadan kalkması neticesinde geçmişte bu baskılara maruz kalan ve günümüzde orta yetişkinlik döneminde olan bireylerin dini tutumunun olumlu yönde geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun güçlü bir dini tutuma sahip olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Orta yetişkinlik, Dini tutum, Dini inanç, SSCB, Kırgızistan

ABSTRACT

RELIGIOUS BELIEFS AND ATTITUDES DURING MIDDLE ADULTHOOD: KYRGYZSTAN MODEL

Aitolkun VALERII KYZY

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Philosophy and Religious Sciences

Master, July/2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa Köylü

This research aims to examine the relationship between the middle aged and religion. The study aims to investigate the development and changes in the religious beliefs and attitudes of middle-aged people who experienced religious oppression during the Soviet period and later gained freedom of religion. The research employed a qualitative research method and a semi-structured in-depth interview technique. The study was conducted in Kyrgyzstan, focusing on the religious beliefs and attitudes of 24 middle-aged adult participants aged between 50 and 60.

Based on the study's findings, significant changes and developments were observed in the religious beliefs and attitudes of middle-aged adults in Kyrgyzstan. The religious policy of the Soviet regime led to the prohibition of religious education and practices. So, religious perspectives during the Soviet period were found to be weak.

After the country's independence, there was a general increase in religious inclination. However, participants needed to show more interest in improving their religious education through formal education. They acquired their spiritual knowledge from their social environment and the media. Despite their limited spiritual knowledge, the participants demonstrated a high level of participation in religious worship. These results show that they are driven by religious emotions rather than religious knowledge. The research findings relating to religious feelings and thoughts show that spiritual and moral aspects of religion are predominant. It became evident that the middle-aged people in Kyrgyzstan have a positive religious attitude as a result of this post-independence development. It is believed that the majority of participants hold strong religious attitudes.

Keywords: Middle adulthood, Religious attitude, Religious belief, USSR, Kyrgyzstan

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu araştırmada, Kırgız orta yetişkin bireylerin dini tutumu incelenmiştir. Sovyetler Birliği döneminde dini inançları baskılanarak yetişen ve şimdilerde orta yetişkinlik döneminde olan bireylerin, zamanla dini tutumlarında gerçekleşen değişimlerin araştırılması hedeflenmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, Kırgızistan'da yaşayan 50-60 yaş aralığındaki 24 yetişkinin dini inanç ve tutumları üzerine odaklanılmıştır.

Bu araştırmanın başarılı bir şekilde tamamlanmasında katkısı olan herkese içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Araştırmanın gerçekleşmesinde ailemin, hocalarımın ve arkadaşlarımdan maddi ve manevi destekleri büyük önem taşımaktadır.

Öncelikle kardeşlerime ve annem Begimcan Ağıbetova'ya sabır ve anlayışla her zaman bana destek oldukları ve bana güvendikleri için en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca çalışmanın başından sonuna kadar bana ilham veren rehberliği ve akademik desteği için değerli danışmanım Prof. Dr. Mustafa Köylü'ye teşekkürü borç bilirim.

Araştırma sürecinde desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Beraber geçirdiğimiz zaman, cesaretlendirici sözleriniz her zaman motivasyonumu yüksek tutmama yardımcı oldu.

Son olarak bu çalışmanın baş kahramanı olan bütün katılımcılara, bana güvendikleri, zaman ve düşüncelerini benimle paylaştıkları için teşekkür ediyorum.

Aitolkun VALERII KYZY

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU VE BEYANI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Tanımı ve Önemi.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Varsayımlar	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
1.5. İlgili Yayın ve Araştırmalar	4
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1. Yetişkinlik Dönemi.....	7
2.1.1. Yetişkinlik Kavramı	7
2.1.2. Yetişkinliğin Evreleri	8
2.1.3. İlk Yetişkinlik	9
2.1.4. Orta Yetişkinlik.....	10
2.1.5. İleri Yetişkinlik	10
2.2. Orta Yetişkinlik	11
2.2.1. Fiziksel Özellikler	12
2.2.2. Bilişsel Özellikler.....	14
2.2.3. Psikolojik Özellikler.....	15
2.2.4. Sosyal Özellikler	17
2.3. Orta Yetişkinlik Döneminde Dini Gelişim	19
2.3.1. Yaşlanma Süreci ve Dindarlık Arasındaki İlişki	25
2.3.2. Ölüm Kaygısı ve Dindarlık İlişkisi	27
2.4. Kırgızistan’da Dini Durum	29
2.4.1. Kırgızlarda Tengrizm	30
2.4.2. Atalar Kültü	31
2.4.3. Kırgızların İslamlaşma Süreci	32
2.4.4. Sovyetler Birliği Döneminde İslamiyet.....	33
2.4.5. Bağımsızlık Sonrası Dini Durum.....	34
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	37
3.1. Araştırmanın Şekli.....	37
3.2. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman	37
3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	37
3.3.1. Araştırmanın Evreni	37
3.3.2. Araştırmanın Örneklemi.....	38
3.4. Verilerin Toplanması	38
3.4.1. Veri Toplama aracı.....	38
3.4.2. Veri Toplama Süreci	38
4. BULGULAR VE YORUM.....	40
4.1. Katılımcıların Demografik Nitelikleri	40
4.1.1. Cinsiyet.....	40
Tablo 4.1. Cinsiyete Göre Dağılım.....	40
4.1.2. Yaş.....	40

4.1.3. Yaşadığı yer	41
4.1.4. Eğitim Düzeyi	41
4.2. SSCB Dönemi Dini Yaşam.....	42
4.2.1. Dini Eğitim Düzeyi	42
4.2.2. Dini İnanç ve Davranışlar.....	46
4.3. SSCB Dönemi Sonrası Dini Yaşam	48
4.3.1. Dini Eğitimdeki Gelişmeler.....	48
4.3.2. Dini Davranış ve İbadetlere Katılım Durumları	51
4.3.3. Dini Duygu ve Düşünce Şekilleri	55
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	64
KAYNAKLAR	68
EKLER.....	73
Ek-1: Katılımcıların Demografik Nitelikleri	73
Ek-2: Mülakat Soruları	74
Ek-3: Mülakat Örneği.....	76
Ek- 4: Bilimsel Etiğe Uygunluk Beyanı	82
ÖZGEÇMİŞ	83

SİMGELER VE KISALTMALAR

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
KMDB	: Kırgızistan Müslümanları Din Başkanlığı
GKDR KR	: State Commission for Religious Affairs of the Kyrgyz Republic
STAT KR	: National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Erikson'un psikososyal gelişim kuramı.....	9
Tablo 4.1. Cinsiyete göre dağılım.....	40
Tablo 4.2. Yaşa göre dağılım	40
Tablo 4.3. Yaşadığı yere göre dağılım.....	41
Tablo 4.4. Eğitim düzeyine göre dağılım.....	41
Tablo 4.5. SSCB döneminde dini eğitim alma durumuna göre dağılım	42
Tablo 4.6. Bağımsızlık sonrası dini eğitim alma durumuna göre dağılım	48
Tablo 4.7. Bağımsızlık sonrası dini uygulama durumuna göre dağılım	51
Tablo 4.8. Bağımsızlık sonrası dini duygu ve düşünce şekilleri.....	55

1. GİRİŞ

Fizik alanında çalışan bilim insanlarının “geçmişten bugüne akan gelecek” şeklinde tarif ettikleri zamanın kuşattığı evren, sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. İnsan da evrenin bir parçası olarak fetus döneminden ölümüne kadar yaşam boyu süren bir değişim sürecindedir.

20. yüzyılın sonlarında bireyin gelişimi çocukluk ve gençlik yılları ile sınırlı tutulmuştur. Yetişkinlerde görülen değişimler ise bozulma ile özdeşleştirilmiştir. Ancak daha sonra yapılan çalışmalar bu varsayımın doğru olmadığını ortaya koymuştur. Örneğin insan zekasının bazı alanları yetişkinlik çağında gelişmektedir. Bu bakımdan gelişim, bireyin doğum öncesi sürecinden hayatının sonuna kadar yaşamın farklı evrelerinde ortaya çıkan fizyolojik ve psikolojik fonksiyonlarındaki değişimler olarak ifade edilebilir (Onur, 2000).

Günümüzde insan gelişimi dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Dönemler birbiri ardınca ileriye doğru gider ve kendi içinde birini diğerinden ayıran genel özellikler içerir. Ancak her insan aynı yaşta aynı dönemden geçmesine rağmen genetik veya çevresel koşullardan ötürü bireysel farklılıklar gösterebilmektedir (Köylü, 2021).

Gelişim dönemleri evrenseldir. Dünyadaki her insan doğumundan ölümüne kadar aynı gelişim sırasını izler (Çoban, 2003). Ancak bilim insanları dönemleri yıllara ayırırken aynı kronolojik yaş üzerinde birleşmemişlerdir. Yine de genel olarak gelişim dönemlerini şöyle sıralayabiliriz: 0-2 yaş bebeklik dönemi; 2-12 yaş çocukluk dönemi; 12-25 yaş ergenlik ve gençlik dönemi; 25-60 yaş yetişkinlik dönemi; 60 yaş sonrası yaşlılık dönemi (Bacanlı, Terzi, 2012).

Çalışmamızda orta yetişkinlik döneminde (50-60 yaşları arası esas alınarak) olan bireylerin dini yaşantıları ele alınmıştır. Konu bütünlüğü oluşturmak adına öncelikle yetişkinlik ve evreleri hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra orta yetişkinliğin fizyolojik, sosyolojik, psikolojik ve dini gelişimleri ele alınmıştır. Daha sonra Kırgızistan’daki dini durum incelenmiştir. Bu çerçevede Kırgızların tarihi süreçte yaşadıkları dini değişim ve gelişime yer verilmiştir. Son olarak da tezimizin esas konusu olan Kırgızistan’daki orta yetişkinlik dönemindeki bireylerin dini inanç ve tutumlarında zamanla meydana gelen gelişim anlamaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

1.1. Araştırmanın Tanımı ve Önemi

Orta yetişkinlik dönemi insanın fizyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan değişimler yaşadığı, hayatının yeni bir safhasına geçtiği dönemdir. Aynı zamanda bu yıllar bireyin hayatında en çok toplumsal görev yüklendiği dönemdir. Aile hayatında evlat, ebeveyn, eş, büyük anne, büyük baba sorumluluğu alır. Toplumda ise yetişkinden çalışan, üreten ve yöneten olması beklenir. Birey orta yaşın getirdiği bu toplumsal görevleri yerine getirmeye çalışırken bu yoğunluğun doğurduğu sorunlarla da baş etmek durumundadır (Ulusoy, 2020).

Orta yaş dönemi bir geçiş döneminden daha ötesidir. Hayatlarının en yoğun yıllarını yaşayan, toplumun en etkin bireyleri olan yetişkinler, bir bakıma hayatlarını “yeniden değerlendirme” dönemine girerler. Hayata karşı tutumlarını, kazanım ve kayıplarını değerlendirir ve sonuçlarına göre hayatlarını daha iyi hale getirmeye çalışırlar. Dolayısıyla bireyin yaşamında bazı değişim ve düzenlemeler yapmaya girişmesi beklenen bir durumdur. İnsan her gün değişen ve gelişen bir varlıktır. Olası değişimlerden dini inanç ve tutumlar da payını almaktadır. Dini yaşantıya etki eden unsurlar arasında yaşla birlikte gelişen ölüm kaygısı, orta yaş krizi gibi psikolojik etkenler de vardır. İşte bu çalışmada da dini yaşantısında meydana gelen değişimi tespit edebilmek amacıyla orta yaş grubundaki Kırgız yetişkinlere odaklanılmıştır.

Orta yetişkinlik dönemi, insanların toplum için en verimli olduğu dönemdir. Dolayısıyla 40-60 yaşlarındaki insanlar toplumdaki ekonomik, siyasi ve diğer alanlarda en etkin kimselerdir. Bu bakımdan orta yetişkinlik döneminin her alanda araştırılması gerekli ve önemlidir.

Araştırmanın evreni olan Kırgızistanlı orta yetişkin grup hem SSCB döneminde ateizmin yoğun bir şekilde propagandasının yapıldığı okullarda eğitim almış, hem de ilk yetişkinlik yıllarında bağımsızlık sonrası yaşanan zorlu günleri tatmışlardır. Bu kimseler aynı zamanda bağımsızlık ilanının ardından kabul edilen “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar” yasasının doğurduğu sonuçları da tecrübe etmiş bir gruptur. Hayatlarında birbirinden farklı iki dönemi, iki farklı din politikasının etkilerini yaşamış olmalarından dolayı bu yaş grubunun dini inanç ve tutumlarının nasıl bir süreçten geçerek geliştiğinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Yukarıda değindiğimiz üzere Kırgızistan’da SSCB’nin yetmiş yıllık dinsizlik politikasından sonra dine yeniden dönüş yaşanmaktadır. Kırgızistan ile ilgili dini araştırmalar sadece 30 yıllık geçmişe sahiptir. Din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi

birçok dini alanda yapılacak araştırmalar konusu bakirdir. Bu bakımdan dini alanda nitelikli araştırmaların yapılması önemlidir. Bu konuda yapılan araştırmalar hem literatürün zenginleşmesine hem de ülkedeki dini gelişmelerin doğru ve istikrarlı bir şekilde yürütmesine katkıda bulunacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Din, Kırgızistan’da Sovyet rejiminin ideallerine aykırı olması nedeniyle 1920 yılından itibaren resmi olarak önemli ölçüde kısıtlanmaya başlamıştır. O dönemde hakim anlayış hiç bir ideolojinin sosyalist “yoldaşların” marksizm-leninizm ideolojisinin önüne geçmemesi yönünde olmuştur. Bu doğrultuda Müslüman halka İslam’ın geçmişten kalma, kölelik devrinin uygulamaları olduğu, ibadetlerin ise insan vaktini çaldığı, orucun insan sağlığına zararlı olduğu empoze edilmiştir. Dini tamamen ortadan kaldırmak için ibadethaneler kapatılmış, ibadet yapmak imkansız hale gelmiş, din adamları sürgün edilmiştir (Ergeshkyzy, Yıldız, 2018). İkinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde Müslümanların desteğini kazanmak adına dini kısıtlamalar hafifletilmişse de savaş sonrası dönemde ateizm resmi ideoloji olmaya devam etmiştir (Yüce, 2021).

Bağımsızlığın kazanılmasıyla kabul edilen (1991) “Din İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar” yasasıyla birlikte halk dini özgürlüğüne kavuşmuştur (Murzarayimov, Köylü 2019). Araştırmaya konu olan Kırgızistan’da yaşayan orta yetişkin bireyler bu iki devri de yaşamış kimselerdir. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı, “Kırgızistan bölgesinde yaşayan orta yetişkinlik dönemindeki insanların din ile ilişkilerini araştırmaktır”. Çalışmamızda ateist sistemin baskısına maruz kalan ve daha sonra inanç özgürlüğüne kavuşan orta yetişkin bireylerin dini inanç ve tutumlarında yaşanan gelişim ve değişimleri araştırıp ortaya koymak hedeflenmektedir.

1.3. Varsayımlar

İki farklı politik dönemden geçmiş olan Kırgız orta yetişkin bireylerin dini inanç ve tutumlarının incelendiği bu araştırmada bazı varsayımlarda bulunulmuştur.

1. Gelişim döneminde yaşanan fizyolojik, psikolojik, sosyolojik gelişim ve değişimler bireyin dini inanç ve tutumlarını olumlu veya olumsuz yönde etkiler.
2. Kişinin yaşadığı yer dindarlık düzeyini etkilemektedir.
3. Sovyet döneminde dini bilgi düzeyi ve dini uygulamaya katılım zayıftır.

4. Sovyet rejiminin dinsizlik politikası altında okullarda ateizm dersi almış olan bugünkü orta yetişkin bireyler bu durumdan etkilenmiştir.
5. Maruz kaldıkları dinsizlik politikasının etkileri hafızalarından tam olarak silinmemiştir ve dünya görüşlerini bu doğrultuda sürdürmektedirler.
6. Bağımsızlık sonrası yaşanan dini özgürlük halkın bir kısmını olumlu yönde etkilemiş, dine yönelim artmıştır.
7. Sovyetler Birliği döneminde az çok dini bilgiye sahip olanların bağımsızlık sonrası dine dönmeleri daha erken olmuştur.
8. Günümüzde dini eğitimleri zayıftır.
9. Günümüzde dini ibadetlere katılma durumları zayıftır.
10. Genel olarak Müslümanlar ve İslam hakkında önyargıları vardır.
11. Katılımcıların mülakat esnasında doğru bilgiler verdiği varsayılmıştır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Mülakatlar 2022 yılında Haziran-Ekim ayları aralığında yapılmıştır.
2. Çalışma Kırgızistan'ın Çüy, Issık- Göl, Narın, Calal- Abad, Talas, Oş eyaletlerinde yapılmıştır.
3. Mülakat, 24 katılımcı ile sınırlıdır.
4. Mülakat, tarafımızdan hazırlanan sorulara verilen cevaplar ile sınırlıdır.
5. Mülakata sadece Kırgızlar katılım sağlamıştır.

1.5. İlgili Yayın ve Araştırmalar

Kırgızistan'da doğrudan orta yetişkinlik döneminin ve bu yaş grubundaki bireylerin din ile ilişkilerini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kısımda araştırmayla doğrudan bağlantısı olmasa bile, Türkiye'de orta yetişkinliğin dini durumunu ele alan çalışmalara yer verilecektir. Orta yaş döneminin dini durumu üzerinde yapılmış doktora tezi bulunmamaktadır. Dolayısıyla aşağıda verilecek çalışmaların tamamı yüksek lisans çalışmasıdır.

Çolak'ın (2006), "Orta Yaş Döneminin Psikolojik, Dini İnanış ve Davranış Özellikleri" adlı çalışmasında bireylerin dini inanç ve davranışlarını psikolojik yapılarından yola çıkarak değerlendirmeyi hedeflemiştir. Araştırma Kayseri ilinin Hacılar ilçesinde 172 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş grubu ise 35-55 yaş aralığıdır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, bu yaştaki bireylerin dindarlık seviyesi ve ibadetlere katılım oranının yüksek olduğunu göstermiştir. Cinsiyet bağlamında kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu görülmüştür. Dini eğitim

düzeının ise dini davranışları etkilediği dolayısıyla iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ölüm kaygısı ile dindarlık düzeyi arasında paralel ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu yaşta duanın ehemmiyetli olduğu, orta yaş dönemindeki bireylerin zor zamanlarda hep dinden teselli buldukları tespit edilmiştir (Çolak, 2006)

Orta yaşlı ve yaşlı bireylerin dindarlık, mistik tecrübe ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan bir çalışma da Ceviz tarafından 2008 yılında Denizli ve İstanbul’da yapılmıştır. "Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dindarlık, Mistik Tecrübe ve Benlik Saygısı" adlı bu çalışma orta yaş ve yaşlılık dönemindeki 170 kişi üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda iki yaş grubu arasındaki mistik tecrübe, benlik saygısı ve dindarlık düzeyinde anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir (Ceviz, 2009).

İkis (2013), tarafından yapılan “Orta Yaş Krizi ve Din İlişkisi” adlı araştırmada cinsiyet ve yaşın artmasının yaşam görüşünde ve dindarlık düzeyinde anlamlı bir farklılaşma yaratmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşam görüşleri ile dinî tutumları arasında pozitif, tek yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bireyin sağlık durumu ve ekonomik durumunda yaşanan zayıflama orta yaş bunalımını arttırırken, eğitim düzeyinin artmasının bunalımı azalttığı saptanmıştır. Çalışma, Kayseri ilinde yaşayan 40-60 yaş aralığındaki 195 yetişkin üzerinde yapılmıştır (İkis, 2013).

Orta yaşlı bireylerin dindarlık ve mutluluk düzeylerini bağımsız değişkenler üzerinden inceleyen bir diğer çalışma Sevindik tarafından yapılmıştır. Araştırma Denizli il merkezinde yaşayan 40-60 yaş aralığındaki 384 orta yetişkin üzerinden yapılmıştır. Bu araştırmada dindarlık düzeyi arttıka mutluluk düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Sevindik, 2015).

Gezenler (2019) tarafından yapılan "Orta Yetişkinlik Dönemi Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi" adlı çalışmada orta yaşlı bireylerin din ile mutluluk düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma 2016 yılında Amasya ili Merzifon ilçesinde yapılmıştır. Araştırma 35-55 yaş arası rastgele seçilmiş 270 yetişkin üzerinden yapılmıştır. Dindarlık ve mutluluk düzeyine etki edebileceği düşünölen yedi değişken ele alınmıştır. Araştırma sonucu; meslek durumu, eğitim düzeyi ve yerleşim yerinin dindarlık düzeyini, medeni durumun ise mutluluk düzeyini etkilediğini göstermiştir. Dindarlık ve mutluluk arasındaki ilişkinin ise anlamlılık düzeyinde önem arz etmediği belirlenmiştir (Gezenler, 2019).

Kazel (2022), “Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk ve Dindarlık İlişkisi” adlı çalışmasında Samsun ve Ordu illerinde bulunan 35-55 yaş aralığındaki bireylerin

sorumluluk ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma 2022 yılında 365 orta yetişkin üzerinde yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki durum ve gelir durumu bireylerin dindarlık düzeylerini etkilemektedir. Sorumluluk düzeyi ise cinsiyet faktöründen etkilenirken diğer bağımsız değişkenlerden etkilenmemektedir. Sorumluluk duygusu ve davranışı ile dindarlık arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (Kazel, 2022).

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Yetişkinlik Dönemi

Gelişim psikolojisinin tarihi seyrine bakıldığında zaman ilk yıllarda sadece bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemine odaklanıldığını görmek mümkündür. 19. Yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar durum böyle devam etmiştir. Araştırmacılar 1940 yılından sonra yetişkinlik ve yaşlılık dönemine yönelmeye başlamıştır (Eryılmaz, 2011). Bu tarihten önce, bireydeki bütün gelişim ve ilerlemelerin yetişkinlik dönemine kadar tamamlandığı ve artık bu yaşta oturmuş bir kişilik kazanıldığı görüşü hakim olmuştur. İnsan gelişimini çocukluk dönemi ile sınırlandıran psikologların başında ise Freud gelmektedir. Ona göre insandaki en önemli gelişmeler ilk çocukluk döneminde yani hayatının ilk altı yılında gerçekleşmektedir. Ondan sonraki gelişim de ergenlik ile sona ermektedir (Çok, 2019). Piaget ve Kohlberg ise bilişsel ve ahlaki gelişimlerin ortalama 20-40 yaş arası diyebileceğimiz ilk yetişkinlik yıllarında tamamlandığı görüşündedir (Onur, 2000). Ancak Paul Baltes gibi yaşam boyu gelişimi ileri süren uzmanlar insan gelişiminin yaşam dönemleri ile sınırlandırılmayacağı görüşündedir (Santrock, 2011).

2.1.1. Yetişkinlik Kavramı

İnsan yaşamının evrelerine ilişkin spesifik meselelere dikkat çeken ilk araştırmacı C. G. Jung olmuştur. Jung (1994) özellikle yetişkinlik dönemine ağırlık vermiştir. O yaşam evrelerini güneşin hareketine benzeterek 4 döneme ayırmayı önermiştir. İlk çeyreği güneşin doğumuna denk gelir ki bu bebeklik dönemidir. Bebeklik döneminde problem yoktur, aksine o başkaları için bir problemdir. Yaşamın ikinci çeyreği yani öğleden önceki zaman dilimi gençlik dönemidir. Bu dönemde insan çocukluk düşlerine ket vuran birçok problemle başka bir deyişle hazırlıksız yakalandığı hayatın gerçekleri ile karşılaşmaktadır. Bu problemler öğle sonrası olan hayatın üçüncü çeyreğinde de devam etmektedir. Yaşlılıkta ise (dördüncü çeyrek) tekrardan günü başa sararak bebeklik döneminde olduğu gibi başkaları için problem olma durumu ortaya çıkmaktadır (Jung, 1994).

Yaşamın diğer evrelerinde olduğu gibi yetişkinlik döneminin başlangıç ve bitişi konusunda da evrensel bir görüş birliği yoktur. Genel olarak toplumdan topluma veya dönemden döneme göre farklılık gösterse de çocuk veya yaşlı terimlerinin çağrıştırdığı ifadeler benzerlik gösterir. Bir toplumda kime “çocuk” veya “dede, nine” diye hitap edilmesi gerektiği nettir (Köylü, 2004). Ancak söz konusu yetişkinlik olunca bu

kesinlik yerini belirsizliğe bırakmaktadır.

Yetişkinlik döneminin belirlenmesindeki bu karmaşıklık aslında insan gelişiminin, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları olmasından kaynaklanmaktadır ve bu her bireyde aynı kronolojik yaşa denk gelmeyebilmektedir

En kısa tanımı ile yetişkinlik, gençlik yıllarından insan ömrünün sonuna kadar devam eden geniş bir dönemin adıdır (Hökelekli, 2003). Yetişkin bireye sosyopsikolojik açıdan bakılırsa “meslek sahibi, evli, çocuklu, hayatının sorumluluklarını üstlenme ve kendi başına karar verebilme yeteneğine sahip insan” denilebilir (Kurt, 2014). Ancak ekonomik ve psikolojik bakımdan anne babasından bağımsızlaşamamış 30 yaşındaki bireyin yetişkin olup olmadığı sorgulanabilir. Bu bakımdan yetişkinliğin belirgin ölçütlerinden biri de “ekonomik bağımsızlıktır” denilebilir (Köylü, 2004).

Yetişkinlik çoğu zaman olgunluk ile özdeş görülür. Bu bağlamda bedensel ve ruhsal açıdan olgunlaşmış bireyler yetişkin olarak kabul edilmektedir. Olgun birey, hayatın gerçekleri ile daha kolay yüzleşir, yaşam ile barışık olur. Olgun bireyde çocukluk dönemindeki benmerkezcilik yerini, çevresi ile uyumluluk ve çözüm odaklı düşünceye bırakmıştır. Birey geçici ilişkiler yerine devamlı ve kaliteli ilişkilere önem verir. Tutarlı, güvenilir ve sorumluluk sahibidir (Asımgil, 2010).

Yukarıdaki olumlu tablonun ortaya çıkması yetişkinler açısından biraz zaman alabilir. Jung’un yetişkinlik dönemiyle ilgili yaptığı çalışmalara dayanırsak insanda kendisi ile veya çevresi ile uyuşmamaktan kaynaklanan problemler yetişkinlik döneminde ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı insanı yetişkinliğe hazırlayan bir okulun gerekliliğinden söz eder. Zira bireyin yetişkinlik döneminin getireceği meseleler ile başa çıkıp çıkamaması ona hazır olup olmamasına bağlıdır (Jung, 1994).

Özetleyecek olursak insan, yetişkinlik döneminde üretkendir. Toplumda birey olarak yer edinir ve toplumsal kurumların yüklediği birçok görevi yerine getirmeye çalışır. Ait olduğu aileden ayrılıp kendi yuvasını kurar. Eş ile uyum içinde yaşama, çocukların eğitimi, ev ekonomisini düzenleme konularında aktiftir. Kendi başına kararlar alır. Meslek hayatına atılır ve kendi ayakları üzerinde durur. Yetişkinliğin sonlarına doğru ise bireyin yaşla birlikte edinilen kazanımlara eklenen kayıplara da uyum sağlamayı öğrenmesi gerekmektedir.

2.1.2. Yetişkinliğin Evreleri

Yetişkinlik genel olarak üç bölüme ayrılarak incelenmektedir. Buna göre, 20-40 yaşlar arası “ilk yetişkinlik” dönemi olarak adlandırılır. Ancak son zamanlarda J. J.

Arnett'nin ilk olarak önerdiği “beliren yetişkinlik” (emerging adulthood) kavramı da yaşam dönemi olarak sunulmaktadır. Ergenlikten yetişkinliğe geçişi ifade eden beliren yetişkinlik, 18-25 yaşlar arasını kapsamaktadır. Bundan sonraki süreç ilk yetişkinlik, 40-60 yaşlar arası “orta yetişkinlik”, 60 yaştan ölüme kadar geçen süreç ise “ileri yetişkinlik” olarak tanımlanır (Arnett, 2000; Santrock, 2011).

İnsan gelişimi ile ilgili en çok kabul gören teorilerden biri Erik H. Erikson tarafından geliştirilen psikososyal gelişim kuramıdır. Bu teorinin son üç bölümü yetişkinlik dönemine denk gelmektedir (Dinç, Sayar, 2017). Ve yukarıdaki ayrıma önemli oranda benzerlik göstermektedir.

Tablo 2.1. Erikson'un psikososyal gelişim kuramı (Dinç, Sayar, 2017)

Dönem-yaş aralığı	Psiko-sosyal kriz	Birincil eylem ilişkiler	Önemli	Uygun sonuç
İlk yetişkinlik (18-35)	Yakınlığa karşı yalnızlık	Derin ve süren ilişkiler	Arkadaşlar ve sevgililer; rekabet ve işbirliği	Bağlılık ve sevgi yetisi
Orta yetişkinlik (35-60)	Üretkenliğe karşı durgunluk	Toplum için üretken ve yaratıcı	İş bölümü ve hane paylaşımı	Aile, toplum ve gelecek nesillerle ilgilenme
İleri yetişkinlik (60+)	Bütünlüğe karşı keder	Yaşamı eleştiri ve değerlendirme	İnsanlık, geniş aile	Tatmin duygusu, ölümü kabullenme

2.1.3. İlk Yetişkinlik

İlk yetişkinlik ergenlik ile orta yetişkinlik arasını kapsayan evrenin adıdır. Ergenlikten yetişkinliğe geçiş dönemi olarak da tanımlanmaktadır. Farklı görüşler olsa da genel olarak bu evre 20-40 yaş aralığında yaşanır. Bu dönemde birey daha gerçekçidir. Kişiliğini oturtmaya başlamıştır. İlk yetişkinlik döneminde görülen en belirgin sosyal fiiller, eş ve iş seçimidir. Aile idaresi ve meslek hayatını düzene koyma çabası yanında bir vatandaş olarak askerlik, oy kullanma gibi birtakım görevleri de

yerine getirir (Asımgil, 2010).

Bu dönem yukarda verdiğimiz Erikson'un gelişim tablosunda 6. sırada yer almaktadır. Ona göre genç yetişkinlik döneminde insan çevresi ile yakın ilişki kurma eğilimindedir. Bir sosyal gruba dahil olur. Derin ilişki kurmayı önemser. Bu duygular evlenme isteğini ortaya çıkarır. Ancak kimlik-kişilik problemleri varsa yakın ilişkiler kuramayabilir. Bu durum bireyin yalnızlık duygusuna kapılmasına neden olabilir. Dolayısıyla yalnızlık duygusu onda başka psikolojik problemlerin gelişmesine de yol açabilir (Kurt, 2014).

2.1.4. Orta Yetişkinlik

Orta yetişkinlik, genç yetişkinliğin bitimi ile başlayan ve yaşlılık dönemine kadar süren evrenin adıdır. Genel olarak 40 ve 60 yaşlar arasını kapsar. Ancak bu yaş sınırları bireysel olarak değişiklik gösterebilir. Bu bakımdan orta yaşa girip girmediğinin en doğru cevabını birey kendisi verebilir. Çünkü insanlar genelde yaşlanmayı kabul etmek istemezler. Orta yaş dönemi ise dinamik genç hayattan kopup yaşlılığa adım atmayı temsil etmektedir. Ekonomik durum yükseldikçe orta yaş kabullenme eğilimi düşmektedir (Asımgil, 2010). Orta yetişkinlik dönemi ileride geniş olarak ele alınacaktır.

2.1.5. İleri Yetişkinlik

Yaşamın son evresidir. Çoğunluğa göre 60-65 yaşlarından sonra başladığı kabul edilir. Genel olarak toplum tarafından olumsuz algılanan bir dönemdir. Bu dönemde bireyde geri dönüşü olmayan bedensel gerilemeler kendini gösterir. Deride kırışıklıklar, saç ve diş dökülmesi, boyun çökmesi, bel eğrilmesi, göz bebeklerindeki ve ciltteki solgunluk yaşlılığın fiziksel belirtileridir. Bununla birlikte hareketlerde yavaşlama görülür. İşitme, görme ve hafızada zayıflamalar yaşanır. Kronik hastalıklar ortaya çıkar. Kan dolaşımı yavaşlar.

Bedensel rahatsızlıkların yanında ruhsal değişimler de görülür. Depresyon, tedavisi mümkün olmakla birlikte yaşlılığın getirdiği değişimler sonucu bireyde görülen önemli psikiyatrik hastalıktır. Yaşlılıkla gelen uykuda azalma, uyku verimsizliği, yalnızlık hissi, yakınların yası, ölümün yakınlığı bu hastalığın tetikleyicileri olabilir (Saygılı, 2011).

Yaşlandıkça bireyde “neofobi” yani yeniliklerden korkma duygusu artar (Saygılı, 2011). Gençlerin “trend” dedikleri her şey onlar için “gereksiz” ve “anlamsız”dır. Yeni gelişmelere uyum sağlaması zorlaşır. Örneğin yaşlılar yeni

teknolojileri kullanmakta zorluk çekebilmektedirler. Eskiye bağı kalmayı sürdürürler, hep eski anılarını anlatırlar ve bir miktar o günlerinde yaşamaya devam ederler. Eşinin, yakınlarının, arkadaşlarının yası onları derinden etkiler ve kendi sonunun yaklaştığını hatırlatır. Ölüm korkusu artar. Bu durum yaşlıların dini ritüellere daha çok sarılmasına neden olur. Kapanma ve çevreden soyutlanma doğabilir. Dolayısıyla yalnızlık duygusu yaşlılık döneminde en sık yaşanan duygulardan biridir (Asımgil, 2010).

Ancak yaşlılık tamamıyla olumsuzluk çağı olarak görülmemelidir. Çünkü üretkenlik belli ölçüde azalsa da üretmeye devam etme imkanı hala vardır (Saygılı, 2011). Aynı zamanda onların bilgi birikimi, hayat tecrübeleri ve kelime hazineleri de bir çok gence nazaran oldukça geniştir (Bacanlı, Terzi, 2012).

2.2. Orta Yetişkinlik

Orta yetişkinlik, genç yetişkinlikten ayrılıp yaşlılık dönemine girinceye kadar süren gelişim dönemidir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi orta yetişkinliğin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği ile ilgili kesin bir görüş yoktur. Nitekim insan yaşamının teknolojik gelişmelere paralel olarak eskiye göre daha kolay olması ve tıbbi gelişmeler, insanların sağlıklarını daha uzun süre korumalarına ve daha üretken olmalarına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla gençlik yılları uzatılırken yaşlılık yukarı doğru itilmektedir. Yaşam boyunca genç kalmanın yolları bulunmasa da günümüzde yaşlılığı geciktirmenin birçok yolu bulunmuştur. Bu sayede yetişkinlik yılları insan hayatının en uzun dönemini oluşturmaktadır. Yine de insan gelişimi bireyseldir. Bu durum insanın fiziksel ve ruhsal olarak kendini hangi yaş grubunda hissettiğine bağlıdır. Örneğin 65-75 yaş arası bireylerle yapılan çalışmalarda bu yaştaki bireylerin neredeyse yarısının kendilerini orta yaş grubunda gördüğü ortaya çıkmıştır (Santrock, 2011).

Her ne kadar evrensel bir yaş sınırı olmasa da çoğunluk tarafından 35-55 yaşlar arası orta yetişkinlik dönemi olarak kabul edilmektedir. Fakat günümüz şartları altında çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu sınırın biraz daha yukarı çekildiği söylenebilir. Dolayısıyla günümüzde Levinson'un sunduğu 40-60 yaş sınırı orta yaş dönemine daha yakın kabul edilebilir (Köylü, 2004).

Bu dönemde büyük kayıp ve hastalıklar yaşanmasa da biyolojik olarak düşüşler baş gösterir. İlk sağlık sorunları ortaya çıkmaya başlar. İnsan bu sayede sağlığın kıymetini anlar. Dolayısıyla sağlıklı yaşamaya özen gösterir. Orta yaşla gelen fiziksel değişimlere müdahale etmeye çalışır. Ancak biyolojik düşüş yaşanmasına karşın birey, insan ilişkilerinde ve iş hayatında zirve noktadadır. Bu bakımdan dönemin başında

gerileme ile gelişim eşit seviyededir ancak dönem sonuna doğru gerileme öne çıkmaya başlar (Santrock, 2011). Meydana gelen bu değişimleri gelişim alanları itibariyle ele almak bize daha ayrıntılı ve açıklayıcı bilgi sağlayacaktır.

2.2.1. Fiziksel Özellikler

Orta yaşın başlarında çok belirgin fiziksel değişimler yoktur. Eğer insan sağlıklı besleniyor ve düzenli egzersiz yapıyorsa, bazen de genetik koşullardan dolayı yaşlılığın belirtileri ve kronik hastalıklar bir müddet geciktirilebilir. Yaşlılığa yaklaştıkça değişimler aşama aşama ortaya çıkmaya başlar. Dışardan bakıldığında ilk önce fiziksel görünümdeki değişiklikler fark edilir. Göz kenarlarında, alında mimik çizgileri dediğimiz “dinamik kırışıklıklar” görünür. Çünkü cilt, yaş ilerledikçe kurumaya başlar ve elastikliğini kaybederek hassaslaşır. Saçtaki koyu pigmentten sorumlu olan “melanin” üretiminin azalmasıyla saçlar beyazlaşmaya başlar. dişlerde bozulmalar görülür. Yine yaşa bağlı olarak metabolizma yavaşlar. (Zastow, Kirst-Ashman, 2015).

Yetişkinler, yaşın artmasıyla gelen ilk belirtilere çeşitli müdahalelerde bulunarak durumu kontrol altına almaya çalışırlar. Kadınlar yaşlarının sorulmasından hoşnut olmazlar. Genç görünümünü korumak için çabalarlar. Estetik müdahaleler, cilt bakım ürünleri, spor salonları için büyük miktarda para ve zaman sarf ederler. Orta yaşlıların sadece dış görünümü değil aynı zamanda biyolojik zindeliği de korumaya çabalamaları gerekmektedir (Onur, 2000). Sağlıklı beslenmeleri, zararlı alışkanlıkları bırakmaları ve belli zamanlarda genel muayene yaptırmaları bu yaştaki insanların daha uzun süre hem fizyolojik hem biyolojik bakımdan dingin kalmalarına yardımcı olacaktır.

Orta yaştan yaşlılık dönemine kadar boyda yaklaşık 5 cm'e kadar kısalma görülür. Bu durum vücuttaki su ve minerallerin azalmasına bağlı olarak omurganın kısalmasından kaynaklanmaktadır (Güngör Aytar, 2018). Aynı zamanda orta yaş döneminde kemik erimesi de yaşanmaktadır. Kemik erimesi kadınlarda erkeklere göre daha yüksek oranda yaşanır. Kemikteki kuvvetin azalması ile kemik kolay kırılabilir hale gelir. Bu yaşta kırılan kemiğin iyileşmesi de uzun sürecektir. Orta yaş grubunda kilo artışı problemi de vardır. Kilo alma kolaylaşırken, kilo verme yavaşlar. Bunun yanı sıra orta yaş “ikinci oral bağımlılık”ın” başladığı dönemdir. Böylece insan orta yaşta yemek tutkunu haline gelir. Bu etkenlere bağlı olarak vücut ağırlığı artar ve belli bölgelerde yağlanma oluşur. Erkeklerde daha çok sırt ve bel çevresinde yağlanma oluşurken, kadınlarda kol ve kalça bölgesinde oluşur (Onur, 2000; Bacanlı, Terzi,

2012). Vücuttaki yağ kütlesi ergenlik çağına göre 2 kat artar. 40'lı yaşlarda yağ oranı vücudun yüzde 20'sini oluşturmaktadır (Santrock, 2011).

İçsel olarak yaşlanmanın belirtileri bedendeki kuvvetin azalması ile anlaşılır. Birey bedensel olarak en kuvvetli dönemini ilk yetişkinliğin ilk yıllarında yaşar. Yaşlılığa doğru ilerledikçe enerjide düşüş meydana gelir. Bu düşüş bilimde, güç ve kas kaybı anlamına gelen “sarkopenia” terimi ile açıklanmaktadır. Kemik erimesi ve hareket güçlüğü de bu dönemde görülen değişimlerdir (Santrock, 2011).

Orta yaşta duyu organlarının işlevselliğinde gerileme yaşanır. Gerilemenin en belirgin yaşandığı duyular görme ve işitmedir. Görme fonksiyonunda 40-55 yaşlar aralığında hızlı bir düşüş yaşanır (Köylü, 2004). Yaş ilerledikçe göz merceğinin esnekliği azalır. Bu düşüş kademeli olarak artan prebiyopsiye yani yakını görme bozukluğuna ve küçük yazıları okumada zorlanmaya neden olur. Prebiyopsi, kitap okuma ve telefona bakma gibi yakın mesafeye odaklanmakta zorluk çıkarır (Zastow, Kirst-Ashman, 2015). Gözbebeğinin küçülmesi ile retinada ışık alma miktarı düşer ve renk ayrımı azalır (Santrock, 2011).

Orta yaştaki bireylerin, işitme sorunu ile karşılaşması ihtimali de yüksektir. 50 yaş üzeri bireylerin yarısında işitme problemi olduğu tespit edilmiştir. Erkekler bu problemle daha çok karşılaşmaktadır. En çok karşılaşılan işitme problemi yüksek sesleri duymadaki sorundur. Erkeklerin kadınlara göre yüksek ses duyarlılığını erken kaybetmeleri erkeklerin (iş hayatında oldukları varsayılarak) gündelik hayatlarında yüksek sese kadınlardan daha çok maruz kalmalarına bağlanmaktadır (Onur, 2000; Santrock, 2011). İşitme fonksiyonundaki bu kayıplar genellikle işitme sinir hücrelerinin kademeli şekilde sertleşmesinden ve gerilemesinden kaynaklanır (Zastow, Kirst-Ashman, 2015).

Diğer üç duyu organında da çok belirgin olmayan düşüşler yaşanır. İnsan farkına varmasa bile tat alma ve koku alma duyarlılığı gençliğe göre bir miktar azalır. Yaşlılığa yaklaştıkça düşüşler belirginleşir (Onur, 2000).

Orta yaştaki bireylerin reflekslerinde yavaşlama ortaya çıkar. Gençlere göre daha yavaş hareket ederler ve bir işi tamamlamada daha uzun zamana ihtiyaç duyabilirler. Karmaşık işleri başarmada da güçlük yaşayabilirler. Ancak yaş ilerledikçe daha çok deneyim kazanırlar. Kazandıkları tecrübeleri sayesinde beceri ve deneyim gerektiren işlerde gençlerden daha ileride olabilmektedirler. Hem de daha dikkatli ve tecrübeli iş yapmaları iş kazalarından görebilecekleri zararı asgariye indirir (Zastow, Kirst-Ashman, 2015).

Orta yetişkinlikte çoğunlukla kronik hastalıklar olmakla birlikte akut hastalıklar da görülür (Onur, 2000). Bu yaşlarda görülen en yaygın hastalıklar yüksek tansiyon ve diyabettir. Eklem iltihabı, romatizma, safra ve böbrek taşı oluşumu, kanser, kalp sorunları da orta yaşta sık görülen hastalıklardır (Zastow, Kirst-Ashman, 2015). Bunlardan en ölümcül olanları kalp ve kanser hastalığıdır. TÜİK 2022 verilerindeki ölüm nedenleri istatistiklerine bakıldığında ilk sırada dolaşım sistemi hastalıkları, ikinci sırada ise iyi huylu ve kötü huylu tümörler yer almaktadır. Yine ölüm istatistiklerine bakıldığında erkeklerin ölüm oranı kadınların ölüm oranından daha yüksektir (TÜİK, 2022).

Yaşanılan fiziksel düşüşlerin ve yakalanılan hastalıkların hepsi yaşa bağlı ortaya çıkan değişimler değildir. Bazen genetik bazen de kötü alışkanlıklardan kaynaklanabilir. Ayrıca stres de hastalıkların ortaya çıkmasını veya var olan hastalığın artmasını tetikleyebilmektedir (Çolak, 2006).

2.2.2. Bilişsel Özellikler

Daha önce belirttiğimiz gibi, 20. yüzyılın sonuna kadar insanın fiziksel ve bilişsel gelişiminin ergenlik yıllarına kadar sürdüğü düşünülmüştür. Hatta toplum içinde de böyle bir inanç hakimdir. Düşüşlerin yaşandığı doğru olsa da etkileri fark edilir biçimde değildir. Orta yaştaki bir insanın yeni şeyler öğrenemeyeceği düşünülerek birçok orta yaşlı insan eğitimden kendini geri çekmektedir (Zastow, Kirst-Ashman, 2015). Ancak yetişkin birey bu yanlış düşünceden sıyrılıp kendine güvenebilirse geç yetişkinlik yıllarına kadar öğrenmeyi sürdürebilir. Fakat bazı durumlarda bireysel farklılıklar veya duyu organlarındaki düşüşler öğrenmeye engel olabilmektedir (Ersanlı, 2005).

Psikolojinin en karmaşık konusu olan zeka iki türe ayrılmaktadır. Birincisi soyut muhakeme becerilerinden sorumlu olan “akıcı zeka”dır. İkincisi deneyim ve sözel beceriler anlamına gelen “kristalize zeka”dır. John Horn’a göre orta yetişkinlikte kristalize zeka gelişmekteyken, akıcı zeka bunun tersine gerilemeye başlamaktadır. Yetişkinlik yıllarında insan zihninin değişimini araştıran K. Warner Schaie orta yetişkinlikte zihinsel kapasitenin birçok yönden zirvede olduğunu tespit etmiştir. Onun bulgularına göre sayı ve algı hızında bir düşüş yaşanmaktadır. Ancak sözel beceri (kristalize zeka), mekansal oryantasyon ve tümevarımsal muhakeme (akıcı zeka) en yüksek düzeydedir. Dolayısıyla Schaie’nin araştırmasında orta yetişkinliğin hem kristalize zekanın hem de akıcı zekanın bazı fonksiyonlarının en verimli dönemi

olduğu görülmektedir (Santrock, 2011). Gelişim psikologları Schaie'nin bulgularının isabetli olduğunu düşünmektedir (Onur, 2000).

Orta yetişkinler, bilgi birikimi ve deneyimlerinden yararlanarak olaylara bütüncül ve geniş bakma yeteneğine sahip olurlar. Bu sayede meseleye farklı açılardan bakıp yorumlayabilmektedirler. Daha geniş düşünme imkanı olsa da düşünme hızında bir düşüş yaşanmaktadır. Ancak bu düşüş düşünme kalitesini etkilemez. Böylece gençliğinde zirvede olan fiziksel gücün yerini orta yaşında bilgelik ve sağduyu almıştır (Ersanlı, 2005; Zastow, Kirst-Ashman, 2015).

Orta yetişkinlikte hafıza zayıflığı neredeyse yoktur veya çok azdır. Günlük problem çözme ve karar verme etkinliği ilk ve orta yetişkinlikte stabil kalmaktadır. Fakat ileri yetişkinliğe doğru bunlarda da düşüşler yaşanacaktır (Santrock, 2011).

Orta yetişkinlik dönemi bireyin yaratıcılığını ortaya koyduğu dönemdir. Nitekim birçok sanatçı ve bilim insanı en önemli eserlerini ve ilmi çalışmalarını orta yaşlarda üretmiştir. Genelde bireyin üretkenliği 40 yaşlarında başlayıp 70'li yaşlara kadar sürebilmektedir (Zastow, Kirst-Ashman, 2015). Birey senelerce verdiği emek ve çabanın sonuncunda uzmanlığına orta yetişkinlik yıllarında ulaşmaktadır (Santrock, 2011).

Günümüzde birçok orta yetişkin formel eğitim imkanlarından yararlanarak bilişsel gelişimlerini desteklemektedir. Üniversitelere geri dönüşün amacı bazen alanında uzmanlaşarak kariyerinde yükselmektir. Bazen de yeni deneyimler keşfetmek, kendini farklı alanlarda sınamak için de olabilmektedir (Zastow, Kirst-Ashman, 2015).

2.2.3. Psikolojik Özellikler

Orta yetişkinlik yılları bireyin gençlik dönemini tamamlayıp yaşlılığa yöneldiği dönemdir. Başka bir ifade ile gençlik ile yaşlılığın ortasında, yani yaşamının orta çizgisindedir. Bir geçiş dönemi gibi basit görünse de toplumun en etkin bireyleri olan yetişkinler hayatlarının en kritik dönemini orta yaş döneminde yaşar. Orta yaşına gelince birey geçmişine bakar ve bugüne kadar neler elde ettiğini gözden geçirir. Geldiği konumdan memnun olup olmadığını sorgular. Bu bakımdan Levinson gibi bazı gelişim psikologları orta yaşı “yeniden değerlendirme” dönemi olarak görmektedir. Birey bu yaşta iç gözlem ve yeniden değerlendirme özelliklerini geliştirir. Hem de geçmişte kalan yıllarına dışarıdan ve bütüncül bakabilme imkanını bulur. Hayata karşı tutumlarını, kazanım ve kayıplarını daha iyi değerlendirebilecek ve sonuçlarına göre

hayatını daha dengeli hale getirebilecektir. Yaptığı değerlendirme başarılı olursa geçmişteki hatalarını düzeltme imkanı bulacaktır (Bacanlı, Terzi, 2012).

Geçmişe dönük yapılan bu öz hesaplama tatmin edici cevaplar vermeyebilir de. Birey Amacına ulaşmış olsa bile sonucunun anlamsız olduğunu düşünerek hayal kırıklığı yaşayabilmektedir. Böylece birey yaşadığı yıllarını amacına uygun şekilde değil boş bir şekilde geçirdiği çıkarımında bulunarak pişmanlık duyabilmektedir (Hökelekli, 2003). Sonuç olarak yaptığı işlerde başarılı olamayan ve değerlendirmesi olumsuz olan birey içedönük, karamsar bir kimliğe bürünmektedir (Apaydın, 2016).

Orta yaşta tecrübe ve zamanın önemi artmaktadır. Artık onun için çok zaman yoktur, dolayısıyla zaman kıymetlidir. Öğrendiği her şeyi hayatında kullanabilmeli ve yaptığı işler amacına ulaşmalıdır. Bunun dışındaki bütün işler boşa geçen zaman olarak değerlendirilmektedir. Çocukluk ve gençlik yıllarındaki gibi sadece ileriye değil hem geçmişe hem de geleceğe bakmaktadır. Geçmişine bakarak geleceğine yön vermeye çalışmaktadır. Bu dönemin bir diğer özelliği de çocuklukta hiç yaşanmayacakmış gibi görünen ölümün kaçınılmaz bir son olduğu gerçeğinin derinden hissedilmesidir (Köylü, 2004).

Levinson ve bazı araştırmacılar orta yaşın kriz dönemi olduğunu ileri sürmüştür. Ancak gelişim uzmanlarının çoğu orta yaş krizinin çok yaygın olmadığı, olsa bile bireysel olarak kişinin başından geçen olumsuzluklardan kaynaklandığı görüşünde birleşmişlerdir. Dolayısıyla bu konunun abartıldığı düşünülmektedir. Fakat son zamanlarda yapılan çalışmalarda yaşlı ve orta yaşlıların gençlere kıyasla daha fazla stresli durumlara maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. ilginç olan tarafı ise strese karşı koymak için çabalamamalarıdır (Santrock, 2011).

Orta yetişkinlik yıllarında yaşanan değişimler (fiziksel gücün ve güzelliğin azalması, hayatın gerçekleriyle yüzleşmek) bireyin hayatında krize dönüşebilmektedir. Yaşanan değişimler aynı zamanda bireyin hayatının dönüm noktası olabilmektedir (Zastrow, Kirst-Ashman, 2015). Bu sebeple birçok insan orta yaşa girdiğinde mesleklerini veya hayat tarzlarını değiştirmektedir (Ersanlı, 2005).

Orta yaş krizini tetikleyen başka nedenler de vardır. Bunların başında insanın ilk defa karşılaştığı akut ve kronik hastalıklar gibi sağlık sorunları gelmektedir. Menopoz döneminin başlaması ve onun getirdiği özel değişimler de bazı kadınlarda kimlik krizine sebep olabilmektedir. Ayrıca alkolizm tedavisi için orta yaşta başvuranların sayısı diğer yaş dönemlerine göre daha fazladır. Bu tespitler orta yaş döneminin bir stres ve stresten doğan bunalım dönemi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yaşlı

anne babaların ölümü, eşinden ayrılan bireylerin yeniden yaptığı evlilikler, işsizlik gibi bazı olaylar da orta yetişkinlerin psikolojik olarak farklı derecede etkilendikleri olaylardır. Bu nedenle orta yaş bir geçiş ve dönüşüm olmakla birlikte çoğunluk için olmasa da bazıları için kriz olabilmektedir (Zastow, Kirst-Ashman, 2015).

Karşılaşılan bu değişimler ve yaşanan çalkantılı ruh halleri bireyin orta yetişkinlik dönemine uyumunu zorlaştırmaktadır (Hökelekli, 2003). Jung'un belirttiği gibi orta yaşın getireceği değişimlere bireyi hazırlayan bir "okul" olması gerekmektedir. Jung'un bakış açısına göre bu görevi neredeyse bütün kültürlerde din üstlenmektedir. Din, bireyin hayatının yarısını anlamlı içerikler ile doldurur. Nasihatlerde bulunur, ruhunu olgunlaştırır ve içsel olarak iyi hissetmesine yardımcı olur ve ölümden sonraki hayata hazırlar (Jung, 1994).

Ölüm gerçeği ile yakından yüzleşen birey hayatın bu noktasında varlığını ve varlığın anlamını sorgular. Hayatın sonlu olduğu hissi onun kendi benliğini daha iyi anlamasına yardımcı olur. Ayrıca kendisini ve yaşamını olduğu gibi kabullenmesine olanak sağlar.

2.2.4. Sosyal Özellikler

Orta yaşımızı biyolojik saatimiz değil toplumsal saatimiz belirlemektedir (Bacanlı, Terzi, 2012). Genel olarak orta yetişkinler hayatta kendi yerini ve kimliğini bulmuş olgun kimselerdir. Büyük ölçüde ekonomik açıdan bağımsızdır. Bununla birlikte vatandaşlık görevleri, iş hayatındaki sorumluluklar ve ailevi yükümlülükler gibi birçok sosyolojik ve ekonomik sorumlulukları vardır. Üstlendiği sorumlulukların hepsini bir arada ve aynı anda yönetmek zorundadır. Mesleki hayatında uzman konumuna gelmiştir. Bu bakımdan toplumda en etkin ve en üretken bireylerdir (Güngör Aytar, 2018).

Orta yetişkinlik genellikle bireyin evli ve çocuklu olduğu dönemdir. Bu dönemin başlarında bireyin ilgisi aileye yöneliktir. Yetişkinliğin ilk yıllarında aile ilişkilerinde romantik duygular önemlidir. Ancak yaşlar ilerledikçe çiftler daha çok birbirlerinin güven ve şefkat gibi duygusal ilgisine ihtiyaç duymaktadır (Santrock, 2011).

Orta yaşta bireyin evlilik doyumu artmaktadır. Geçmişte çalkantılı bir evlilik dönemi geçirseler de orta yaşta aile ilişkileri tekrardan sağlamlaştırılabilir. Orta yetişkinlik dönemindeki çiftlerin ekonomik sıkıntıları daha az ve boş zamanları daha fazladır. Bu bakımdan ortak ilgi alanları olan etkinliklerle birlikte vakit geçirmeleri aradaki bağı kuvvetlendirecektir (Santrock, 2011). Ancak evliliğin ilk yıllarından sonra ayrılıkların en çok yaşandığı dönemin de orta yetişkinlik dönemi olduğu

bilinmektedir (Onur, 2000). Geçmişten beri sorunları devam eden çiftlerin bu dönemde ayrılık kararı almaları muhtemeldir. Orta yaştan sonra ayrılan çiftler boşanma kararlarını 40'lı yaşlardan sonrasına kadar bekletmelerinin asıl sebebi olarak çocukları göstermişlerdir. Bu yaştan sonra ayrılmanın hem olumlu hem olumsuz yanları vardır. Olumlu yanı çocukların büyümüş olması ve bu ayrılıktan çok etkilenmeyecek olmalarıdır. Ayrıca iftler bu süreçten maddi ve manevi olarak genç yetişkinlerden daha az etkilenmektedirler. Ancak geçen yılların ve onun içerdiği duyguların etkisi bireyin ayrılık sürecini zorlaştırabilmektedir. Özellikle bu durum boşanılan taraf için daha acı verici olabilmektedir (Santrock, 2011).

Orta yaş dönemindeki bireyler sadece kendi anne babalık görevlerinden sorumlu değildir. Aynı zamanda yaşlanmış anne-babalarının sorumlulukları da onların üzerindedir. Özellikle Müslüman kültürde hem geleneksel hem de dini telkinler bu sorumluluğu pekiştirmektedir. Bu sayede bakım evleri son are olarak görülmektedir (olak, 2006). İki kuşak arasında kalıp onların bakımını üstlenen bu nesil için “sandviç nesil” tabiri kullanılmıştır (Köylü, 2004).

Orta yetişkinlerin karşılaştığı bir diğer olay büyüyen çocukların evden ayrılması ile ortaya çıkan “boşalan yuva”dır. Bu olay çiftlere iki şekilde yansıyabilmektedir. Evi dolduran çocukların yokluğu onlara adanmış anne babalara olumsuz tesir edebilir. Anne baba evlatların yuvadan uçmasıyla bir boşluk ve duygusal burukluk yaşamaktadır. Bazı durumlarda ise sadece çocukları için bir çatı altında bulunan, onların gitmesi ile hiç ortak yanları kalmayan çiftler büyük sorunlar ile karşılaşabilmektedir. Bu durumun boşanma ile sonuçlanması muhtemeldir (Onur, 2000).

Çocukların evden ayrılmasından olumlu etkilenen ebeveynler de vardır. Çocukların gitmesi evdeki ekonomiyi rahatlatmaktadır. Çiftler baş başa kalmakta ve birbiriyle daha çok zaman geçirebilme imkanı bulmaktadır. Dolayısıyla bu olay evlilik doyumunu artırmaktadır. Bazılarına göre boş yuva evliliğin ikinci baharıdır. Ancak durum her zaman böyle seyretmemektedir. İş hayatında başarısız olan çocuklar aile evine geri dönmektedir. Bu ocuklara “bumerang çocuklar” ismi verilmiştir. Özellikle günümüzde artan işsizlik, geç evlilik ve boşanma oranının artması gibi sosyo-ekonomik durumlar bumerang çocukların sayısını artırmaktadır (Santrock, 2011).

Çocukların evlenip yuvadan ayrılmasıyla ebeveynler büyükanne/baba statüsü kazanmaktadır. Torunlar neslin devamı veya biyolojik yenilenme olarak görülür. Büyükanne/babalar için torun mutluluk kaynağıdır, çocuklarına veremediği şefkat ve

sevgiyi torunları ile yaşayarak duygusal anlamda tatmin olurlar. Bazıları için ise uzak mesafe veya evlat ile olan uzak ilişki sebebiyle büyükanne/babalığın pek bir anlamı yoktur (Santrock, 2011).

İş hayatında ise yaşamın orta yılları en verimli ve kazancın daha çok olduğu dönemdir. Genç yetişkinlere göre orta yaşlılarda uzman ve yönetici konumunda olanlar çoktur. Orta yaşın sonuna doğru iş hayatı emeklilik ile son bulmaktadır. Emeklilik birey için geçiş noktasını ifade eder. Birey emekli olduktan sonra belli başlı yükümlülükleri olan toplumsal bir rol kazanır. Emeklilik bu rolün getireceği yeniliklere hazırlık ve yeni toplumsal konuma uyumu içeren bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreç psikolojik, sosyolojik ve biyolojik etkenleri ile birlikte değerlendirilmelidir (Onur, 2000).

2.3.Orta Yetişkinlik Döneminde Dini Gelişim

Bireyin kronolojik olarak ilerleyen yaşamında fiziksel, sosyal, psikolojik değişimlerle birlikte dini hayatında da değişimler yaşanması söz konusudur. O halde bireyin dini gelişmesinden de söz etmek mümkündür. Buna göre dini gelişime “kişinin çocukluktan itibaren dini hayatının basitten mükemmele doğru geçirmiş olduğu değişim süreci veya süreçleridir” denilebilir (Şentürk, 1995).

Bu bağlamda birey, hayatının ilk yıllarından itibaren yaşlılık dönemine kadar “dini duyguların uyanışı, dini-manevi yapılanma, Tanrı tasavvurunda somuttan soyut düşünceye geçiş, dini kararsızlık, dinden uzaklaşma, dinden kopuş, dinî istikrar, dinî bütünleşme, dinî çatışma, dinî uzlaşma, dinî başa çıkma” gibi birçok değişim ve gelişimden geçmektedir (Bahadır, Karaca, 2016).

Fowler ise daha gerilere giderek insanın daha ana rahmindeyken doğacağı dünyanın anlamlılığı düşüncesi gibi bazı deneyimlere sahip olabileceğini ileri sürmüştür (Ok, 2007). İslam’da da insanın inanma duygusuna içgüdüsel olarak doğuştan sahip olduğuna inanılır. “Misak” ayeti olarak geçen Araf suresinin 172. ayeti inancın fitrattan kaynaklandığını açıklar: “Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz” (Araf, 7: 172).

Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “Her çocuk ancak fitrat üzere dünyaya getirilir. Bundan sonra annesi

babası (Yahudi ise) onu Yahudi yapar, (Hristiyan ise) onu Hristiyan yapar, (Mecusi ise) Mecusi yapar (Buhârî, Cenâiz, 92).

İnsan hayatının dini gelişimine bakarsak, hayatının ilk yıllarına tekabül eden 0-2 yaş döneminde herhangi bir dini yönelim görülme de ilkel inancın ortaya çıkmasını sağlayacak duyguların şekillenmeye başladığı görülür. Örneğin, Gelişim dönemlerini sekiz evreye ayıran Erikson, dini inancın oluşumunun bebeklik döneminde edinilen temel güven duygusuyla ilişkili olduğunu söyler. Bireyin gelecekteki dini yaşamı, bebeklik döneminde kendisine bakım hizmeti verenler aracılığıyla edinilen olumlu veya olumsuz güven duygusuna bağlıdır (Oruç, 2013). Erikson'a göre temel güven duygusunun kazanılması, bir bakıma geleceğe atılan inanç tohumudur. Dolayısıyla bu yaşlarda anne babanın, bebeği korktuğunda, huzursuz olduğunda veya ihtiyaç duyduğunda ona güvende olduğunu hissettirmeleri, yeterli derecede sevgi ve şefkat göstermeleri önemlidir. İlk etapta güven duygusu ebeveynlerin varlığıyla sağlanmaktadır. Ancak zamanla çocuk onların yetersizliğini ve eksik yönlerini fark etmeye başlayınca güven duygusunu daha güçlü varlık olarak tanıdığı Allah'a yöneltir. Bu nedenle, hayatının ilk yıllarında ebeveynlerin koruduğu ve güven verdiği bir ortamda büyüyen çocuğun, daha sonra aynı duygularla Allah'a bağlanması kolay hale gelir (Bilecik, 2017).

Bireyin dini hayatının şekillenmesinde, bebeklik dönemi kadar çocukluk ve ergenlik dönemleri de etkilidir. Çocukluk dönemi somut düşünme, soru sorma ve taklit etme dönemidir. Çocuk ilk dini bilgileri ve davranışları zamanının büyük kısmını birlikte geçirdiği ve ilk eğitimini aldığı ailesinden öğrenmektedir. Çocuk ailesinin yaptığı dini uygulamaları gözlemler, namaz ve dua gibi dini ritüelleri taklit eder, Tanrı, ölüm gibi dini konularda sorular sorar. Bu yaşlarda anne-babanın dini yaşamı çocuğun din ile iletişimini önemli ölçüde etkilemektedir (Kılavuz, 2005). Eğer anne baba dini emirleri uyguluyorsa, dini konularda yeteri kadar bilgi sahibiyse çocuğa dini rehberlik yapabilir. Şayet çocuk bu dönemde ailesi tarafından dini konularda yeteri kadar bilgilendirilmezse, dini gelişimi gecikerek zamanla dinden uzaklaşabilir. Bununla birlikte son çocukluk döneminde, okul çağına gelmiş olan bireyin dini gelişimine ailesinin yanında okul ortamı ve arkadaş çevresi de etki etmeye başlar (Peker, 2012).

Ergenlik döneminde birey çocukluğunda anlamını bilmeden taklit ettiği dini inanç ve bilgilerini yeniden gözden geçirir. Bu dönem somuttan soyut düşünceye geçiş dönemi olmakla birlikte dini konulara ilginin uyandığı ve gencin varoluşunu sorgulamaya başladığı bir eleştirel düşünme sürecidir. Bu dönemde birey dini

konulardaki eleştiri ve sorularına yeterli cevap alabilirse dine ilgisi artarak sağlıklı bir dini kimlik kazanır. Fakat yeterli açıklama yapılarak şüpheleri giderilmediği zaman veya aradığını dinde bulamadığı zaman çelişkiye düşerek dinden uzaklaşabilir (Topuz, 2003).

Dini gelişimin yeniden yapılandığı ergenlik çağının sonunda artık birey dini inancına ilk şeklini vermiş olur. Böylece ilk yetişkinlik dönemine giren genç, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde edindiği dini bilgi ve tecrübelerinden yola çıkarak dini inancı konusunda bir karar verir. Dolayısıyla birey ilerideki dini hayatına temel olacak ve genel bir inanç sistemine ilk yetişkinlik yıllarında sahip olur. Geline bu noktada yetişkin bireyin dini inanç ve tutumlarının, aldığı dini eğitim, ailesi ve arkadaş çevresi ile yaşadığı dini sosyalleşme gibi birçok psiko-sosyal faktörün etkisi sonucunda oluştuğu söylenebilir (Koç, 2008).

Bunlara ek olarak kişisel tercih unsuru yetişkin bireyin dini tutum ve davranışlarının oluşumunda önemli bir konuma sahiptir. Özellikle daha önceki gelişim dönemlerinde edinilen dini tutum ve davranışlar analiz edilerek bir senteze ulaşılır. Bu işlem sonucunda yetişkin birey, ebeveyninin dini tutumlarını eleştirmeye ve onların dini hayatından farklı bir yol izlemeye de yönelebilir. Bu aşamadan sonra genç yetişkin daha önceki sahip olduğu inanç sisteminden tamamen farklı olmasa da yeniden yapılandırılmış bir yol izleyebilir (Kılavuz, 2005).

İlk yetişkinlik dönemi evlilik, meslek sahibi olma çabaları gibi büyük sosyal sorumlulukların yaşandığı dönemdir. Dolayısıyla yetişkinliğin başlangıcında birey evlenip çocuk sahibi olma, kariyerinde yükselme çabaları gibi meşguliyetlerden dolayı dinden uzak bir hayat sürdürme eğiliminde olabilmektedir. Ancak genel anlamda ergenlik çağında sahip olunan dini duygu ve düşüncenin bu dönemde de devam etme olasılığı vardır. Birey ilk yetişkinlik yıllarında ergenlik dönemindeki dindarlık seviyesini koruyarak ya dine ılımlı yaklaşır ya da ondan uzak durur. Bu süreç bireyin orta yetişkinlik yıllarına kadar devam eder (Kayıklı, 21019).

Bireyin dini gelişimi orta yaş döneminde daha önceki dini gelişimine paralel şekilde ilerler (Topuz, 2003). Ancak bu paralellik dinin bilgi ve inanç boyutunda olup davranış boyutunda ise yükselme yaşanır. Geçmişte din hakkında az çok bilgisi olduysa ya da dindar bir ortamda yetiştiyse, orta yaş ile gelen bunalım ve karmaşık durumlardan kurtulmak için birey dine başvurabilir. Buna bağlı olarak orta yaşlı bireylerde dine dönüş veya daha yoğun bir dini yaşam görülebilir (Koç, 2008). Taplamacıoğlu'nun Türkiye'de yaptığı araştırmada gençlik dönemlerinde en düşük

seviyede yaşanan dini uygulamaların, yaşın kronolojik olarak artmasına paralellik gösterdiği saptanmıştır (Certel, 2016). 2014 yılında DİB tarafından yapılan “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” sonuçları da yaş ile birlikte “oldukça dindar” olduğunu ifade eden 45-65 yaş aralığındakilerin oranı 18-24 yaş aralığındakilerden yüksek çıkmıştır (DİB, 2014).

Orta yaşta dine ilginin artmasının sebebi, bireyin bu yıllarda kendisiyle bir iç hesaplaşma yaşamasından geçmektedir. Artık hayatının ortasına gelmiş olan 40 yaşlarındaki birey, sadece gelecek hayatının planlarını kurmak yerine geçmiş hayatının bir muhasebesini de yapmaya başlar. Gençliğinde hayalini kurduğu şeylerin ne kadarını gerçekleştirip ne kadarını gerçekleştiremediğini, istediği hayata ulaşip ulaşmadığını ve olmak istediği birisi olmayı başarıp başaramadığını ölçer. Hesaplamaların sonunda ulaştığı olumlu ya da olumsuz sonuca bağlı olarak ya memnuniyet duygusu ya da pişmanlık hissi yaşar. Sonuçlardan memnun olduğu zaman özgüveni yükselerek yaşama heyecanı artar. Ters bir sonuca ulaştığında ise başarısızlıkları özgüvensizliğe ve yaşama heyecanının kaybolmasına yol açar. Öte yandan bu muhasebeyi yapan bireyin olumlu bir sonuca ulaşma olasılığı düşüktür. Çoğunlukla ya hayalini kurduğu birçok şeye ulaşamamıştır ya da başardığı şeyler olsa bile onları önemsiz ve anlamsız bulur (Certel, 2016). Ulaşmak istediği öncelikli hedeflerinin çoğuna bu yaşta ulaşılmış olması hasebiyle ortaya çıkan hedefsizlik kişide büyük psikolojik boşluklara yol açabilir (Karaca, 2007). Sonuç olarak birey, geri döndüremeyeceği o gençlik yıllarını doğru bir şekilde değerlendiremediği kaygısına kapılır.

Bireyin kendisiyle yaptığı bu iç hesaplaşma aynı zamanda onu hayatının da anlamını sorgulamaya itmektedir. Her dönemde farklı derecelerde görülen “anlam arayışı” orta yaşın ilk yıllarında en yoğun dereceye ulaşmaktadır. Birey gençliğinden yaşlılık dönemine kadar “Yaşam ne içindir? Yaşamın anlamı nedir?” sorularını kendine sorar. Birey hayatından memnun olmadığı zamanlarda bu sorular daha belirgin hale gelir (Adler, 2021). Adler, insan hayatındaki üç temel görevden bahseder. İnsanın karşılaştığı psikolojik sorunlar da bu üç görevin birinde veya birkaçında yaşanan eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Bunlar hayatını idame ettirecek bir işe sahip olmak, diğer insanlar ile uyum içinde yaşamak, neslin devamını sağlamak için sevgiye dayalı bir evlilik yapmaktır (Adler, 2021). Orta yaşa gelmiş olan birinden bu gelişim görevlerinin hepsini tamamlamış olması beklenir. Bu anlamda yaşanan eksiklik ise insanın yaşam doyumunu olumsuz etkileyerek onu anlam arayışına

itebilmektedir.

Abdülkerim Bahadır tarafından Türkiye’de yapılan araştırmada da insan yaşamının anlamlılığı ile ilgili soruların diğer yaş dönemlerine kıyasla yetişkinlik döneminde yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Bahadır, 2011).

Anlam arayışını takiben insan hayatının orta yıllarına gelindiği zaman bireyin kendisinin ve toplumun beklentileri karşısında yaptığı hesaplaşmaya ve varoluşsal sorgulamaya “orta yaş krizi” eşlik etmektedir. Krizi tetikleyen diğer psikolojik ve fiziksel etkenler arasında kadınlarda yaşanan menopoz, büyüyen çocukların aileden ayrılması ile oluşan “boş yuva sendromu”, kendi çocukları ile yaşlı anne babasının sorumlulukları arasında sıkışıp kalan “sandviç nesil” olmaları da vardır (Köylü, 2021). Onur’un ifadesi ile orta yaş krizi, “gelişim görevleri bir kişinin içsel kaynaklarını ve toplumsal desteklerini aşma tehdidini yarattığında ortaya çıkan fiziksel ve psikolojik rahatsızlık durumunu” ifade eder (Onur, 2000). Kriz durumu kırklı yaşlar ile altmışlı yaşlar aralığında görülebilir. “Ölüm ve Orta Yaş Krizi” adlı makalesiyle bu kavramı dünyaya tanıtan Elliott Jaques ve daha birçok psikolog orta yaş krizinin ölüm gerçeğinin daha yakından hissedilmesiyle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (Canatan, Tekin, 2019). Çünkü genç yaşlarda birey hayatının kalan yıllarıyla ilgilenmezken orta yaştan itibaren hayatının sonuna kadar kalan zamanı düşünmeye başlar (Dam, 2018). Önündeki yılların kısaldığını hissedince ümitsizliğe ve olumsuz düşüncelere kapılır. Böylece ölümün gerçekliğini daha derinden hisseden orta yaşlı birey bu noktada kaçınılmaz olarak varoluşunun amacı üzerinde düşünür. Bu sayede birey, benliğini derinden kavrar, kendisini ve diğer insanları olduğu gibi kabullenmesi kolaylaşır. Yaşadığı bu duygu durumlarının sonucunda bireyin hayatında dini değerler ön plana çıkar (Hökelekli, 2003).

Orta yaştan getirdiği psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik değişimler sonucunda gelişen problemler ile baş etme yolunda din büyük önem arz etmektedir. Bu konuda Jung, orta yaşlı insanlarla yapılan kapsamlı psikoterapi uygulamalarına dayanarak bu yaşta bazı psiko-sosyal değişikliklerin yaşandığını tespit etmiş ve bireyin görülen değişikliklere hazırlıklı olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre hemen hemen tüm kültürlerde, 40 yaştan sonra insanları yaşamın değişimlerine hazırlayan kurum dindir. Din, insanın ruhunu ve içsel gelişimini besleyerek kalan yıllarına anlam katar (Solodnikov, Solodnikova, 2009). Dolayısıyla din, orta yaşlı bireylerin yaşamlarında psiko-sosyal uyumlarını sağlama görevini üstlenir. Ayrıca geçmiş yıllarında az da olsa dini deneyimlere sahip olmuş olan bireylerin bu yaşta yeniden dine tutunmaları, duygu

durumlarının dengeye ulaşması açısından önem arz etmektedir (Hökelekli, 2003). Orta yaşın getirdiği kaygı ve huzursuzluktan kaçma ve baş gösteren sorunlar ile mücadele etme gücünü ibadette bulur. Yaşlılığa doğru birey dini uygulamalara yoğunlaşarak Allah'a daha yakın olma çabası gösterir. (Kılavuz, 2005).

Bu tür sebeplerden dolayı orta yaşın ilk yıllarında dine tekrar ilgi duyulmasının ardından yeniden dine dönüşler yaşanabilir (Armaner, 1980). Ancak her zaman dine yeni baştan döndüren sebep, tamamen kişinin kendisiyle alakalı bir problem olmayabilir. Orta yaşta dine ilginin artmasının sebebi, kendi çocuklarına güzel bir örnek teşkil etme isteği de olabilmektedir (Köylü, 2004; Gün, 2022).

Geçmiş dönemlerde hayatını anlamlı ve renkli kılan şeyler değersizleştğinde oluşan boşlukların yerini orta yaşta din tamamlamaktadır. Ancak orta yetişkinin din algısı daha çok mistik yapıya sahiptir. Dolayısıyla inançlarında dogmatik olmadıkları söylenebilir. Dini sorular üzerinde çok durmazlar. O kimse için dini yaşayış ve onun belirlediği ideallere ulaşmak, artan bir arzu haline gelir (Uysal, 2006, Armaner, 1980). MacArthur tarafından yapılan orta yaşlıların dindarlığı ile ilgili çalışmada ABD'li katılımcıların %70'ten çoğunun dindar oldukları ve dinin hayatlarında ehemmiyetli olduğu görülmüştür (Santrock, 2011).

Birey bu yaşına kadar öğrendiği dini bilgi ve davranışlarının günlük hayatında karşılaştığı psiko-sosyal sorunlara cevap verdiği takdirde dine yaklaştığı gibi vermediğini düşünerek dinden uzaklaşma ihtimali de vardır.. Birey sahip olduğu dini inancın yaşam tecrübeleriyle çakıştığı düşüncesiyle ait olduğu dini inancını terk edip farklı inançlara sapabilmektedir (Peker, 1993). Bu yüzden dini inancı da bireysel farklılıklardan bağımsız olarak düşünmek olanaksızdır. Din her yetişkin bireyin hayatında farklı derecelerde var olmaktadır. Bununla birlikte din insan geliştikçe değişen bir şeydir. 1993'te John Clausen bahsedilen konuyla ilgili boylamsal bir araştırma yapmıştır. Yapılan çalışmada genç yetişkinlik yıllarında dindar olan bireylerin dindarlık seviyelerinin orta yetişkinliğe geldiklerinde düştüğü görülmüştür. Diğer katılımcılarda ise tersine bir artış olmuştur (Santrock, 2011). Hayatının bu safhasında kişinin dindarlığında düşüş yaşanmasının bir diğer nedeni de yaşlanmaya doğru gidiyor olması ve bunun kaçınılmaz sonucu olan ölüm düşüncesinden kaynaklanan korku ve stres olabilmektedir (Koç, 2008).

Ancak yaşlanma sürecinin ve ölüm kaygısının dindarlığa etkisi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Aşağıda bu konuları açıklamaya çalışacağız.

2.3.1. Yaşlanma Süreci ve Dindarlık Arasındaki İlişki

Yaşlılık kavramı bireyin hayatının son dönemini ifade ederken yaşlanma kavramı insan hayatındaki bir dönemi değil hayatının başından sonuna kadar geçen süreci kapsamaktadır. Yaşlanma, kişinin doğumundan ölümüne kadar fiziksel, psikolojik, sosyal değişimler eşliğinde geçirdiği süreci ifade eder (İnce, 2012). Bu bakımdan orta yaş dönemindeki kişilerin de yaşlanma sürecinde oldukları kabul edilir. Genel kanaate göre yaşın kronolojik olarak artmasıyla dini inanç ve uygulamalarda da artış olduğu ileri sürülmüştür. Ancak son zamanlarda yaşlanma süreciyle dindarlığın paralel şekilde ilerlediği ile ilgili çalışmaların yetersizliğine dikkat çekerek bu görüşe katılmayanlar da olmuştur.

Kılavuz (2005), bu konuyla ilgili yaptığı çalışmasında araştırmaları “kesitsel ve boylamsal araştırmalar” olarak iki bölümde incelemiştir. Kesitsel çalışmaların çoğu dindarlığın yaşla birlikte arttığını gösteren çalışmalardır. Ancak bu tür çalışmalarda aynı dönem içinde yaşayan genç ve yaşlı kesimin dini bilgi, inanç ve uygulamaları eşdeğer tutularak karşılaştırma yapılmaktadır. Dolayısıyla kesitsel çalışmalar tarihi ve sosyal etkenleri hesaba katmadan yapıldığı için çıkan sonuçların doğruluğu yansıtmama olasılığı büyüktür. Bu konuyla ilgili ilk olma özelliği taşımasıyla önemli görülen çalışma 1911 yılında Sturback’ın orta yaşlarda din ve manevi hayat ilişkisinin incelendiği çalışmasıdır. Bu çalışmada dine olan ilginin yaşla birlikte yükselmeye başladığı sonucuna varılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Benson tarafından yetişkinler ve gençler ile yapılan kapsamlı anket çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır (Kılavuz, 2005).

Kesitsel araştırmalarda, orta yaşın getirdiği değişimlerin ve ömrün tükenmekte olduğu bilincinin, bu yaştaki bireyin dini yaşayışında yükselişe sebep olması beklenen bir durumdur. Dünya Değerler Araştırması verileri bu bilginin doğruluğunu ispatlamıştır Almanya, Hollanda gibi Batı ülkelerinden Japonya gibi Uzakdoğu ülkelerine kadar yapılmış araştırmalarda yetişkinlik döneminde dindarlıkta bir artış olduğu gözlemlenmiştir (Canatan, Tekin, 2019).

Yaşlanma ile dini uygulamalara katılım arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da farklı fikirler doğurmuştur. Bu konu hakkındaki literatür incelendiğinde, “geleneksel”, “sabitlik” ve “ilgisizlik” olmak üzere üç farklı teori olduğu görülür . Geleneksel yaklaşım, yaşın artmasıyla dini uygulamalara katılımın da arttığını savunurken ilgisizlik yaklaşımı geleneksel yaklaşımın tersine, yaşlılığa doğru gittikçe

dini uygulamalarda bir düşüş yaşandığını kabul eder . Sabitlik yaklaşımı ise insanın yaşlılığında da geçmiş dönemlerdeki dindarlık seviyesini koruduğu görüşüdür.

Yetişkinlik yıllarında dini uygulamada artış görüldüğü ile ilgili en yüksek verileri Fichter (1954) ve Gorer (1955) gibi araştırmacıların 1947-1953 yılları arasında yaptığı çalışmalarda görmek mümkündür. Daha sonraki araştırmalar ise önceki çalışmalarda tespit edilen bireysel dindarlıktaki artışın yaşla değil tarihsel ve jenerasyonla ilgili etkenlerden kaynaklandığı yönündedir (Argly, Beit-Hallahmi, 1992). Örneğin Dünya Değerler Araştırması'nın Türkiye verilerine bakıldığında gençlik dönemindeki dindarlık düzeyi %80'i gösterirken orta yaş dönemi sonrasında bu oranda düşüş yaşandığı görülür. Bu durumu nesiller arasındaki fark ile açıklamak mümkündür. 1990'lardan bu yana Türk toplumu ve genel olarak Türk gençliği daha dindar hale gelmiştir. Ancak daha önceki dönemin tarihi olayları içinde yetişen orta yaşlı bireyler kendilerini “daha az dindar” olarak ifade etmektedirler (Certel, Tekin, 2019).

Konuyla ilgili yapılan boylamsal çalışmalarda ise belirli bir insan grubu uzun yıllar gözlemlenir ve düzenli olarak kontrol edilir. Aynı katılımcılar hayat süreçlerinin farklı dönemlerinde tekrarlanan deneye tabi tutularak dini yaşantılarında ortaya çıkan değişiklikler belgelenir. Bu açıdan boylamsal araştırmaların daha güvenilir sonuçlar sunduğu söylenebilir. Bu araştırmaların sonucunda oluşan kanaat, yaşın artmasının dindarlıkta büyük bir etki yaratmadığı yönündedir. Blazer ve Palmore'un 18 yıl boyunca yürüttüğü çalışmaya göre bireyin dini durumu geçen yılların etkisiyle önemli bir değişime uğramamaktadır. Birey gençlik dönemindeki dini bilgi ve inanç seviyesini ileri yaşlarda da önemli ölçüde korumaktadır. Bu araştırmadan çıkan sonuç dindarlığın yaş faktöründen etkilenmediğidir. Bu bulgunun yanında Blazer ve Palmor dinin uygulama boyutunda yaşla birlikte aşamalı bir düşüş yaşandığını da gözlemlemişlerdir (Kılavuz, 2005). Dini uygulamalardaki düşüş bireyde yaşlanmayla gelen sağlık problemleri ve zayıflama ile açıklanır. Yaşlılar böyle engellerden dolayı kiliseye gidememekte ama dini içerikli televizyon programları izlemeye önem vermektedirler. Dolayısıyla dini pratikler açısından belirgin bir düşüş görülse bile maneviyatlarının giderek güç kazandığı söylenebilir (Kurt, 2009).

Gelinen bu noktada orta yaş dönemindeki bireylerde yaşla birlikte kesin olarak dini inançta bir artışın olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi kesin olarak düşüş yaşanır da diyemeyiz. Orta yaş önemindeki bireylerin dine ilgisinin artmasında veya azalmasında yaş faktöründen çok diğer faktörlerin daha etkili olduğu sonucu

çıkarılabilir. Bunlar; bireyin yaşadığı toplumun, sosyal çevresinin dine yaklaşımı, yaşadığı dönemin din algısı bireyin dini eğitimi gibi faktörlerdir.

Sonuç olarak orta yaşlıların dini durumlarını etkileyen tek faktörün yaş olmadığını söylemek mümkündür. Burada unutulmaması gereken nokta artan kronolojik yaşın dindarlık üzerindeki etkisinden çok, yaşlanma sürecinde yaşanan yaşam olaylarının dindarlık üzerindeki etkisinin daha önemli olduğudur. Diğer bir ifadeyle yaşlılık döneminde yaşanan dini inanç ve uygulamalardaki değişiklikler bireyin yaşadığı yaşam koşullarıyla bağlantılıdır (Gürsu, 2022).

Bazı araştırmacılar yaşın artmasıyla daha derinden kavranan ölüm olgusunun da ilerleyen yaşlarda bireyi dine yönelten önemli bir etken olduğunu ileri sürerler.

2.3.2. Ölüm Kaygısı ve Dindarlık İlişkisi

Ölüm olgusu yaşlanma sürecinin kaçınılmaz bir sonucudur. Ölüm yaşamın zıddı bir kavram olup içgüdüsel olarak hep yaşamayı arzu eden insanın en büyük korkusudur. Bu endişe her yaştaki insanın bilincinde var olup bütün korkularının da temelini oluşturur. Neimeyer, ölüm kaygısının ölümün ister istemez kaçınılmaz bir son olarak düşünülmesinin sonucunda ortaya çıktığını söyler (Çınar, 2016).

Yaşamı tehdit eden ölümün oluşturduğu korkuyla birlikte insanın sahip olduğu güçlü duygulardan biri de “ölümsüzlük arzusu”dur. Ölümsüzlük arzusu psikolojik gerçeklik olarak insanlığın doğasında vardır. O, insan ömrünün tümünü kapsadığı gibi ölüm sonrası hayatı da içine alır. İnsan ömrü, ölümün koyacağı son noktaya kadar ölümsüzlük arzusu ile geçen dinamik bir süreç olarak görülebilir. Ölümsüzlük arzusu dünyanın geçici ve ölümlü olduğu düşüncesinden kurtulma umududur. Özellikle sağlık ve kozmetik sektöründe ve diğer sektörlerde ömrü uzatmaya ve genç kalmaya yönelik büyük masraflarla yapılan çalışmalar insanın sonsuzluk çabasının ürünleri olarak görülebilir (Hökelekli, 2012).

İnsanın ölümsüzlük arzusuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de de örnekler vardır. Kur'an ayetlerinde insandaki sonsuzluk arzusunun insanın doğasından kaynaklanan güçlü bir yönelim olduğunu görmek mümkündür. Örnek olarak Taha suresinin 120. ayetine bakılabilir. Ayette şeytan Hz. Adem'in bu eğiliminden hareketle onu kışkırtmak için, “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlürlüğün yolunu göstereyim mi?” diye sormaktadır. Ayetin devamında Hz. Adem'in bu duyguya kapılarak yolunu şaşırmış olduğu aktarılır (Taha, 20:120).

İnsandaki fitri “ölümsüzlük arzusu”na hitap edecek şekilde İslam dininde ahiret inancı bulunmaktadır. . Dünya hayatının geçici olduğunu vurgulayan din, sonsuz ve

gerçek dünyanın ölüm sonrasında yaşanacağını telkin eder. Buna bağlı olarak insanlara, imanla birlikte iyi ameller işlerlerse ebedi cennet hayatını vaat eder. Böylece insan psikolojik olarak yok olmayı kabul edemezken, inancı sayesinde hep var olma isteğinin doğurduğu yüksek enerjiye sahip olmaktadır (Karacoşkun, 2015). Din bireyde ölüm korkusunu azami ölçüde azaltmasa da ölüm ötesi hayat bilinci ile ölüm hakkında anlamlı ve pozitif bir düşünce geliştirmesine yardımcı olabilecek potansiyele sahiptir (Hökelekli, 2003).

Jung (1994), dinlerin ileri sürdüğü ölüm ötesi hayatın var olup olmadığı sorusuna olumlu veya olumsuz bir cevap verilemeyeceğini söylese de ölüm sonrası hayat düşüncesinin insanın ölümünü anlamlı kılması açısından bireyler üzerinde sağlıklı ve pozitif bir etki yarattığını, aksi bir düşüncenin ise insan hayatının ikinci yarısını değersizleştireceğini kabul eder. Dolayısıyla dünya hayatının ötesine yönelik bir amacı olan bütün dinleri makul bulduğunu söyler (Jung, 1994).

Ölüm kaygısı ve ölümsüzlük arzusu istisnasız her insanın içinde var olan psikolojik bir gerçektir. Geline bu noktada ölüm kaygısı veya ölümsüzlük arzusunun bireyi dine yöneltme gücüne sahip olup olmadığı sorusu sorulabilir.

İnsanlar ölüm ve ölüm ötesi hayata karşı farklı tavırlar alarak ölüm karşısında inkar, meydan okuma, isteme veya kabullenme tutumlarını gösterebilir. Bu bireysel tavırların temelinde ideolojik, ekonomik, dini, sosyo-kültürel ve benzeri etkenler yatmaktadır. Bireyin ölüm karşısındaki tutumları ile dini inanç arasındaki etkileşim ve ilişki kapsamlı araştırmalara tabi tutulmalıdır. Bu konuda yapılan bazı araştırmalar çelişkili sonuçlar vermiştir. Örneğin Feifel yaptığı araştırmada dindar olan yaşlıların dindar olmayanlardan daha karamsar oldukları ve ölümden daha çok korktukları bulgusuna ulaşmıştır. ABD’de üniversite öğrencilerine yönelik yapılan bir diğer çalışmada ölüm kaygısı ile dini uygulamalar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Birçok araştırmada yaşlılık döneminde dini uygulamada düşüş yaşandığı da müşahade edilmiştir. Ülkemizde yapılan araştırmalarda da benzer çelişkili sonuçlara rastlanmaktadır. Örneğin, İnce tarafından yapılan bir anket çalışmasında da katılımcıların %84,3’ü dinin ölüm korkusunu azalttığı cevabını vermişlerdir (İnce, 2012). Kımter ve Köftegöl’ün (2017) İstanbul ilinde 500 yetişkin birey ile yaptığı çalışmada ise dindarlık, dini davranış, dini duygu düzeyleri ile ölüm kaygısı arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle dindarlık arttıkça ölüm kaygısı düzeyi de artış göstermiştir (Kımter, Köftegöl, 2017).

Genel olarak ölüm kaygısı ile dindarlık ilişkisini araştıran çalışmalardan üç farklı sonuç elde edildiği söylenebilir. Bunlar kısaca ters, nötr ve olumlu ilişki şeklinde ifade edilebilir. Birinci ilişkiye göre ölüm korkusu insanın dinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu gruptaki insanlar ölüm sonrası hayatın yerine dünyada iz bırakarak ölümsüzleşeceği düşüncesine sahiptir. Nötr ilişkiye göre ölüm korkusu dindarlığı olumsuz veya olumlu hiçbir şekilde etkilememektedir. Bu araştırmalar bireyin dini inanç geliştirmesinde sadece ölüm kaygısının yeterli olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte Tanrı inancına sahip olan bireylerin ahiret inancının sunduğu olgulara şüpheyle yaklaştığı da görülmüştür. Son ilişkiye göre ise ölüm kaygısı bireyin dini inanca olan ilgisini arttırmaktadır (Karacoşkun, 2015).

Ellis ve Wahab (2013) ise dindarlık ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi ele alan 84 ampirik çalışmayı analiz etmişlerdir. Çalışmaların aynı konuyu ele almasına rağmen çok çelişkili bulgular sunduğu görülmüştür. Adı geçen araştırmacılar bu araştırmaların ortaya koyduğu bulguları 4 grupta toplamaya çalışırken bir önceki paragrafta belirtilen dindarlık ile ölüm korkusu arasındaki üç ilişkiye “eğrisel ilişki”yi de dahil etmişlerdir. Eğrisel ilişki, yüksek dindarlığa sahip olanlar ile ölüm ötesi hayata inanmayanlarda ölüm korkusunun en az derecede olduğunu göstermiştir. Diğer yandan ölüm ötesi hayat ve genel olarak metafizik olgular hakkında şüpheli olan bireylerde ölüm korkusunun yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan 84 çalışmanın dindarlık ile ölüm korkusu arasındaki ilişki hakkında sunduğu 108 bulgudan 40’ı ters bir ilişki olduğunu, 32’si nötr ilişki olduğunu, 27’si olumlu bir ilişki bulunduğunu, kalan 9’u ise eğrisel bir ilişki bulunduğunu göstermiştir (Ellis, Wahab, 2013).

Özetle söylemek gerekirse konuyla ilgili özellikle son zamanlarda birçok araştırma yapılmasına rağmen kesin bir hüküm vermek mümkün görünmemektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde dindarlıkla ölüm kaygısı arasında tek bir sonuca ulaşılmadığı, bazen negatif bazen pozitif yönlü bazen de nötr bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Yine de teologlar ile psikologların da vurguladığı gibi ölüm ötesi hayat bilinci ile ölüm korkusunun insan psikolojisi üzerindeki etkisi küçümsenemez. Ancak bu konuyla ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılması önemlidir.

2.4. Kırgızistan’da Dini Durum

Kırgızlar tarih boyunca birçok dini geleneği deneyimlemişlerdir. Bazı Kırgız boylarının kısa vadeli de olsa Budizm, Nasturi Hristiyanlık ve Maniheizm gibi inançları kabul ettikleri olmuştur. Ama en çok kabul gören ve en yaygın inanç, Gök

Tanrı inancı olmuştur (Polat, 2019). İslamiyetten önce sahip oldukları Gök Tanrı inancını İslamiyetten sonra da hatta günümüze kadar kültürlerinin motiflerine dönüştürerek yaşatagelmışlerdir. Dolayısıyla Kırgızların günümüzdeki dini durumuna bakmadan önce inançlarının tarihi seyrine kısaca değinmekte fayda vardır.

2.4.1. Kırgızlarda Tengrizm

En ilkel Kırgız kültürünün temsilcileri, dünya dinlerinin hayatlarında ortaya çıkmasından çok önce Gök Tanrı inancının sistemlerini takip etmekteydi. Bu bilgiye Orhun yazıtlarından ulaşılmaktadır (Arıklı, 2015). Orhun-Yenisey yazıtlarındaki “Teñirim Egem” cümlesinde Egem kelimesi “Tanrı” anlamında kullanılmıştır. “Egem” kelimesinin açılımı ege (sahip) ve –m (iyelik eki) şeklindedir (Azattyk, 2018). Dünyanın 36 ülkesinden bilim insanlarının katıldığı, 2003 yılında Ankara’da düzenlenen Uluslararası Altaycılar Konferansı’nda "tengri" kelimesinin aşağıdaki etimolojisi oybirliğiyle kabul edilmiştir. “Teñ” ve "ri" olmak üzere iki kökten oluşmakta, " Teñ -Gök", " ri -insan" anlamına gelmektedir (Apsamatova, 2015). Eski Türkçe olan "Tengri" kelimesi Hun devrinden geçmiştir. Tengri kutsayan, aynı zamanda cezalandıran ve helak edendir. O yalnızca insanın kaderini değil devletlerin kaderini de yöneten, üstün varlıktır. Günümüz Kırgızcasında kullanılan “Teñir calgasın” (Tengri kutsasın) sözü o devirden miras olarak aktarılmıştır (Cusupov, 1996). Kırgızlar, Gök Tanrı anlamına gelen "Teñir" veya “Kökö teñir” ifadesini kullanırlar.

Aslında "Tengri" kavramının içeriği Gök Tanrı anlamından çok daha geniştir. Tengri'ye inanmak beraberinde, onun ruhunun çeşitli kozmik unsurlara tecelli ettiği varsayımını da getirir. Dolayısıyla Güneş, Ay, ateş ve bazı yıldızlar özel bir ibadetin/tapınmanın yapıldığı kozmik unsurları oluşturmaktadır. Hristiyanlıktan önceki dönemlerde ortaya çıkan bu düşünce, insanın tabiatı kendisinden üstün bir konumda görmesinden kaynaklanır ve Güneş’e, Ay’a, dağa, rüzgâra, suya ve toprağa tapınılırdı. (Caparaliev, 2018). Ebu Dulef Kırgızların inançları hakkında, “Dua ettiklerinde güneye doğru yönelirler. Gezegenlerin içinden Satürn ve Zühre (Çolpan) yıldızına taparlar. Mars’ın kötülük getirdiğine inanırlar ve onu sevmezler” demiştir (Bartold, 1997).

Gök Tanrı inancında Tengri kavramıyla birlikte Umay Ana, Idık Yer-Sub (kutsal yer-su) kavramları da anılır. Bu inanç sistemi Kökö Teñir (gök Tanrısı), Umay Ana (tanrıça) ve Kutsal Yer-Su (dünya Tanrısı) gibi üç kutsalın iç içe geçmesiyle karmaşık

bir ideolojik düşünce haline gelmiştir. Kökö Teñir üst dünyanın Tanrısı olup yasa koyan, kaderi belirleyen, her şeyi yaratan Tanrıdır. O erkeklerin, gücün ve iradenin koruyucusu ve kollayıcısıdır. Tanrıça Umay Kırgızlarda doğurganlığın tanrıçası, çocuk ve kadınların, yani ailenin koruyup-kollayıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle tanrıçanın adına "Ene (Ana)" kelimesi eklenmiştir. O alt dünyada bulunmaktadır. Üçüncü Tanrı ise orta dünya Tanrısı Kutsal Yer-Su'dur. Buradaki toprak (yer) tohumu taşıyıcı, su ise yeşertici kutsal unsurlardır. İlkbaharda ve sonbaharda Yer-Su tanrısına "Yer-Su tayu" denilen özel bir ritüel yapılmıştır. Bu ritüelde bir kişiyi suya batırarak veya su ile ıslatarak mevsimin bol yağmurlu geçmesini, bereketli olmasını dilemişlerdir. Sonbaharda ise kötü ruhlardan ve talihsizlikten korunmak için süt, kırmızı dökülerek kurban edilmiştir (Abubakirov, 2013). Tonyokuk için dikilen anıt taşındaki eski yazıda şu satırlar geçmektedir: "Tañrı, Umay ıdığ car sub basa dartı arinc", yani "Gök Tanrı, Umay, kutsal Yer-Su işte (bize) zaferi bunlar verdi diye düşünmemiz lazım" (Abdieva, 2014; Asanov, 2003).

2.4.2. Atalar Kültü

Atalar kültü de Tengrizm'de önemli yere sahiptir. Atalar kültü ölümlerin ruhlarının koruyup kollayıcı vasıflara sahip olduğu fikrine dayanır. Kırgızların tüm boyları arasında bu inanç yaygın olup sistematik bir yapıya sahipti (Abubakirov, 2013). Hunlar devrinde ölmüş büyüklerin ruhları kutsal sayılmış, onlara kurban kesilmiştir. Bu durum bazen ruhlara yarı tanrı vasfı atfetmeye kadar varmıştır (Arıklı 2015). Onlardan yardım dilenmiş ve onlara dua edilmiştir. Kırgızcada buna "arbaktarga sıynuu" (ruhlara tapma) denmektedir. Günümüzde de "Manas atanın arbağı koldosun" (Manas atanın ruhu yardım etsin) gibi ifadeler kullanılır. Ayrıca atalar kültü bölgenin İslamlaşmasından sonra da önemini kaybetmemiştir (Yüce, 2021).

Çin kaynaklarında Kırgızlar'ın ateşi kutsal saydıkları ve mevtaları yakarak külünü bir yıl sonra toprağa gömdükleri yazılmıştır. Gardizi, Kırgızların bu defin sisteminin ateşin temiz olduğu ve günahları yakıp temizlediği inancından kaynaklandığını belirtir (Bartold, 1997).

Kırgızlar hakkındaki en eski bilgilere Çin, Bizans ve Arap kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda Kırgızların şamanizmi andıran tütsüleme, davul çalma gibi dini ritüeller uyguladıkları kaydedilmiştir. Kırgızlar bu eski inançlarının kalıntılarını, gelenek-görenekleriyle harmanlayarak günümüze kadar

taşıyabilmişlerdir. Eski inançlarında kutsallık atfettikleri yer ve hayvanlar bazı insanlar tarafından hala kutsal kabul edilmektedir. Yakın zamana kadar birçok Kırgız aile şaman geleneğinden kalan bakşı (erkek tabip) ve bibilerin (kadın tabip) tedavi yöntemlerine başvurmuştur (Gömeç, 2002).

Kırgızların eski dini inançlarının ve geleneklerinin bu şekilde korunmasının nedeni, göçebe halkın nesilden nesile sözlü olarak aktardığı dünya görüşüdür. Kırgız halkının ulusal kimliğini, kültürünü, tarihini içinde barındıran “kutsal mirası” denilebilecek "Manas" destanı, buna örnek olarak verilebilir (Usenova, 2019).

2.4.3. Kırgızların İslamlaşma Süreci

Türk kağanlarından İslam’ı ilk kabul eden Satuk Abd-el Kerim olmuştur. Onun vefatından sonra (MS. 955) devletin başına geçen en büyük oğlu Musa İslam’ı devlet dini olarak kabul etmiştir (Baktıgulov, Mombekova, 2001). Kırgızların Müslüman olma süreci de bu dönemden itibaren başlamıştır. Belek Soltonoev Kırgızların X. asırdan itibaren Müslümanlığı kabul etmeye başladığını, ancak göçebe hayat tarzı ve o zamanki siyasi tutumlarından dolayı tam anlamıyla İslam’ı yaşamadıklarını, bununla birlikte eski şamanist inançlarını kararlı bir şekilde devam ettirdiklerini kaydetmiştir (Soltonoev, 1993). Bu bilgilere dayanırsak Kırgızların İslam dinini kabul etmesinin X. asırdan XVI. asrın sonuna kadar sürdüğü söylenebilir (GKDR KR, 2016).

XVII. yüzyılın başlarında Kırgızların İslamlaşma süreci büyük ölçüde tamamlanmıştır. Kırgız boyları arasında İslam dininin yayılmasında sufilerin etkisi büyüktür. Örneğin Kaşgarlı Hoca İshak’ın Kırgızlar arasında kaldığı on yılı aşkın süre içerisinde 300 Kırgızı Müslüman yaptığı tarihi kaynaklarda kaydedilmiştir (Dıykanbayeva, 2016).

Kırgızların Hokan hanlığına bağlı olduğu dönemde Kudayar Han (1836-1876) Kırgızlara dini bilgileri öğretmesi için mollalar göndermiştir. Gönderilen mollalar çocuklara dini eğitim vermiş, büyüklere daha çok dinin pratik kısmını öğretmişlerdir (Polat, 2019).

Yine bazı tarihçiler Kırgızları XVI-XVII. yüzyıllarda Müslüman olarak tanımlamamışlardır. Osmanlı defterdarı Seyfi 1582 yılında yazdığı eserinde Kırgızların ne Müslüman ne de kafir olduğunu yazmıştır. Özbek tarihçi Mahmut İbn Veli ise XVII. yüzyılda Kırgızların kafir olduğunu söylemiştir (Bartold, 1997). Kırgız tarihçi Soltonoyev kendi eserinde Kırgızların İslam dinine çok bağlı olmadıklarını belirterek “Orucun aç peygamber tarafından başlatıldığını ve güneşe gözükmeyen

yemek yemenin şariat tarafından caiz kılındığını söyleyen birçok Kırgız vardı. Birkaç kişi namaz kılacağı zaman imam olan kimse sesli okunacak yerde gizli okumuş, neden gizli okuduğu sorulunca ‘sesli okumak övünmekmiş, o yüzden sessiz devam ettim’ diyen de çoktu” demiştir (Soltonoyev, 2003). Bu söylenenler Kırgızların İslam’ı kabul etseler bile dini bilgi ve pratik açısından zayıf kaldıklarını, dolayısıyla “Çala musulman (Tam Müslüman değil)” olduklarını göstermektedir (Dıykanbayeva, 2016).

Bununla beraber, Kırgızlar “Müslümanım” demekten başka İslamla ilgili birçok şeyi bilmeseler bile kendilerini Hz. Muhammed’in ümmeti, gerçek Müslüman olarak tanımlamışlardır (Soltonoyev, 2003).

2.4.4. Sovyetler Birliği Döneminde İslamiyet

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dönemine gelindiği zaman din, devlet tarafından yasaklanmış ve baskı altına alınmıştır (Esengul, 2018). Hükümet, komünist sistemin idealleriyle dinin çeliştiği fikrine dayanarak ateizmi devlet politikası olarak benimsemiştir (Cebeci, 2016). Bolşevikler kilise ve camileri yıkmış, işi din adamlarını öldürmeye kadar varmışlardır. Bu dönemde yaşamış Abış ismindeki Kırgız şöyle anlatıyor: *Büyüdükçe dinin hükümet tarafından yasak olduğunu sürekli duyuyordum, bize Tanrının olmadığı öğretildi. Camiler, okullar, mollalar yoktu, inançlı olmak çok zordu. Akrabalarımın hiçbirini dini okula gitmedi, dini okullar hiçbir yerde yoktu. Ben inançlı biriymişim gibi algılanıp, işimden kovulacağımdan hep korktum. Risk almak istemedim, atalarımın yaptığı gibi ibadetleri yerine getiremedim. Bunun yerine komünistlerin dediği gibi yaşamak zorundaydım, Ramazan’ı bile kutlamadım.* (Kokaisl, Usmanov, 2012)

SSCB yönetimi dini eğitimleri tamamen yasaklamış, halk arasında özellikle gençlere yoğun ateizm propagandası yapılmıştır. Din ve dinle birlikte halkın bütün gelenekleri ve adetleri eskimiş gereksiz bir eşya gibi kenara atılmaya çalışılmıştır. Okullarda ateizm ders olarak okutulmuştur (Dıykanbayeva, 2016).

Sonuç olarak diğer Türk devletleri gibi Kırgızlar da Sovyetler Birliği yönetiminin dinsizlik politikasının yoğun propagandasına maruz kalmıştır. Özellikle genç nesle yönelik yürütülen bu ateizm politikası önemli ölçüde amacına ulaşmıştır. Halkın din ile bağları zayıflamıştır. Ancak bütün bu engellemelere rağmen Müslüman halk inançlarını özgürce yaşayamasa bile Müslüman kimliklerini günlük hayatta kullanılagelen adetlerin içinde saklayarak koruyabilmişlerdir.

2.4.5. Bağımsızlık Sonrası Dini Durum

Yetmiş yıl süren dini baskı 1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla son bulunca ülkede, araştırmacıların tabiri ile “altın devir” yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle, yirminci yüzyılın son on yılında diğer post-Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da dini yükselme gerçekleşmiştir (Abdıldayeva, 2017).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgız halkı, uzun yıllar boyunca ötekileştirilen ulusal kimliklerine geri dönme çabasına girmişlerdir (Yüce, 2021). Bunun sonucunda devlet, dini alanda da yeni kararlar ile yeni bir süreç başlatmıştır. Aralık 1991'de Kırgızistan “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar” yasasını kabul etmiştir. Bu yasayla inanç özgürlüğü pekiştirilmiş, dini dernek ve kurumların kuruluş işlemleri kolaylaştırılmış, iş kanunları ve mülkiyet hakları din adamlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Köylü, Murzaraimov, 2019).

Bu yeni yasa, Kırgızistan'ı çeşitli dini kuruluşların faaliyetleri için en uygun ülkelerden biri haline getirmiştir. Bu bakımdan dünyanın her yerinden misyonerleri kendine çekmiştir. 1990'lı yılların ortasında ülkedeki kayıtlı misyoner sayısının 900 olmasına rağmen, yasa dışı olarak uzun yıllar ülkede kalan misyoner sayısı daha fazla olmuştur (Nosova, 2009).

Ülkede dini kuruluşların, özellikle Protestan akımının ve diğer dini cemaatlerin sayısı sürekli artmaktadır. Dini açıdan böyle kontrolsüz bir yayılma toplumda istikrarsızlığa yol açmaktadır. Bu dini kuruluşların toplum üzerindeki etkilerini yaygınlaştırma mücadelesi giderek bir rekabet haline gelmektedir. Halk arasında en çok benimsenen İslam ve Ortodoksluktur. Ancak İslam, dışarıdan finansal olarak desteklenen radikal grupların saldırısına uğramıştır. Ortodoks Kilisesi ise Slav nüfusunun kitlelerle ülkeden ayrılmasıyla zayıflamıştır. Sovyet yönetimi döneminde faaliyet gösteren birçok Ortodoks cemaati, müntesiplerinin azalması nedeniyle kapatılmıştır (Nosova, 2009). Görünen o ki hükümet bireylere inanç özgürlüğü sunmak adına insan haklarını genişletirken, bunun topluma yansıyan tarafı ihmal edilmiştir (Kozukulov, 2017).

Dini canlanışın yaşandığı bu süreçte, daha önce ülke sınırlarında görülmeyen birçok farklı dini hareket ortaya çıkmıştır. Diğer ülkelerde yasaklanan Mun Kilisesi, Beyaz kardeşlik gibi birtakım uluslararası dini hareketler ülkede yasa dışı faaliyette bulunmaya başlamıştır. Ülkede yasaklanan radikal parti “Hizbu't-Tahrir”in üyeleri de artmaya başlamıştır. Bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için hükümet, inanç

özgürlüğü tutumunu değiştirerek birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda 1996 yılının mayıs ayında Din İşleri Devlet Komisyonu kurulmuştur (Köylü, Murzaraimov, 2019).

Kırgız Cumhuriyeti, Din İşleri Devlet Komisyonu tarafından 2015 yılında yapılan sosyolojik araştırmanın sonucu, katılımcıların %98,4'ünün (1167 katılımcı) kendilerini inançlı olarak tanımladığı ve yalnızca %0,7'sinin (8 katılımcı) kendilerini inançsız olarak tanımladığı bilgisini vermektedir. Katılımcıların %4'ü ise soruyu cevapsız bırakmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu %92,9 (1102) oranla kendilerini Müslüman olarak tanımlamışlardır. %5,0'i (59) Ortodoks Hristiyanlığa, %0,4'ü (5) İsa Mesih Kilisesi'ne bağlı, %0,3'ü (4) ise kendilerini Baptist olarak görmektedir. %0,3'ü (3) ise Yehova Şahitleri taraftarı olduklarını belirtmişlerdir (GKDR KR, 2016).

Görüldüğü gibi Kırgızistan'da İslam'a karşı yoğun bir ilgi vardır ve bu ilgi her geçen gün artmaktadır. Özellikle gençler arasında İslam dinine karşı yoğun bir ilgi ve istek uyanmakta, camilerde genç cemaat her geçen gün artmaktadır. Ülkenin dört bir yanında hızla yeni camiler ve dini eğitim mekanları inşa edilmektedir. Din İşleri Devlet Komisyonu bilgilerine bakacak olursak bağımsızlığın ilk yılında (1991) ülkede 39 cami mevcut iken günümüzde kayıtlı İslami kuruluşların sayısı 2968'e ulaşmıştır. Bunlardan 176'sı medrese ve dini eğitim merkezidir. Ülkedeki ikinci yaygın inanç olan Hristiyanlığa ait kayıtlı 402 kuruluş bulunmaktadır. Aynı zamanda bir Budist, bir Yahudi ve 12 Bahai topluluğu bulunmaktadır (GKDR KR, 2022).

1996 yılının aralık ayında Kırgız Cumhuriyeti'nin en yüksek dini idari birimi olan Kırgızistan Müslümanları Din Başkanlığı (KMDB) kurulmuştur. Bu birimin başkanlığını müftü yürütmektedir. Müftüyü ise 30 kişiden oluşan Ulemalar Kurulu belirler. Müftülük her beş senede bir kurultay gerçekleştirmektedir (Beşirli vd., 2020). Bugüne kadar KMDB'da sekiz müftü görev yapmıştır. 2021 yılından bu yana müftülük görevini Zamir Rakiyev yürütmektedir. Günümüzde sekiz Kaziyat (Kadılık) KMDB'na bağlı olarak ülkenin her bölgesinde din hizmetlerini yürütmektedir (KMDB, 2023).

Kırgızistan'da İslam'ın yayılmasında büyük ölçüde dini grupların etkisi vardır. Bu gruplar kurdukları medrese veya okullarda örgün olarak dini dersler verdikleri gibi cami ve sohbet halkalarında da yaygın din eğitimi faaliyetlerini yürütmektedirler. Bu dini gruplar genel olarak Türk, Arap ve Hindistan menşeli gruplardır. Bunlardan bazıları Nurcular, Süleymancılar, Selefilik, Vehhabilik ve Tebliğ Cemaati şeklinde sıralanabilir (Esengul, 2018).

Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'da hem yaygın hem de örgün din eğitiminin gelişmesine en çok katkı sağlayan ülke Türkiye'dir. 1993 yılında Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle kurulan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesi, Kırgız Türk Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1992 yılında açılan Din Hizmetleri Müşavirliği ile sürdürülen yaygın din eğitimi ve Türkiye'den gelen desteklerle inşa edilen 4 cami bu katkılardan bazılarıdır (Murzaraimov, Köylü, 2021).

Halk arasında en çok etkili olan grup Tebliğ Cemaatidir. 1926 yılında Mevlana Muhammed İlyas Kandehlevi tarafından Hindistan'da kurulan bu cemaat, birçok ülkede yasaklanmıştır. Kırgızistan'da radikal grup olarak kabul edilip kayıtlı değildir. Buna rağmen "davetçiler" ismi ile tanınan bu cemaate birçok insan bağlıdır. Cemaatin temel görevlerinden biri olan ayda bir kere üç günlük davete binlerce kişi katılmaktadır (Arinov, Murzahalilov, 2010).

Günümüzde Kırgızistan'daki dini durumu kısaca değerlendirecek olursak devletin dini konularda demokratik bir yol tuttuğunu görmekteyiz. Bu özgürlükçü tutum dini konularda ilerlemenin önünü açtığı gibi, bazı radikal grupların halk arasında rahatça yayılmasına da sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda ülkedeki din eğitiminin yetersizliğine ve bu alanda duyulan ihtiyaca da işaret etmektedir. Kırgız toplumunun bağımsızlıktan bu yana dini ibadetlere katılım konusunda büyük bir mesafe katettiğini söylemek mümkündür. Ancak dini eğitim-öğretim konusunda eksikliklerin giderilmesi gerekir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Şekli

Kırgızistan’da yaşayan orta yetişkin bireylerin dini inanç ve tutumlarının ele alındığı bu çalışmada araştırılan konu hakkında doğal ortamda, derinlemesine bilgi elde edebilmek için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik incelenen konuyla ilgi katılımcıların zihinsel algılarına, yaşanmış tecrübelerine ve tutumlarına erişme imkanı sunmaktadır (Baltacı, 2019).

araştırmaya katılan örneklem grubunun dini tutumları, iki farklı sosyo-politik dönemde kazanmış olduğu deneyimleri ve bu yaşanmışlıktan etkilenen dini inançları hakkında bilgi edinmek için nitel araştırma yönteminin olgubilim deseni tercih edilmiştir. Olgubilim bireyin deneyimlerini, hayatındaki yaşanmışlıkları nasıl anlamlandırdığını, bir fenomeni nasıl deneyimlediğini ve bunların kişilerde yarattığı ortak noktaları araştırmak için en uygun yöntemdir (Ceylan, Ceylan, 2022).

Araştırmadan elde edilen verilerin anlamlandırılması için katılımcıların cevapları okunduktan sonra kodlanarak, benzer ifadeler işaretlenip betimsel analize tabi tutulmuştur. Veriler Kırgızcadan Türkçeye çevrilerek yorumlanmıştır. Katılımcıların görüşleri “K1, K2, K3,” şeklinde rumuzlandırılarak verilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman

Araştırma Kırgızistan’da 2022 yılında Haziran-Ekim ayları arasında yapılmıştır. Katılımcılar Bişkek, Çüy, Isık-Kol, Oş, Calal-Abad ve Talas şehirlerinden seçilmiştir.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

3.3.1. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini Kırgızistan oluşturmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi’nin 2022 yılındaki sayımına göre ülke genelinde 50-59 yaş grubundakilerin sayısı 583 968’dir. Bunlardan 275 443’ü erkek, 308 525’i kadındır. (STAT KG, 2022). Araştırma Kırgızistan’ın Bişkek, Çüy, Isık-Kol, Oş, Calal-Abad, Talas bölgelerinden katılan katılımcılar ile yürütülmüştür. Araştırmaya ülkenin her bölgesinden katılımcının dahil edilmesine dikkat edilmiştir. Çünkü ülkenin güney ve kuzey bölgelerindeki dini algı ve dini durumun farklı olabileceği varsayılmıştır.

3.3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi Kırgızistan'ın 7 farklı şehrinden katılan 50-60 yaş aralığındaki orta yetişkin kişiler oluşturmaktadır. Katılımcıların seçilmesinde her ilden katılımcı olmasına önem verilmiştir. Katılımcılar demografik özellikleri dikkate alınarak amaçlı örneklem seçilmiştir. Araştırmaya katılımda katılımcıların gönüllülüğü esas alınmıştır. Örneklem olan 24 kişiye yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

3.4.1. Veri Toplama aracı

Çalışma sürecinde, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Örneklem grubunun deneyimlediği iki farklı dini tutum ve sosyo-politik dönemde edindikleri tecrübelerine yönelik 10 soru hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular ile ön uygulama yapılarak son şekli verilmiştir. Görüşme öncesinde hazırlanan 10 açık uçlu soru katılımcılara sorularak yanıtlar ses kaydına alınmıştır. Sorular katılımcıların genel olarak dini tutum ve inançlarına ve Sovyetler Birliği dönemi ile sonrası dönemlerde din ile ilişkilerini öğrenmeye yönelik hazırlanmıştır. Mülakat soruları Ek-2'de verilmiştir.

İlk iki soru tarihsel sıraya göre SSCB döneminde din ile ilişkisine yönelik aile ve aile dışında aldığı dini eğitim ve öğretim hakkındadır. Sonraki iki soru ise katılımcıların din kavramını nasıl algıladığı ve nasıl anlamlandığı ile ilgilidir. Onu takip eden iki soruda katılımcıların dini davranışları, dini uygulamalara katılımı ve dini hükümlere katılma duyarlılığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Son dört soruda ise katılımcının geldiği bu dönemde din hakkındaki düşüncesi ve tutumunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

3.4.2. Veri Toplama Süreci

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler farklı ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar önceden belirlenmiş bir mekanda değil katılımcının o an bulunduğu doğal ortamda (örneğin; evinde, bahçede ve iş yerinde) sessiz ve sakin bir ortam oluşturularak mülakat gerçekleştirilmiştir. Öncelikle katılımcılarla tanışmak için kısa bir diyalog kurulmuştur. Daha sonra katılımcıya araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Ardından mülakat soruları sırasıyla katılımcıya sorulmuştur. Katılımcının anlayamadığı sorular açıklanmış, cevaplamakta zorlandığı yerlerde veya kısa cevap

verdiği konularda soru tekrarlanarak veya “bunu derken bunu mu kastettiniz?”, “böyle mi demek istediniz?” şeklinde sorular sorularak katılımcı teşvik edilmiştir. Cevaplar katılımcının izni dahilinde ses kaydına alınmıştır. Mülakat süresi katılımcıya göre farklılık gösterip 10-40 dakika arasında değişmiştir.

Burada dikkatimizi çeken bir durum araştırma ile bağlantısı olmasa da katılımcıların yapılan mülakattan sonra kendilerini iyi ve hafiflemiş hissettiklerini, sohbetten keyif aldıklarını ifade ederek teşekkürlerini dile getirmeleridir. Bu durumdan araştırmayı ilgilendiren bir sonuca varılmasa da insanlarda SSCB döneminde yapılan dini baskıların hatırları hala canlı olduğu gözlemlenmiştir. Bastırılmış dini yaşantıları gün yüzüne çıkarılarak kendini ifade etme imkanı bulmaları iyi hissettirdiği söylenebilir. Veri toplama sürecinde karşılaşılan zorluklar ise araştırmanın dini içerikli olmasından kaynaklı olarak bazı katılımcıların SSCB döneminden kalan “acaba fişlenir miyim?” tedirginliği yaşamalarıdır. Böyle bir durumda katılımcının düşüncesini rahat ifade edebilmesini sağlayacak güvenli sohbet ortamı oluşturulmaya gayret edilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Öncelikle örneklem grubunun cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve yaşadığı yer ile ilgili demografik bilgiler sunulmuştur. Demografik bilgilerin listesi Ek-1’de verilmiştir. Daha sonra bulgular, katılımcıların yaşadığı iki farklı dönem dikkate alınarak SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası şeklinde iki ana başlık altında yorumlanmıştır.

4.1. Katılımcıların Demografik Nitelikleri

Mülakat sonucunda alınan yanıtlara göre katılımcıların demografik özellikleri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

4.1.1.Cinsiyet

Tablo 4.1. Cinsiyete Göre Dağılım

	N	%
Cinsiyet		
Kadın	12	50
Erkek	12	50
Toplam	24	100

Tablo 4.1.’de görüldüğü üzere araştırmanın örneklemine 12’sini (%50) erkekler, 12’sini (%50) kadınlar oluşturmaktadır.

4.1.2.Yaş

Tablo 4.2. Yaşa Göre Dağılım

Yaş	N	%
50-54	17	70,83
55-60	7	29,17
Toplam	24	100

Katılımcıların yaş aralığı, 50 ile 60 yaş arasında değişmektedir. Örneklemine %70,83’ü 55 yaş altı iken, %29,17’si 55 yaş üstü bireylerdir.

4.1.3. Yaşadığı yer

Tablo 4.3. Yaşadığı Yere Göre Dağılım

Yaşadığı yer	N	%
Bişkek	2	8,34
Narın	1	4,17
Issık-Göl	2	8,34
Oş	9	37,49
Talas	6	24,99
Calal-Abad	1	4,17
Çüy	3	12,50
Toplam	24	100

Tablo 4.3.'te araştırmanın örnekleminin şehirlere göre dağılımı verilmiştir. Katılımcılar ülkenin güney ve kuzeyinde bulunan yedi farklı bölgeden seçilmiştir. Ülkenin güneyinde bulunan Oş eyaletinden dokuz (%37,49) katılımcı ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Örneklemin yarısından fazlasını (%58) Talas ve Çüy gibi kuzeyde bulunan eyaletlerden katılan kişiler oluşturmaktadır.

4.1.4.Eğitim Düzeyi

Tablo 4.4. Eğitim Düzeyine Göre Dağılım

Eğitim düzeyi	N	%
Lisans	7	29,17
Ön Lisans	8	33,34
Ortaöğretim	9	37,49
Toplam	24	100

Katılımcıların tamamı eğitim görmüş olup, 7'si lisans, 8'i önlisans, 9'u ise ortaöğretim mezunudur.

4.2. SSCB Dönemi Dini Yaşam

4.2.1.Dini Eğitim Düzeyi

Tablo 4.5. SSCB Döneminde Dini Eğitim Alma Durumuna Göre Dağılım

Dini eğitim durumu	Ailede Dini eğitim	%	Aile dışı Dini eğitim	%
Dini eğitim almış	11	45,83	3	12,50
Dini eğitim almamış	13	54,17	21	87,50
Toplam	24	100	24	100

Yukarıdaki tabloya bakıldığında katılımcıların %45,83’ü Sovyetler Birliği döneminde ailesinden din eğitimi aldığını, %54,17’si ise ailesinin dine ilişkin bir eğitim vermediğini ifade etmişlerdir. Ailesi tarafından herhangi bir dini eğitim verilmemiş olan katılımcıların çoğu anne-babasının din ile ilişkisi olmadığını ifade etmiştir. Bununla ilgili fikrini K5 şu şekilde belirtmiştir: “O zamanlarda anne-babamız da kendimiz de ateizm ile yaşadık, Ruslar ile karışık yaşadığımız için içkiye de karışmış olduk.” K1 ise ebeveynlerinin biri okul müdürü diğeri müdür yardımcısı olduğu için görevlerinin gereği öğrencilere ateist düşüncüyü aşlamak ve kendileri de toplum içinde ona uygun şekilde davranmak mecburiyetinde olduklarını şu sözleri ile dile getirmiştir: “Annem babam ikisi de öğretmendi ve parti üyesiydi. O dönemin eğitim sistemi ateizmi empoze ettiği için ‘Tanrı yok, din yok, inanmayın’ diye vatansever bir duygu ile söylerlerdi. Kızardı. Ama eve gelince ‘Allah affetsin’ gibi sözleri çok söylerlerdi. Evde birileri hastalanırsa gece mollaya gizliden gidip okuturlardı.” K4 ise babasının devletin din politikasından duyduğu korku sebebi ile şöyle ifade etmiştir: “Dedem molla olduğu için Sibiry’a sürgün edilmiş... Ondan dolayı babam din tutmaktan korkar olmuş. O yüzden din ile yaşamıyordu.”

Katılımcıların hepsi, anne-babaları dini bilgiye sahip olmasa bile, kalplerinde bir inancın olduğunu ancak bu inançlarını genellikle davranışa dökemediklerini belirtmişlerdir. İnançlarını dışa yansıtmamalarının sebebi yukarıda da değindiğimiz gibi devletin dini yasaklaması ve dini davranış sergileyenlere karşı yaptırım

uygulamasıdır.

Bununla ilgili diğer katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Din hakkında bilgileri vardı ama tam olarak kendilerini dine vermemişlerdi. O zamanlarda öyle şeyler yoktu.” (K9)

“Ama Allah’ın varlığına inanan insanlardı ve bize de Allah’ı anmamızı söylerlerdi. Ama namaz gibi şeyleri yoktu.” (K13)

Ailesinden dini eğitim aldığını söyleyen katılımcıların ebeveynlerinin dinle ilişkilerinin daha kuvvetli olduğu görülmüştür. Bu kategorideki katılımcılar ebeveynlerinin namaz kıldığını, oruç tuttuğunu, Kur’an okuduğunu ve dine ilgi duyan kimseler olduğunu belirtmişlerdir.

Buna örnek olarak aşağıdaki katılımcıların ifadeleri verilebilir:

“Babam dine çok bağlı kimseydi, namaz kılardı ama ilmi yoktu. Okuma yazma bilmiyordu. Annem ise eğitilmiş, okuma yazma bilen kadındı. Kur’an okurdu.” (K10)

“Anne babam dine yakın insanlardı. Babam beş vakit namaz kılan, oruç tutan biriydi. ... Bizi de o yolda eğittiler. Onların vesilesiyle biz de bu yola girdik.” (K19)

“Anne babam gençliğinde namaz kıyıyormuş. Sovyet devrinde dini baskıdan dolayı Çin’e kaçanlar arasında olmuş. Kırgızistan’a 1960 yılında dönmüşler. Sovyet döneminde din yasaklandığı için namaz kılmıyorlardı. Ama gizlice oruç tutarlardı. Cami olmadığı için bayram namazını da gizlice birinin bahçesinde kılarlardı.” (K23)

Yukarıdakilerden farklı bir örnek olarak K16, ailesini takva sahibi, namaz kılan kimseler olarak tanıtmaya rağmen evde ahlak kapsamında verilen çocuk terbiyesi dışında dini bir eğitim almadığını söylemiştir.

Bazı aileler çocuklarına din eğitimi vermelerine rağmen okulda yapılan ateist propaganda bunu etkisiz hale getirebilmiştir. Sovyet rejiminin din karşıtı propagandası ilk okuldan yüksek öğretime kadar “sovyet insanının” bütün eğitim hayatını kapsayacak şekilde sürdürülmüştür (Köylü vd., 2023). Okulda öğretilen din karşıtı eğitim çocuklar üzerinde daha çok etkili olmuştur. Eğitim sisteminin aşıladığı ateizm propagandasının gücünü K21 şu cümleleri ile vurgulamıştır: *“Okula başlamadan önce SSCB’nin etkisinden önce, ben dini her gün duyarak büyüyen kızım... Ama okula başlayınca ‘oruç doğru değil, sağlığa zararlı’ gibi oruç tutmakla ilgili bir sürü işler çevirip, bize oruç tutmayı yasaklamışlardı. Böylece kolejden mezun olup çalışmaya başladıktan sonra din tamamıyla hayatımdan silindi, bildiğimi de unuttum... Sovyetler birliği dağılana kadar ‘besmele’den başka söz söylemeden ömrümü geçirdim.”* Bir diğer katılımcı ise okuldaki propagandaya kapılarak dine karşı söylemler sarf ettiği

için duyduğu pişmanlığı, “Ben ortaöğretimdeyken ateist bakış açısının yoğun olarak öğretilmeye başladığı dönemdi. Ben de aktif ve başarılı bir öğrenci olduğum için aldığımız eğitimin etkisiyle sınıf arkadaşlarıma ‘Tanrı yok’ diye öğretirdim. Ama benim Kürt sınıf arkadaşlarım vardı ve onlar ‘Öyle deme’ diye korkuya kapılırlardı, oysa ki onlar dini anlayışa sahiplermiş. Bense onlara çıkıştım. O kızlar başörtüsü takarlardı. Okula da başörtüsü takarak gelirlerdi. Ben sınıf başkanı olduğum için başörtülerini çıkartmalarını talep ederek onlara engel olurdum. Bilmeden yaptım o zamanlar.” sözleriyle dile getirmiştir (K5).

Katılımcıların din eğitimi ifadesiyle tanımladıkları şeyler günlük dualar, Kur’an’dan bazı kısa sureler ve genellikle ahlaki öğretilerdir.

Bununla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Anne babam bize ‘Bir şeye başlamadan önce besmele de, zikir oku, oturup kalkarken Allah’ı an’ diye dini eğitim vermişti.” (K23)

“Babam işten gelince bizi dizine oturtup, ‘Dinin ne, kitabın ne, şahadet getir’ diye cevaplarını tekrar ettirir, dua öğretirdi.” (K21)

“Babam eve İslam’ı öğrenmeye gelenlere ders verirdi. Annem Kur’an okurdu. Bize de Kur’an okumayı öğretirdi.” (K15)

Aile dışında din eğitimi alanlar ise katılımcıların sadece %12,50’sini oluşturmaktadır. Bunlardan K10, Sovyetler Birliği devleti dini eğitimi yasaklayıp medrese ve cami gibi dini eğitim merkezlerini kapattığı için mollaların gizlice evlerindeki bir odada dersler verdiği hücre sisteminde dini eğitim almıştır. O kendi ifadesinde, “O zamanlarda medrese yoktu. Dine ciddi yasak getirilmişti. Polis tarafından sıkı gözetlenirdi. Öğrencilik zamanımda mollaların evinde hücre sisteminde ders almıştım. 1988 yılına kadar hücrede okudum. Kafiye, Sarf, Şerh-mulla vb. kitapları okurduk.” demiştir. Diğer iki katılımcı ise köydeki hocalardan ders almışlardır:

“Ben ortaöğretim son sınıftayken haftada bir kez imam ders verirdi. Ondan ders almışlığım var. İmam Kur’an harflerini, hadisleri ve namaz kılmayı öğretirdi.” (K17)

“Ben ilk okuldayken köydeki molla küçük çocuklara dini dersler verirdi. O hoca, kuzuları otlatmak için çocuklarla kira çıkmış, ben de oynamak için yanlarına gittim. O dede elindeki sopasını bıçakla yontarak üzerine boya kalem ile Arap alfabesini yazmış. Ben hiç boya kalem görmediğim için onun sopası bana çok güzel gelmişti. Kur’an alfabesini ilk defa o hocadan öğrendim. Hocanın dersleri bende çok güzel etkiler yaratmıştı Sonbaharda hoca çocukları eve toplayarak ders vermeye başladı.

Benim ilgimi görünce anne babam bana kitap, defter aldı ve beni hocaya emanet ettiler. Okulu bitirene kadar hocayı hep takip ettim. Okuldan mezun olduktan sonra medresede dini eğitime devam edemedim. Ama hocalardan özel dersler aldım ve din alanına yöneldim.”

Katılımcıların geride kalan %87,50’lik kısmı Sovyet döneminde hiç dini eğitim almamıştır. Bunun sebebini ise katılımcıların çoğu, “*O zamanlar öyle şeyler yoktu*” sözleriyle açıklamışlardır. Örneğin K15 Sovyet döneminde dini eğitim verilen medreselerin yokluğunu vurgulamıştır. K4 ise daha açık bir ifadeyle, “*O dönemde dini eğitim almaya kalkışsan seni mahkemeye kadar sürükleyecek işti. O yüzden insanlar korkardı.*” diyerek insanların dini eğitim almamalarının temelinde korkunun yattığını belirtmiştir. Sovyet rejimi din ile mücadele kapsamında cami ve medreseler olmak üzere bütün dini mekanları kapatmış veya başka şeye dönüştürmüştür. 1928 yılına kadar 25 bin cami kapatılmıştır. Din adamları ise farklı bahaneler ile ortadan kaldırılmıştır (Köylü vd., 2023). Geride kalan ve gizli de olsa din eğitimi alan ve verenlerin dini bilgisinin ise yeterli olmadığı belirtilmiştir. Örneğin, hücre sistemli dini eğitimi deneyimlemiş olan K18 o zamanki hocaların dini bilgi düzeyinin sınırlı olduğunu açıklamıştır. O, Sovyet dönemindeki dini eğitim düzeyini ilkökul seviyesi ile kıyaslayarak, “*...Muhtasar gibi bir iki kitap okumuştuk. Öyle olsa bile halk bizi alim yerine koyarak her türlü dini meseleleri danışırlardı. Fakat soruların çoğuna cevap bulamazdık...*” demiştir.

Yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı Müslüman halkın çoğunun dini bilgisi, K13’ün ifade ettiği gibi, “*Kelime-i tevhidi bile bilmeyecek*” düzeydeydi. K19 da dini bilgi seviyesini, “*Ben Fatiha suresini bile bilmezdim... Bir tek ‘La ilahe illallah’ demeyi biliyordum.*” ifadeleri ile dile getirmiştir. K16, dini bilgisinin halasından yarım yamalak öğrendiği İhlas suresinden ibaret olduğunu ve başına gelen her zor durumda bu duayla Allah’a sığındığını belirtmiştir.

Bu dönemde genellikle din eğitiminin gelenek-görenek çerçevesinde sunulan ahlaki değerlerin dışına çıkmadığı görülmektedir. Büyükler halkın kültürüyle ve sosyal hayatıyla bütünleşmiş olan dinin ahlaki ilkelerini, nesillerini devam ettiren çocuklarına ve torunlarına aktarmışlardır. K2, halkın toplumsal bilincine ilmek ilmek işlenmiş olan bu öğretileri şu şekilde anlatmıştır: “*Geçmişte bize büyüklerimiz aşılamışlar ya; ‘Ayaklarını kibleye doğru uzatma, saçını yere atma, gece dışarı çıkma’ diye. Ama bunların hepsini tek bir kelime ile ‘Kötü olur!’ diye açıklarlardı*”.

Bu bağlamda katılımcıların “Sovyet döneminde dini bilgilerinin zayıf olduğu”

varsayımının doğrulanmış olduğunu söyleyebiliriz.

4.2.2. Dini İnanç ve Davranışlar

Katılımcıların Sovyet dönemindeki dini tutumlarına bakıldığı zaman dini tutuma etki eden başlıca iki faktörün olduğu görülmektedir. Bunlardan biri anne babanın dini tutumu, diğeri ise okullarda verilen ateist propagandadır.

“Orta Yetişkinlik Döneminde Dini Gelişim” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alındığı gibi bireyin dini tutumu ilk çocukluk yıllarında oluşmaya başlamaktadır. Dolayısıyla anne babanın dini tutumu çocuğun dini tutumunun oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Çocuğun aileden aldığı ilk dini eğitimi daha sonraki yıllarda dini tutumunun gelişmesinde etkili olmaktadır.

Katılımcıların tamamı “Ailenizin din ile ilişkisi nasıldı?” sorusuna “*Büyük annem ve büyük babam çok dindardı*” cevabını vermişken aynı sıfatı anne babaları için kullanmamışlardır. Katılımcıların bazıları (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K12) anne babasının din ile hiçbir ilişkisinin olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda araştırmanın dini eğitimle ilgili bulgular kısmına bakıldığı zaman katılımcıların yarısının ailesinden herhangi bir dini eğitim almadığı görülmektedir. Çocuklarına dini eğitim veren aileler ise daha çok gelenek görenek tarzında, terbiye nitelikli eğitim vermişlerdir. Ancak katılımcıların neredeyse tamamı anne babasının gizli de olsa bir yaratıcının var olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. Sovyetler Birliği devleti topraklarından dini tamamen sildiğine inansa da halk gelenek ve görenekleriyle birlikte dini yaşamaya devam etmiştir (Yaman, 2007). Dolayısıyla katılımcılar anne babalarının bu pasif inancından az da olsa bir pay alabilmişlerdir. Çünkü SSCB döneminde ateistik propagandaya kapıldığını söyleyen bir kaç katılımcı (K1, K5, K8) olduysa da çoğu katılımcı Allah’ı tamamen inkar ettiğini söylememiştir. Din hakkında bilgileri olmasa bile kalplerinde Allah’a olan inancın hep var olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin K6, “*Allah’ın varlığını hissederdim, ama o ifade edilemez... İçimdeydi.*” derken K4, “*Eskiden de kalbimin derinliklerinde bir şey vardı. ... Çok zor durumlarda ‘Rabbim, sen yardım et!’ sözü var ya, o işte küçüklüğümden beri var.*” demiştir.

Katılımcıların Sovyet döneminde dinle ilgili bilgilerinin yok denecek kadar zayıf olduğu görülmüştür. K6 din hakkındaki bilgisini şöyle açıklamıştır: “*Evde ölülere mevlid okutulurdu, bayram kutlanırdı, babam bayram namazına giderdi. Din hakkında bildiklerim bundan ibaretti.*” K22 ise, “*Kelime-i şehadet getirmeyi, yüzeysel bir dini*

bilgiyi evden ve çevremden öğrenmiş olmam dışında din hakkında çok bir şey bilmiyordum.” diyerek dini bilgisinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi katılımcılar dini bilgileri zayıf olmasına rağmen en azından Müslüman olduklarının bilincinde olmuştur. Bununla ilgili K17, *“Müslüman olduğumuzun farkındaydık ve ona tutunarak yaşadık”* yorumunu yapmıştır. Ancak Sovyet devleti halkın bilincinden bu farkındalığı da kaldırma konusunda ısrarcı olmuştur. Bu amaca yönelik attıkları adımlardan biri okullarda verilen ateizm dersleri ve öğrencilere karşı yürütülen yoğun dinsizlik propagandasıdır (Babatayev, 2018). Araştırmada örneklem olarak seçilen katılımcıların tamamı bu eğitimden geçmiş kimselerdir. Onlardan biri olan K21 okuldaki bir anısını şöyle anlatmıştır: *“Ramazanda okulun kapısında biri beklerdi ve hepimize su içirdikten sonra içeri alırdı. Tamamen ateizm öğretilirdi.”* Oruç ile ilgili anısını paylaşan bir diğer katılımcı *“...Oruç tutardık. Öğretmenlerimiz zorla kar yedirerek orucumuzu bozdururdu.”* diye ifade etmiştir (K15).

SSCB’nin ateizm propagandası uzun vadede etkilerini göstermiştir. Örneğin K21 bu propagandanın kendisi üzerinde gerçekten etkili olduğunu ifade etmiş ve, *“...kolejden mezun olup çalışmaya başladıktan sonra din tamamıyla hayatımdan silindi, bildiğimi de unuttum... Sovyetler Birliği dağılana kadar ‘besmele’den başka söz söylemeden ömrümü geçirdim.”* diye eklemiştir. K5 ise okulda aldığı eğitimin etkisiyle sınıf arkadaşlarına, *“Tanrı yok”* diye öğrettiğini ve başörtüsü takan sınıf arkadaşlarına engel olduğunu söylemiştir. Oysa aynı katılımcı mülakatın ilerleyen dakikalarında aslında Allah’a inancının hep var olduğunu, *“Ben hayatımda din olmadığı zamanlarda da başıma zor iş düştüğünde Allah’tan istediğimde hep verirdi... Sonra ‘Allah beni duydu’ diye içten inanırdım.”* diyerek açıklamıştır. Buna göre, Sovyet rejiminin dinsizlik politikası altında okullarda ateizm dersleri almış olan katılımcıların bu durumdan etkilendiği varsayımı doğrulanmıştır.

Bazı dindar aileler din karşıtı propagandaya karşı koymuş ve bunun çözüm yolu olarak çocuklarını yüksek öğretime göndermemeyi görmüştür. Ailesini dindar olarak tanıtan K10, abisinin üniversite okumasından sonra *“Birinizin dinden çıktığı yeter”* diyerek babasının onu üniversiteye göndermediğini söylemiştir.

Görüldüğü gibi yapılan propagandalar etkili olsa bile, K9’un ifade ettiği gibi, halkın inancını *“sallantıda bıraksa”* da insanların kalplerindeki inanma ihtiyacını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bazı katılımcılar okulda ateizm dersleri okutulmasına rağmen Allah’a hep inandıklarını belirtmiştir.

“Sovyet döneminde bile bize ateizm öğretilmesine rağmen, Allah’ın varlığına inandım ve hiçbir zaman ‘Allah yoktur’ demedim.” (K24)

“Okulda ‘Tanrı yoktur’ diye öğretirlerdi. Öğretmenler ‘Kim Tanrıya inanıyor?’ diye sorduklarında sınıfta bir tek ben parmak kaldırırdım. Kalbimde Allah’ın varlığını hissedirdim. ‘Seni Rayono’ya¹ götürecekler’ diye korkutan hocalarım daha sonra kendileri de namaz kılmaya başladı.” (K19)

“Sovyet döneminde de kalbimde iman vardı. Allah’a inanırdım. Okulda yasaklansa bile çevremizden öğreniyorduk.” (K22)

Yukarıda örnekleri verildiği gibi oruç ve namaz gibi gözle görülür davranışlar yasaklanmış, dini duygular bastırılmaya çalışılmıştır. Ancak insanlar, Allah’a olan inançlarını kalplerinde gizleyerek koruyabilmişlerdir. Sonuç olarak katılımcıların bazıları oruç tutmaya çalışmaları, dua etmelerini, kısa sureleri okuduklarını göz önünde bulundurarak “Sovyet döneminde dini uygulamaya katılımları zayıf” olduğu söylenebilir.

4.3. SSCB Dönemi Sonrası Dini Yaşam

4.3.1.Dini Eğitimdeki Gelişmeler

Tablo 4.6. Bağımsızlık Sonrası Dini Eğitim Alma Durumuna Göre Dağılım

Din eğitimi	N	%
Medreseden	3	12,50
Dini sohbetlerden	5	20,80
Davetten ²	3	12,50
Yakın çevreden	13	54,20
Toplam	24	100

Tablo 4.6.’da görüldüğü gibi bağımsızlık sonrası dönemde katılımcıların sadece 3’ü (%12,50) örgün eğitim diyebileceğimiz sistemli bir dini eğitimden geçmiştir. Kalan 21 katılımcının ise dini bilgisini sosyal öğrenme yolu ile geliştirdikleri görülmektedir. Bu gruptaki katılımcılar dini bilgilerini öğrendikleri yer

¹ Bölge halk eğitimi şubesi

² Tebliğ cematı üyelerinin dini öğrenme ve öğretme amaçlı yaptıkları her ay üç günlük ve senede bir kırk günlük kamplar (Murzaraimov, Arinov, 2010).

olarak camilerde veya evlerde yapılan dini sohbetler ve davetlerle birlikte en çok yakın çevrelerini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan 3'ü Sovyet Birliğinin dağıldığı 90'lı yıllarda medresede dini eğitim almıştır.

"...1995 yılına kadar hücre sisteminde eğitim aldım, daha sonra medresede okudum. ... Dini bilgiyi damlalardan³ ve hocalardan bireysel olarak almaya devam ettim. İlim bitmez ki. Hala da derslere katılıyorum." (K10)

"Bizim zamanımızda medreseler azdı. Askerden geldikten sonra Özbekistan'a gidip hücre sisteminde eğitim aldım. ... Arap dili, şeriat ilimlerini okuduk." (K17)

"Askerlikten geldikten sonra 1992 yılından itibaren eğitim almaya başladım." (K16)

Halkın dini eğitiminde davetin azımsanamayacak etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcılardan 3'ü Tebliğ cematı mensuplarının dini hayatında önemli değişimlere sebep olduğunu belirtmiştir. Bu üç katılımcı birçok kez davete çıktıklarını ve dini bilgilerinin büyük kısmını bu davetler sayesinde öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Daveti bir ibadet olarak gördüğünü söyleyen K13, *"Medrese veya kurslara gitmedim. Ama her ay hiç aksatmadan 3 günlük davete çıkıyorum. Nadiren işim olduğu zamanlarda gitmiyorum. 3 kez 40 günlüğe de çıkmıştım. Şimdi 4 aylığa da niyet ediyorum. Davetten din hakkında çok şey öğrendim."* diye davetin dini hayatındaki önemini vurgulamıştır. K13 ile benzer fikirde olan K11, *"... Davete hep çıkıyorum. Üç gün ve kırk güne çıkmıştım. Bu sene ise 4 aya çıkmaya niyet ediyorum. Çoğunlukla dini bilgileri davette öğreniyorum"* demiştir. Dine, davet sayesinde yöneldiğini belirten K22 ise, *"Eskiden davete çıkıyorduk. Eşimle ikimiz uzun yıllar davetteydik. O zamanlarda sohbetleri çok dinlerdik ve ahirette amelimiz, halimiz nice olacak diye ağlardık. Başı açık çok gezdik, öğrencilik yıllarımda da... Sonra tevbe ettik."* diyerek dinden uzak yaşadığı yıllarının pişmanlığını da dile getirmiştir.

Katılımcılardan bazıları (K14, K24, 21) denemek amaçlı bir veya iki kez davete çıktığını söylemiştir. Bunlardan biri olan ama aradığını davet yolunda bulamayan K14, *"Ben davete çıktığım zaman, 'Tamam doğru yolu buldum' diye düşünmüştüm. Yani onlara kötü diyemem. Ama orada da olmadı..."* ifadelerini kullanmıştır. Bunun sebebini ise orada şahit olduğu cemaat mensuplarının müslümana yakımayan olumsuz davranışlarına bağlamıştır.

³ Din adamı

Bununla birlikte katılımcıların çoğu (K1, K5, K6, K8, K9, K14, K15, K23, K24) dini bilgileri internet platformlarındaki din hocalarını dinleyerek edindiğini söylemiştir.

“... İnternette Kur’an’ı dinleyip, onu tekrar ediyorum. Bu şekilde sureleri ezberliyorum. Dini kitapları okuyorum...” (K23)

“... Çoğunlukla telefonda bakarak öğrenmeye çalışıyorum.” (K5)

“Youtube’den dinleyip (oradaki hocalardan) öğreniyorum. Onların söylediklerinin doğru olduğunu düşünüyorum.” (K6)

Bazı katılımcılar ise dini bilgileri çocuklarından öğrendiklerini belirtmişlerdir.

“Ben din hakkındaki bilgileri çocuklarımdan öğreniyorum. Onları gördükten sonra namaz kılmaya başladım. Onları görünce bizim de vaktimiz gelmiş diye namaza başladım.” (K9)

“... Kendimiz evde dini sohbetler yapıyoruz... Kuran harflerini torunlarımdan öğrendim.” (K21)

Katılımcıların tamamı çocuklarını dini eğitim almaya teşvik ettiğini söylemiş, çocuklarının dini bilgiye sahip olmalarının, ibadetleri yerine getirmelerinin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcıların çoğunun çocukları dini eğitim kurumlarında eğitim almıştır. Medresede hocalık yapan K18, *“Çocuklarımdan hepsini medreseye verdim. İki oğlum hafız oldu. Bir oğluma medrese açtım, şu an altmış öğrencisi var. Bir kızım Oş’taki medresede hocalık yapıyor.”* derken,. Çocuklarının hafız olduğunu söyleyen bir diğer katılımcı, *“Çocuklarımı medreseye verdim. Bir oğlum bir kızım hafız oldular. Bir oğlum ise medreseye kaydettirdikten sonra kaçtı, geri götürdüm. ‘Başka okulda okumayacaksın, önce dinini öğreneceksin!’ dedim.”* (K14) diyerek çocuklarına dini eğitim vermenin dünyevi eğitimden daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Ancak bütün katılımcılar K14 ile aynı fikirde değildir. Örneğin K9, geçim sıkıntısı olabileceği endişesi ile dini eğitim almak isteyen oğluna engel olduğunu, *“Oğlum dini eğitim alıp hoca olacağım dediği zaman doğrusu itiraz etmiştim. ‘Namazını düzgün kıalarsan, Kur’an’ını ezberlersen ve düzgün yaşarsan, o da yeter’ diye İslam enstitüsünde okumamasını, dünyevi bir eğitim almasını söylemiştim. Dünyayı da bırakmamak lazım sonuçta. Şu an öğretmen, Allah’a şükür, her şey yolunda.”* sözleriyle ifade etmiştir. K15 ise K9 ile benzer durumu yaşamış ancak yanıldığını şu sözleri ile ifade etmiştir: *“...Büyük oğlum okulu bitirdikten sonra medresede okumak isteyince önce dünyevi bir eğitim alıp mesleğini eline aldıktan sonra okumasını söyleyerek karşı olmuştum. Ama yanılmışım. Oğlum bu sene mezun*

olunca daha önce okusaydım, şimdi günlük işlerden vakit kalmıyor diye yakındı. Şimdi küçük oğlumu iki yıllık medreseye verdim. Kızlarımın ikisi de tesettürlü, sohbetlere katılıyorlar.”

Yukarıdaki örneklerde bazı istisnaları olmakla birlikte, dini eğitimin sekteye uğradığı dönemden geçen katılımcıların çoğu, çocuklarının dini eğitim almalarına genel olarak sıcak bakmaktadır. Ancak kendi dini eğitimlerini geliştirme konusunda bir girişimde bulunmadıkları da gözlemlenmiştir. Çolak’ın yaptığı anket çalışmasında da katılımcıların %61,0’i dini eğitim düzeylerinin orta düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bu bölümde katılımcıların din bilgisinin yetersiz olduğu varsayımı doğrulanmıştır.

Sovyet döneminde dini eğitim alan katılımcılar bağımsızlıktan hemen sonrasında da dini eğitime devam etmişlerdir. Ailesinden dini eğitim gören katılımcıların çoğunda dine olan merakın diğer katılımcılara kıyasla daha erken uyandığı görülmüştür. Aynı zamanda dindarlık seviyeleri ve dini bilgileri diğer katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Sovyet döneminde dini bilgiye sahip olan bireylerin bağımsızlık sonrasında dine dönmelerinin daha erken olduğu varsayımı doğrulanmıştır.

4.3.2.Dini Davranış ve İbadetlere Katılım Durumları

Tablo 4.7. Bağımsızlık Sonrası Dini İbadetlere Katılım Durumlarına Göre Dağılımı

İbadetler	Kadın	Erkek	N	%
Namaz	7	9	16	66,67
Oruç	10	11	21	87,50
Zekat	7	9	16	66,67
Hac/Umre	1	1	2	8,33

Bulgulara göre erkeklerin ibadetlere katılımı kadınlara kıyasla az bir farkla yüksek çıkmıştır. Bu farkın, erkeklerin dini bilgisinin daha yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kazel’in yaptığı çalışmanın sonucu da buradaki bulguları destekleyen mahiyettedir (Kazel, 2022). Ancak Ceviz, İkis ve Çolak tarafından yapılan araştırmalarda kadınların erkeklere oranla dini ibadetleri yerine getirme oranı yüksek çıkmıştır (Çolak, 2006, Ceviz, 2009, İkis, 2013).

Tabloda görüldüğü gibi en çok katılım sağlanan dini ibadet oruçtur.

Katılımcılardan sadece 3'ü sağlıkları elvermediği için oruç tutmadığını ifade etmiştir. Zekat ve namaza katılım oranı ise aynı çıkmıştır. Namaz kıldığını söyleyen 8 katılımcıdan 4'ü namaz kılmaya niyetlerinin olduğunu açıklamışlardır. 3'ü ise herhangi bir yorum yapmamıştır. Bir katılımcı ise uzun yıllar namaz kıldıktan sonra bu aralar ibadetlerden uzaklaştığını belirtmiştir: *“Zamanında namaz kılıyordum, bir yıldır çok moralsizim, cumaya bile düzenli gitmiyorum. Dışarı bile çok çıkmıyorum...”* (K7) K7, dini davranışındaki bu değişimin nedenini cami cemaatinin Müslümana yakışmayan tavırlarına bağlamıştır. *“...Bayram namazlarında cami dolup taşıyor. Camiden çıktıktan sonra her türlü işle uğraşıyorlar. Paraya çok düşkünler. Onları görünce gidesim gelmiyor”* diyerek, Müslümanların bu türlü ikiyüzlü davranışlarının kendisini rahatsız ettiğini ve onlarla aynı ortamda ibadet etmek bile istemediğini ifade etmiştir. Dini öğretiler ile bazı Müslümanların davranışları arasındaki tutarsızlık katılımcının çelişki yaşamasına sebep olmuştur. Yaşadığı çelişki K7'nin dini tutumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu değişimin sebebi sadece bu tutarsızlık olmayabilir. Bir yıldır keyfinin yerinde olmadığını ve sosyal ortamlardan kaçtığını belirten katılımcının orta yaş bunalımından geçmekte olduğu da söylenebilir. Orta yaş bunalımı bazılarını dine yaklaştırırken bazılarının dinden uzaklaşmasına da neden olabilmektedir (Apaydın, 2017). Bu bağlamda “gelişim döneminde yaşanan psikolojik, fizyolojik, sosyolojik değişim ve gelişimler bireyin dini inanç ve tutumlarını olumlu veya olumsuz yönde etkiler” varsayımı doğrulanmıştır.

Hac ibadetini yapan sadece bir katılımcı olmuştur. Bir katılımcı ise umreye gittiğini belirtmiştir. Hac ibadetine katılım oranının bu kadar düşük olmasının katılımcıların ekonomik durumlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu unsur ibadetlere katılım düzeyini belirleyen bir unsur olarak değerlendirilmemiştir.

Tablo 4.3.2'de sıralanan ibadetler dışında bazı katılımcılar kurban kestiklerini, sadaka verdiklerini ve Kur'an okuduklarını söylemişlerdir. Ancak çoğu katılımcının Kur'an okumaktan kastının ölen akrabaları için okudukları Fatiha ve İhlas gibi kısa sureler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü katılımcıların çoğu Kur'an'ı mushaftan okuyamadıklarını açıklamışlardır. Örneğin; *“Ölenlere, anne babama bağışlayıp Kur'an okuyorum.”* diyen K4, Kur'an'ı mushaftan okuyup okuyamadığı sorusuna *“Hayır, o şekilde okuyamıyorum.”* cevabını vermiştir. Burada önemli görülen bir diğer husus ise katılımcıların çoğunun Kur'an'ı ölümler için okunan bir dua niteliğinde görmeleridir. K2 bu konuyla ilgili fikrini, *“Bayramlarda Kur'an okutulan yerlerigidip*

*Kur'an okutuyoruz.*⁴ *Günümüzde ölümlere Kur'an okutmanın yanlış olduğunu söylüyorlar ya, ben ise yanlış olmadığı fikrindeyim.*” diye belirtmiştir. K8 ise, “*Kur'an okuyup ölenleri anıyoruz*” derken, ailesinin bu davranışı bir gelenek haline getirdiğini ifade etmiştir.

Ceviz'in orta yetişkin ve yaşlı grubu ile yaptığı araştırmaya bakacak olursak, Ceviz'in ulaştığı sonuçlarda namaz en çok ortalama puan alan ibadet olmuştur. Ondan sonra ise oruç ibadeti gelmektedir. Örneklem grubunun Kur'an okuma bilgileri olmaması sebebi ile Kur'an okuma en az yapılan ibadet olarak belirtilmiştir (Ceviz, 2009).

Katılımcıların tamamı hayatlarını dini emir ve yasaklara uygun sürdürmek için çabaladıklarını ve dini hükümlerin hayatlarındaki önemini vurgulamışlardır. K8 ile K17, Allah'a inanan birinin O'nun emirlerini de yerine getirmekle yükümlü olduğunu söylerken K3 ile K9 dini ibadetlerin insana olan faydalarını zikretmişlerdir. K3 din, insana iyiliği emredip kötülükten alıkoyduğu için dini emirlere ve yasaklara uymanın önemli olduğunu ifade etmiştir. K9 ise ibadetleri yerine getirmenin insanı manevi kirlilerden arındırdığını söylemiştir.

Aşağıda örnekleri verilen 3 katılımcı ise dini emirleri yerine getirmede çocuklarının katkısı olduğunu vurgulamıştır:

“Şimdi bizim çocuklar da dine yakın olup öyle şeylerden (içki) uzaklar. Çocukların içki içmiyorsa sen nasıl içeceksin ki.” (K4)

“Çocukların dine uygun yaşamaya başlayınca onlara bakarak sen de çabalamaya başlıyormuşsun.” (K9)

“Çocuklarım önce namaz kılmaya başladı... Onlara hiç dini eğitim vermemiştik. Onlar büyük babalarından öğrenip onların duasıyla din yoluna girdiler. Anne evladına yakın oluyormuş. Onları görünce etkiledim ve ben de tevbe edip namaza başladım.” (K21)

Bu bağlamda ahlaki tutum ve doğru davranışları uygulamak amacıyla ibadetlere yöneldikleri görülmektedir.

İki katılımcı münafıklık ve haset gibi Müslümanın kaçınması gereken olumsuz davranışlara şöyle dikkat çekmiştir:

“Dinde üç şeyden uzak durursan günahın da az oluyormuş. Bunlardan birincisi 'tekkebür', ikincisi 'haset', üçüncüsü ise 'saptırmak'. Bu üç şeyden uzak durmaya

⁴ Geleneklere göre ölen kimsenin ardından ilk Kurban Bayramında okutulan mevlid.

çalışırım.” (K14)

“Dine uygun yaşamaya gayret ederim. Çünkü münaфіklık hakkında bir hadis okumuştum. Ben de münaфіk olmaktan korkarım ve o işlerden uzak durmaya çalışırım. Dinin kurallarına uymaya ve doğru yaşamaya çalışırım.” (K23)

Katılımcılar her zaman dini emirlere uygun yaşayamadıkları itirafında da bulunmuşlardır. K5 ve K6 dini emirleri yerine getirmesine engel olarak nefsini belirtmiştir. Bununla ilgi K5 şu yorumu yapmıştır: *“Nefs dediğin çok kötü şeymiş. Almaman gereken şeyleri hep almak istersin. Bu hepimizin fitratımızda olan şeymiş. Ama ben bundan kurtulmak için çok çabalıyorum. ‘Almayacağım, bakmayacağım, konuşmayacağım’ diye.”* K6 ise *“Din hakkında her şeyi kabul ediyorum. Ama nefsimize hakim olamıyormuşuz. Günah olduğunu bildiğim halde çoğunlukla o işi istemsizce yapıyorum.”*

K10 ile K14 ise din ile yaşamayı zorlaştıran unsurlardan biri olarak çevrenin etkisini vurgulamıştır.

“Elimden geldiği kadar dine uygun yaşamaya çalışırım. Ama şu devirde %100 dini hükümlere boyun eğerek yaşamak pek de mümkün olmuyor.” (K10)

“İbadet ederek yaşamak lazımmiş, elbette. Ancak çevre çok şeyi etkiliyormuş. Elimden geldiği kadar çabalıyorum ama insan olduktan sonra hataya düşebiliyormuşuz.” (K14)

Dini emir ve yasakları yerine getirmedikleri zaman pişmanlık duyduklarını belirten katılımcılar duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

“Bildiklerimle amel ederek yaşamaya elimden geldiği kadar gayret ederim. Yapamadığım zamanlarda ise kalbim sızlıyor, ruhum daralıyor” (K10)

“Tabi her zaman doğru yolda olmaya çalışırım. Ama yanlışla, hataya düştüğüm zamanlar da oluyor. Eğer namazlarımı uzun süre kılmazsam çocuklarım veya yakınlarımdan biri mutlaka hasta oluyor. O yüzden namazlarımı kazaya bırakmaktan korkarım.” (K15)

“Birisi hakkında kötü konuştuktan sonra içim çok huzursuz oluyor ve pişman oluyorum. Eskiden bunlar üzerinde düşünmezdim bile. Şimdi ise her adımımı dine uygun atmaya çalışırım.” (K21)

“Namazım kazaya kalınca bir şeyim eksikmiş gibi hissederim.” (K22)

Katılımcıların dini uygulamalara katılım oranı genel olarak yüksek çıkmıştır. Aynı zamanda dini hükümleri yerine getirmekte duyarlı oldukları da görülmektedir.

Sevindik tarafından yapılan araştırmada 50-60 yaş grubunun dindarlık düzeyinin

yüksek olduğu bulunmuştur (Sevindik, 2015). Bu bakımdan örneklem grubunun “dini uygulamaya katılım oranının düşük” olduğu varsayımı doğrulanmamıştır.

4.3.3. Dini Duygu ve Düşünce Şekilleri

Katılımcıların dini duygu ve düşünceleri ile ilgili bulguları 4 tema altında toplamak mümkündür. Bunlar bireysel ihtiyaç, ahlak, ibadet ve ölçüdür. Bazı katılımcılar dinin birden fazla işlevini dile getirmiştir. Mesela aynı katılımcı dinin hem ahlak hem manevi huzur hem de ibadet yönünü vurgulamıştır. Dolayısıyla bazen aynı katılımcı birden fazla kategoride yer almıştır. Bulgular tablo 4.3.3’te verilmiştir.

Tablo 4.8. Bağımsızlık Sonrası Dini Duygu ve Düşünce Şekilleri

Din	Kategori	N
Bireysel ihtiyaç	Manevi destek ve doyum	K4, K5, K6, K8, K10, K13, K15, K16, K17, K22, K23, K24
	Manevi temizlik	K4, K9, K13
	Hayatı düzenleyen	K11, K19
Ahlak	Ahlak	K2, K3, K7, K12, K13, K14
İbadet	İbadet	K9, K14
	Ahiret kazanımı	K16, K22
Terazi	Terazi	K1, K10, K15, K16, K18, K19, K21

Katılımcıların çoğu dini, bireysel ihtiyaçlarına cevap veren tanımlar ile açıklamayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla “Dini duygu ve düşünce şekilleri” tablosuna bakıldığı zaman “bireysel ihtiyaç” kategorisinin diğer kategorilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Birinci grup katılımcının fikrine göre inanç, insana yaşam gücü veren ruhani bir destek rolünü üstlenmektedir. K4 ile K23 dinin verdiği ruhani güce vurgu yaparak aşağıdaki yorumu yapmışlardır:

“Eskiden biz Sovyet devrinde dine inanmasak da ahlaklıydık. Aynı zamanda böyle çalışarak devam edersek komünizme ulaşmak gibi büyük bir maksat, inanç vardı. Bunun gibi insanın iç dünyasını zenginleştiren, hayata sürükleyen bir şey olması gerekiyor. Şimdi ise çok farklı, siz Allah’a inanıyorsunuz.” (K4)

“İnsan hiçbir şeye inanmamaktansa kalbinde bir inancı olup ona doğru ilerlerse, hayatı biraz daha kolaylaşır diye düşünüyorum. Ulu bir gücün olduğuna inanırsa, kalbinde az da olsa bir inanç olursa daha iyi olur diye düşünüyorum.” (K23).

Katılımcılar dinden manevi destek bulduklarını söylerken “sabır” ve “huzur” kavramlarını daha çok zikretmişlerdir. Örneğin dinin insana yaşama kolaylığı sağladığını ifade eden K24 şöyle demektedir: *“Başına bir musibet gelirse üzüntüye kapılmadan sabretmesini bilir. Dünyanın peşinden koşmaz ve kalbi huzur bulur.”* Bununla ilgili diğer katılımcıların fikirleri aşağıdaki gibidir:

“Din benim için mutluluktur. Aile huzurudur. İyiliğin de kötülüğün de Allah’tan olduğunu bildiğim için kalbimde huzuru hissediyorum. Bu, kötülüğü sabırla aşmama ve şükranla iyiliği kabul etmeme yardımcı oluyor, çünkü Allah her şeyi bir sebepten dolayı veriyor. Din ile yaşamaya başladığımız andan itibaren hayatlarımızda iyi değişiklikler oldu. Düşüncelerimiz, davranışlarımız, yediğimiz, içtiğimiz ve giyinmemiz iyi yönde değişti. Dinle yaşamak bizim için daha kolay. Dinde bulduğum en büyük şey kalbimdeki huzurdu. Eskiden insanlardan etkilenip, çoğu şeyden rahatsız olurdum. Şimdi namazda Allah’la iletişim kurduktan sonra çok rahatlıyorum.” (K22)

“İnsan İslam ile yaşarsa o insanın dünyalık işleri de iyi olur ve güvende yaşar. Çünkü din, huzurdur. Öyle ki Müslüman iyiliğe şükreder, kötülüğe de sabreder. Şükrettiği için de sabrettiği için de ona sevap yazılır. Bu mutluluk bir tek Müslümanlara verilmiştir. O yüzden insanın hayatını dengede tutabilmesi için ve iç dünyasını zenginleştirebilmesi için din lazımdır.” diyen K17, onun için dinin havadan daha önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü *“Hava ile dünyada nefes alırsın ama hayatın dinsiz geçerse, nefesi bittiğinde sonu kötü olur.”* demektedir. K16 da dinin hava kadar önemli olduğunu vurgulayarak şöyle demektedir:

“Din benim için hava gibi. Din olmadan insan yaşayamaz diye düşünüyorum. Din hayattaki amacımız. Dinsiz hayatın huzuru da olmaz. Din, hayatına girdiği zaman insan ihlas ile tüm kalbi ile kabul eder ve öyle yaşar. Bu durumda insanın hayatının huzuru artar. Fakat dini ihlassız yaşadığın zaman sonucu da olmaz.” (K6)

Görüldüğü gibi katılımcılar hayatın zorluklarına karşı mücadele etme gücünü dinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Çolak, orta yaşlı bireyler ile yaptığı çalışmasında benzer sonuca ulaşmıştır. Bu araştırmaya katılan katılımcıların büyük çoğunluğu hayatlarında bir zorluk ile karşılaştıklarında dua ve ibadet aracılığı ile Allah’a sığındıklarını belirtmişlerdir (Çolak, 2006). İkis tarafından yapılan çalışmada da orta yetişkinlerin olumlu ve yüksek dini tutuma sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Üç katılımcı dinin kalbe huzur vermesinin yanında kalp temizliğini de sağladığını dile getirmişlerdir. K11 ile K19 ise dinin bedeni temizlik gibi günlük hayattaki faydalarına dikkat çekmişlerdir:

“Din insanın sağlığına da faydalıdır. Örneğin abdest temizliği öğretir. Oruç ise bağırsakları temizler.” (K19)

“Dinle yaşamak güzel. Her şey yerli yerince olur. Sabah erken kalkarsın, her namazda abdest alıp, temiz olursun. Dindar insan dinç olur. Namaz, jimnastiktir. Dine saygı duyuyorum.” (K11)

Dinin ibadet yönüne vurgu yaparak Allah’ın insanlığı kendine ibadet etsinler diye yarattığını belirten sadece iki katılımcı olmuştur. Bu, diğer katılımcıların dini ibadetleri önemsemedikleri anlamına gelmemektedir. Aksine dini davranışlar ile ilgili bulgulardan anlaşıldığı üzere bütün katılımcılar dini ibadetlere saygı duymaktadır. Buradaki soru dinin, bireysel olarak katılımcı için ne anlam ifade ettiğidir.

“Benim anlayışıma göre insan namazını kılmalı, dini sorumluluklarını yerine getirmeli. Ben de namaz kılıyorum ve namazdan sonra güzel dualar okuyup, dileklerimi söylüyorum. Eğer niyetin temiz ise bence din, güzel bir ibadet. Allah da dualarını kabul eder ve hayatını düzene koyar diye inanıyorum.” (K9)

“Allah bizi bu dünyaya ibadet etmemiz için gönderdi ama bunu çoğu kişi anlamıyor. Yapmıyor da. Ben elimden geldiği kadar dine uygun yaşamaya çalışıyorum. İnsan ilişkilerinde, iş yerimde, kısaca hayatımın her alanında din benim için bir terazi ya da bir yol gösterici görevi görür. İnsanların dinin önemine dikkat etmemelerine şaşırıyorum.” diyen K14 aynı zamanda dinin “terazi” olduğunu söyleyerek hayatında bir ölçü işlevi gördüğünü belirtmiş ve şu örneği vermiştir: *“Örneğin biz bir araba yaparsak, onun ne tür materyallerden yapıldığını, hangi parçalar kullanıldığını ve o araba için hangi yağın kullanılması gerektiğini hepimiz biliriz. Bizi yaratan Allah da bizim için ne lazım olduğunu, neyin hayırlı olduğunu, neyin hayırsız olduğunu, hepsini bilir. İçki içen insanın sonu kötü olacağını söylesen bile içkiye bağımlı hale geliyor. Böyle hazır talimat duruyorken neden başka yola koşuyorlar anlamıyorum.”*

Din, bir grup katılımcı için K14’ün ifade ettiği gibi iyiyi ve kötüyü ayırt eden, doğru ve iyi olana yönlendiren bir “pusuladır”. İnsan hayatında din gibi bir ‘terazi’ olmazsa yaşamın da zor olacağını düşünen K18 ile aynı fikirde olan katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir.

“Dinin bir bölümü akide, inançtır. Bir bölümü ise ahlaktır. Üçüncü bölümü ise fıkhıdır, kurallardır. Din dediğin zaman bu üçünü beraber anlamak lazım. Bu bizim fikir ve düşüncelerimizi, ahlakımızı, amellerimizi belirleyip eğitir. Din insan hayatının her alanında. Her birimizin hayatını din kontrol etmeli. Yani din, bir terazi misali, yaptıklarımızı ona koyar tartarız, ‘Yapmalı mıyım yapmamalı mıyım’ diye. Uyarsa yaparız, uymazsa yapmayız. Benim anlayışım böyle.” (K10)

“Din Allah’ın bize gönderdiği yasadır. Dinsiz insan yaşayamaz. Çünkü din insanı kontrol ediyor. Bir ineği sahibi gözetler, bakar. Eğer gözetlenmezse o inek başkasının bahçesine girer, bahçenin sahibi de ineğin ya boynuzunu ya ayağını kırar. Onun gibi Allah da bizi başı boş yaratmadı ve peygamberler ile bize dini gönderdi. Dinle biz iyiyi kötüden, helali haramdan ayırt ederiz.” (K19)

Bu gruptaki katılımcılar için din, K21’in ifade ettiği gibi bireyin 24 saatini düzenleyip yöneten bir yaşam yasadır. Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi katılımcılar genel olarak dinin dünyevi yanını vurgulamıştır. Katılımcılardan sadece ikisi dinin ahiret kazanımından söz etmiştir. Bu da gösteriyor ki katılımcılar dinin daha çok dünyaya dönük yönüne bakmaktadırlar. Örneğin K11 sadaka, rızkı artırdığı için yoksullara yardım ettiğini belirtmiştir. Bunun gibi bazı katılımcılar inançlı insanın dünya işlerinin de yolunda gideceğini vurgulamışlardır.

Son olarak dinin ahlak yönüne değinen katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir:

“Dinle yaşamamanın iki dünyada da mutluluk vereceğine inanıyorum. Dinle yaşamayanlar her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmez. Dinle yaşadığın zaman ise elini de dilini de kötü şeylerden koruyormuşsun. Gözlerini de koruyorsun.” (K13)

“Din, bizim Kırgız gelenek-göreneklerinde de genel olarak Müslüman toplumlarda da büyüklere saygı, küçüğe sevgi, mahrem yerlerini örtme, kumar, sigara gibi kötü alışkanlıklara sınır koymak diye düşünüyorum. Bu tür şeylere ben de karşıyım. Ama bununla birlikte şimdiki adetlerimizi de birlikte götürmek doğru olacaktır diye düşünüyorum. Sadece bir tarafa eğilim göstermeden, derenin iki tarafına çarpmadan, devrin gelişimine göre, taleplerine göre yürümek lazım. Tamamıyla din diye din tarafına eğilim göstererek modern hayatın taleplerini arkada bırakmak mümkün değil. Çünkü bizim devirde teknoloji gelişiyor. Onunla birlikte çocukların bilinçlerinin de gelişmesi lazım diye düşünüyorum.” (K2) diyen katılımcı burada ahlak dışında iki farklı konuya değinmiştir. Birincisi, dinin bazı geleneksel adetler ile örtüşmediği konusunda çelişki yaşamasıdır. Aynı katılımcı görüşmenin sonuna doğru Kırgız adetlerine göre “gelinin kayınpeder ile kayınvalideyi eğilip

selamlaması dinde yoktur” diyerek Kırgız geleneğini inkar edenlere katılmadığını vurgulamıştır. İkincisi ise *“Sadece din ile sınırlı kalmadan, dünyayı da bırakmadan iki tarafı eşit tutmak lazım. Sadece bir taraf ile gidersen hayat zorlaşır diye düşünüyorum. Çoluk-çocuk var. Onlara bakmak lazım, eğitim vermek lazım. Bunların hepsi anne-babanın görevi.”* diyerek dini manevi ve uhrevi değerler ile sınırlandırarak din-dünya ayrımı yapmasıdır. K7 de buna benzer bir yorum yapmıştır: *“Dinle yaşamak önemli ama bugünkü gibi değil. Her şeyin dozunda olması lazım... Müslüman olduktan sonra Allah’a inanıyoruz. Ama günümüzde fazla kaçırıyorlar. Dine kendini veriyorlar ama sonucu yok. Aç gözlü oldular. Bu durumdan şikayetçiyim.”* diyen katılımcı şunları eklemiştir: *“Kızlarımın uzun elbiseler giymesine itiraz ettim. ‘Neden Kırgızlara özgü kıyafet giymiyorsunuz?’ diye. Onlar ise sıcak havadan korunmak için Arapların giydiği, kendilerine yakışmayan elbiseleri giyiyorlar. Ama kendine yakışan, temiz kıyafet giymek lazım.”*

Görüldüğü gibi katılımcıların bazıları örf-adetlere bağlılığını sıkı bir şekilde sürdürmektedir. Aynı zamanda dini geleneğin kendi geleneklerinden farklılık gösterdiği zaman dini gelenek yerine kendi geleneklerini tercih etmektedirler. Örneğin K20, çocuklarının dini davranışlarına karşı olmadığını söylemiş, ancak tesettür ve gençlerin sakal bırakması ile ilgili düşüncesi sorulunca şöyle açıklama yapmıştır: *“Oğlum sakal bıraktı, namaz kılıyor. Kızım başörtü taktı. Oğluma karşı olmadık. Ama kızım başörtüsü taktığı zaman karşı olmuştuk. İlk başta alışamadım. Başörtüsü takmadan da namazına devam edebilirsin demiştim. Ama zamanla alıştık.”*

K8 ise Kırgız geleneğine zıt fikir belirten din adamı hakkında *“Maksat Hacıyı⁵ izlerdim ama ‘amcasının oğlu ile kızını evlendirmek mümkündür’ demesi hoşuma gitmedi⁶. O günden beri hiç izlemiyorum.”* demiştir.

Bu fikirde olan katılımcıların bazı İslami detayları yadırgamaları, örneklem grubunun dini bilgilerinin zayıf olması ile açıklanabilir. Aynı zamanda doğup büyüdüleri Sovyet düşünce sisteminden daha tam olarak sıyrılamadıkları da söylenebilir. Katılımcılar, kalben dine inanarak yaşasalar bile zihnen Sovyet eğitiminin kalıplandığı şekilde devam etmektedirler. Bu bağlamda *“Dinsizlik politikasının etkilerinin hafızalarından tam olarak silinmediği ve dünya görüşlerini bu doğrultuda sürdürdükleri”* varsayımı doğrulanmıştır. Çünkü katılımcıların aklında puzzle’ın tamamlanmayan parçaları gibi din hakkında bazı boşluklar olduğu

⁵ Eski KMDB başkanı.

⁶ Kırgız adetlerine göre amca çocukları da kardeş sayıldığı için evlendirilemez.

anlaşılmaktadır. Örneğin K4 dine yeni yeni inanmaya başladığını söylerken K3 ise, *“Dinin bireye pek bir faydası yok diye düşünüyorum. Faydası olabilir ama biz inanmıyoruz ki. Bazen dine inanmıyoruz ya o yüzden din olmasa da insan günlük hayatına devam edebilir diye düşünüyorum. Öyle olsa bile dinle yaşamak iyidir diye düşünüyorum. Dine inanıp din ile yaşarsan bizi iyiliğe yönlendireceğine inanıyorum. Ancak biz dikkat etmiyoruz ve inanmıyoruz ki.”* diyerek kafasındaki inançla ilgili sorularını dile getirmiştir. K3’le benzer fikirde olan bazı katılımcılar Sovyet döneminde olduğu gibi toplumun din olmadan da yaşamasının mümkün olduğunu söylemişlerdir:

“Din olmadığı zamanlar toplum, ahlakla yaşamını sürdürmüştü. Toplumun iyi olması için ikisi aynı etkiye sahip, hangisi olursa olsun fark etmez.” (K9)

“Zaman dinsiz de sürer gider, zaten Sovyet döneminde 70 yıl dinsiz yaşadık ya, ama Müslüman olduktan sonra ona uygun yaşamak lazım.” (K7)

Ancak K10 ile K19 bunun aksini düşünmektedir. Onlar toplumun bekası için dinin gerekli olduğuna inanmaktadır:

“Bazıları dinin bizi yok edeceğini söylüyor. Hayır, biz tam tersine dini yaşamakla korunuruz. Ateist dönemde bizim toplumun sadece %10-20’si din tutmuşlardı. O yüzden bizim dilimiz unutulmuş. Özellikle kuzey tarafta daha çok fark etmek mümkün, (Ruslaşmış) asimile olmuşlar... Bizim Özbek ve Tacik komşularımız ise dine tutundukları için dillerini de korudular. Özbekistan’da yaşayan Ruslar Özbekçe konuşuyor. Biz ise dinden uzaklaştığımız için asimile olmuşuz. Şimdi ise dinimize döndüğümüz için tekrardan bir ulus olarak oluşmaya başladık. Sibiry’a da bizimle aynı kökene sahip milletler var. Onlar din tutmadıkları için isimleri var ama özü kaybolmuş. Toplumda din varsa o toplum korunur.” (K10)

“Dinsiz toplum olmaz. Eğer bizim atalarımız İslam dinini tutunmasalardı biz de Rusların arasında asimile olmuş toplumlar gibi yok olurduk. Din akraba bağlarını ve genel olarak bir toplumu birleştiren şeydir.” (K19)

Bununla birlikte katılımcıların tamamı dinin toplumsal ve ahlaki kurallara uymasını sağlayan yaptırım gücüne vurgu yapmışlardır. Sovyet döneminde ise bu görevi K4’ün de dediği gibi komünizme olan inanç yapmaktaydı. Gençler komünizmin değerlerine göre eğitilmekteydi. Bazı katılımcıların da dile getirdiği gibi okullarda ahlak ve etik dersleri verilmekteydi. Ancak bu yaptırım gücünün toplumdaki ahlaki değerleri koruması için yeterli olmadığını dile getiren K21 ile K13 aşağıdaki yorumu yapmışlardır:

“Sovyet devrinde çok eğitimli insanların aldığı eğitimin yararını görmek yerine, tam tersine içki bağımlısı olup en sonunda insanlardan dışlanan duruma düştüklerini kendi gözlerimle gördüm. Şimdi ise içki %90 azaldı. İnsanlar dini anlamaya, öğrenmeye başladı. Din bir zamanlar ne kadar hor görüldüyse şimdi o kadar yükseltiliyor.” (K21)

“Eskiden Sovyet döneminde içki içenler çoktu. İçki normal şeydi. Hırsızlık da çoktu. Yani aslında içki tüm kötülüklerin kaynağıdır. Şimdi ise dini bilgi geliyor. İçki dediğin şey bırakıldı, toplum düzelmeye başladı. Dinle yaşayan insan düzgün olur. Eğer insanlar kendini düzeltirse toplum da düzelir.” (K13)

Katılımcılardan bazıları Sovyet döneminde içki tükettiğini ve dini öğrenmeye başladıktan sonra içkiyi bıraktığını ifade etmiştir.

“Allah’a şükür şimdi arkadaşlarımın çoğu içkiyi bıraktı. Hepsi dinde, iyi. ... İçki içen sadece bir iki arkadaşım kaldı. Onlar da eskisi kadar içmiyor. Diğerleri namazda.” (K7)

Bu bakımdan katılımcıların çoğu din olmadan bireyin tam olarak ahlaki kurallara uygun yaşayabileceğini mümkün görmemektedir. Aynı zamanda ahlakın dinin bir parçası olduğunu ve din olmadan ahlakın da tam olamayacağını belirtmişlerdir. K18 kendi hayatından örnek vererek, namaz gibi dini ibadetleri yerine getirmediği zamanlarda ahlakının da zayıfladığını ifade etmiştir. Din ve dini ibadetlerin önemine dikkat çeken bir diğer katılımcı ise, *“İnsan din olmadan güzel ahlak sahibi olamaz. Dinde var olan takva, ihlas ve sabır sonucunda [güzel ahlaka] ulaşırsın. Eğer bunlar olmazsa insan tam ahlak sahibi olamaz. İnsan güzel ahlaka ancak ihlas ile ibadet ettiği zaman ulaşır. Daha önemlisi gece ibadetleri ve oruç insanı güzel ahlak sahibi yapar. Çünkü gündüz yaptığın ibadetleri insanlar görür, işin içine riya ve nefis de karışır. Ama gece ibadetinde seni kimse görmez, Allah’la tek başınasın, ancak bu insanı doğru yola koyar.” (K16)* demiştir.

Katılımcılar, dinin ahlaklı olmaya katkı sunduğunu düşünmekle beraber mülakatın sonunda Müslümanlar ile ilgili düşüncelerini belirten bazı katılımcılar, başlıca iki konudan şikayetçi olduklarını ifade etmişlerdir ve bunlardan biri de ahlaktır. Katılımcıların çoğu günümüzde Müslümanların iman edip ibadetleri yerine getirmelerine rağmen ahlaki konularda birçok hataya düştüklerini belirtmişlerdir. Bu durumu K10 şu şekilde yorumlamaktadır:

“Biz hem Sovyet dönemini hem şimdiki zamanı da gördük. Sovyet devrinde din tutanlar çok azdı ama kaliteliydi. Şimdi ise din tutanlar çok ama özünü anlayanlar az.

Çoğunluk sadece başkalarını taklit ediyor. Mekke devrinde olduğu gibi. O dönemde sadece imanlı kimseler bütün zorlukları göğüsleyerek dini kabul etmişler. Medine devrinde ise münaфіklar ortaya çıktı. Bizde de şimdi dini kullanarak kötü işler yapanlar çoğaldı. ‘Cumabay’ (sadece cumaya gidip, namaz kılmayan), ‘Orozobay’ (sadece ramazan orucunu tutup başka ibadetleri yapmayanlar), ‘Aytıbaylar’ (sadece bayram namazına gidenler) çoğaldı. Ama dini düzgün yaşayanlar da var. Bence kervan yolda düzelir. Biz ve yaşıtılarımız ateist devrin son ‘vagonlarıyız’, yavaş yavaş göç ediyoruz. Bizden sonraki kuşak ise 20-30 yıl sonra ‘meyve vermeye’ başlar. Şu an devleti soyanlar Sovyet dönemindekilerin çocukları. Sovyet dönemindekiler ise eskiden represyona uğrayan, o dönemin dindar ve iyi insanların çocuklarıydı. Bize ‘çocukları okutuyorsunuz da faydası dokunmuyor’ diye soruyorlar ama biz eğittiğimiz çocukların faydasını ilerde göreceğiz.” (K10)

“Çok güzel bir dinimiz var ama o dini yaşayamıyoruz. Sadece laf üstünde kalıyor. Dinle yaşamayı sadece sarık, başörtüsü veya ibadet diye düşünüyoruz. Elbette bunlar da olması lazım ama sadece bundan ibaret diye düşünmek yanlış. İnsanın düşüncesinin hisleri, işlerinin de dinle bağlantılı olduğunu anlamıyoruz. Müslümanlar birbirimizi çekemiyoruz, saygı gösteremiyoruz.” (K18)

Katılımcılar Müslüman olup da İslam’a uygun olmayan davranışlarda bulunanları eleştirmektedirler. Aslında yapılan eleştirilerin tamamı doğrudan dine karşı değil, inandığı gibi dürüst davranmayan Müslümanlara karşıdır.

Katılımcıların üstünde durduğu ikinci problem ise dini cemaat ve gruplar sorunudur. Katılımcıların bazıları (K2, K7, K8, K9, K23, K24) özellikle şu an Kırgızistan’da yaygın olan “Tebliğ Cemaatinin” dine yaklaşımını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir. K14 Tebliğ Cemaati ile birkaç kez davete çıktıktan sonra onların davranışlarının doğru olmadığına kanaat getirdiğini ifade etmiştir. K24 ise bu cemaat ile olan tecrübesini şöyle anlatıyor: “Gönümüzde her türlü cemaatler çoğaldı. Ben bir keresinde bilmeden yakinciler⁷ ile davete çıkmışım. Onlarlayken bazı fikirleriyle dini kötü gösterdiklerini fark ettim. Beni hiç hazırlıksızken dört aylık davete çağırdılar. Böyle yanlış fikirleriyle insanları yanlış yöne yönlendiriyor olmaları üzücü.”

Bu tür dini gruplaşmaların katılımcılarda tedirginlik yarattığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dine olan güvenlerini de olumsuz etkilemektedir. Bu konuyla ilgili

⁷ “Yakin-İnkar”, Kırgızistan’da yasaklanan ekstremistik dini grup.

tedirginliklerini dile getiren katılımcılar şöyle demektedir:

“Ama bazıları (Tebliğ Cemaati) kendini tamamen dine verip çocuklarına bile bakmıyorlar... Ailesini bırakıp dört ay, bir yıl davete gidiyorlar.” (K9)

“Yerli yani benim etrafımdaki Müslümanlar iyi insanlar, camiye gidiyorlar. Ama dünya genelinde bakacak olursak aslında biraz korkutucu geliyor. Savaş çok, bölünme çok.” (K4)

“Müslümanlıkta da ayrışmalar varmış, kendileri de söylüyor zaten. Bizde de çoğu farklı yola kaymış gibi geliyor bana. Dini değiştirmeye çalışıyorlar diye düşünüyorum.” (K7)

Katılımcıların din ve Müslümanlar hakkındaki duygu-düşünceleri bu şekildedir. Burada katılımcıların İslam’a karşı olumsuz bir fikri olmasa da Müslümanlar hakkında bazı önyargılarının olduğu varsayımı doğrulanmıştır.

Öyle görülüyor ki katılımcılar SSCB dönemindeki ateizm propagandasından sonra bile “Büyük Güç” ve “Merhamet Sahibi” olarak tanımladıkları Allah’a inanmaya ve her durumda O’na dua ederek yardım dilemeye devam etmektedirler. Çünkü onlar kendilerini bu kültüre ait hissetmekte ve *“Her ne olursa olsun Müslümanları destekliyorum. Çünkü bu bizim kanımıza işlemiş bir din. Biz Hristiyan olamayız. İslam’la yaşayıp geçsek diye temenni ediyorum.” (K4)* demektedir. Öyle ki: *“Din olmazsa millet de olmaz. Her milletin kendi dini, değerleri vardır. Örneğin Ruslarınki farklı, Kırgızlarınki farklı. Bizim kendi Kur’an’ımız var, gelenek göreneğimiz var. Her insanın kalbinde inanç olması lazım.” (K20)* diye düşünmektedirler.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Orta yetişkin bireylerin dini inanç ve tutumları ile ilgili yapılan bu çalışma Kırgızistan’da yapılmıştır. Araştırmaya 12 erkek ve 12 kadın olmak üzere toplam 24 yetişkin katılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 50-60’tır.

Katılımcılar ile yüz yüze yapılan mülakatlarda bireyin dini inanç ve tutumunu hayatını belirleyen dini eğitim, dini davranışlar ve dini duygu-düşüncesine yönelik verilere ulaşılmıştır. Toplanan veriler araştırmanın amacına yönelik analiz yöntemi ile incelenerek ortaya konmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde katılımcıların dini inanç ve tutumu, ailesinden ve okuldaki eğitimden etkilenmiştir. Katılımcıların yarısına ailesi tarafından genel olarak ahlak merkezli dini eğitim verilmişken diğer yarısına hiçbir dini eğitim verilmemiştir. Ülke genelinde dini eğitim yasaklandığı için aile dışında da dini eğitim almak pek mümkün olmamıştır. Bazı katılımcılar ise hücre sisteminde sınırlı da olsa dini eğitim almıştır. Okullarda ise öğrencilere yönelik ateizm propagandası yürütülmüştür. Dolayısıyla katılımcıların Sovyetler Birliği döneminde ailesi veya çevresinden gördüğü birkaç dini bilgi dışında her hangi bir dini eğitim almadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Dini bilginin yetersizliği ise inançlarını ve dini hükümleri yerine getirme duyarlılıklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Katılımcıların büyük kısmı kalplerinde Allah’a olan inanç dışında hiçbir dini eylemde bulunmamışlardır. Bu bakımdan SSCB dönemindeki dini inanç ve tutumun zayıf olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlık sonrası döneme gelindiğinde ise genel anlamda dine yönelim artmıştır. “Bağımsızlık sonrası yaşanan dini özgürlük halkın bir kısmını olumlu yönde etkilemiş ve dine yönelim artmıştır” varsayımı doğrulanmıştır. SSCB döneminde dini eğitim almış olan katılımcıların dine dönüşleri diğer katılımcılara kıyasla daha erken olmuştur. Bu gruptaki katılımcılar bağımsızlıktan sonra da dini eğitimlerine devam etmişlerdir. Buna göre, “SSCB döneminde dini bilgiye sahip olanların bağımsızlık sonrası dine dönmesi daha erken olmuştur” varsayımı doğrulanmıştır. Ancak dini eğitime izin verilerek medrese ve camilerin çoğalmasına rağmen katılımcıların örgün eğitim yolu ile dini eğitimlerini geliştirmeye meyletmedikleri görülmüştür. Bu durum bağımsızlıktan sonra örneklem grubunun anne babalık ve iş hayatı gibi sosyal sorumluluklarının artması ve eğitim hayatından uzaklaşmaları ile bağdaştırılabilir. Dini bilgi daha ziyade yakın çevre veya medya aracılığıyla ve sosyal öğrenme yoluyla edinilmiştir. Dolayısıyla sahip oldukları dini eğitim kaliteli ve kapsamlı değildir. Daha

çok kulaktan dolma ve yüzeysel bilgilerdir. Bu bağlamda günümüzdeki dini eğitimleri geçmişe kıyasla gelişmiş gibi görünse de yüksek dini eğitime sahip oldukları söylenemez. Çünkü yeterli dini bilgiye sahip olmadıkları için dini grupların düşünce yapısı ve hayat tarzını İslam'ın kendisi olarak algılayabilmektedirler. İslami gelenek ile kendi gelenekleri arasındaki farkı kavrayamamaktadırlar. Geleneklerine ters düşen dinin emirlerini kabullenmekte zorlanmaktadır. Sonuçta bazı dini konularda çelişkiye düşmektedirler. Dolayısıyla devletin denetimi altındaki dini kurumların halkın dini eğitimini geliştirecek projeler üretmeleri önem arz etmektedir.

Katılımcıların ibadetlere katılım oranı ise dini bilgilerinin düşük olmasına rağmen yüksek çıkmıştır. Onları dini uygulamalara yönlendiren unsurun genel olarak dini bilgileri değil dini duyguları olduğu söylenebilir. Katılımcıların çoğu oruç, namaz, zekat gibi farzları yerine getirmektedir. Ayrıca sadaka vermek, Kur'an okumak, dua etmek gibi dini uygulamalara da büyük oranda katılmaktadırlar. Katılımcıların tamamı dini uygulamaları önemsemekte ve dini hükümlere uygun bir şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Dinin anlam ve önemiyle ilgili bulgulara baktığımızda dinin uhrevi değil, dünyevi yönünün ağır bastığı görülmektedir. Bu açıdan din, insana ruhani huzur ve yaşama gücü veren manevi bir kaynaktır. Aynı zamanda ahlaki ve hukuki kurallara uymayı sağlayan yaptırım gücüdür. iyi ve doğru olana yönlendirip kötü ve yanlış olandan sakındıran bir yol göstericidir. Yani din, insanın dünyevi işlerini düzenleyip yoluna koyan ve zor zamanlarda manevi destek için başvurulmuş bir kurumdur.

Ülkenin güney bölgesindeki şehirlerin kuzey şehirlerine kıyasla tarihteki coğrafi-politik konumundan dolayı daha dindar olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ülkenin güneyinde bulunan Oş şehrinde katılanların dindarlık düzeyi hem SSCB döneminde hem de bağımsızlık sonrasında daha yüksek çıkmıştır. Örneğin SSCB döneminde ve bağımsızlıktan sonra örgün olarka dini eğitim alan K10, K16, K17, K18 Oş eyaletinden katılan katılımcılardır. Aynı zamanda dini ibadetlere katılım oranı da kuzey bölgesine göre yüksektir. “Yaşadığı yer dindarlık düzeyini etkiler” varsayımı doğrulanmıştır.

Kazel'in yaptığı araştırmada yaşadığı yerleşim yeriyle dindarlık düzeyi arasında önemli bir fark bulunmamıştır (Kazel, 2022). Gezenler'in yaptığı çalışmada ise köy ile şehirlerde yaşayan katılımcıların dindarlık düzeyi arasında önemli fark bulunmuştur (Gezenler, 2019)

Orta yaşlı Kırgız yetişkinler, İslam ve Müslümanlar hakkında genel olarak olumlu düşünmektedirler. Fakat dini gruplaşmalara oldukça tepkili oldukları saptanmıştır. Bu durum onlarda tedirginlik yaratmakta ve dine olan güvenlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda Müslümanların çoğunun İslam’a uygun davranmadıklarını düşünmektedirler. Yine de bu iki olumsuz unsur katılımcıların dini tutumlarını değiştirmelerine sebep olmamıştır. Birçok katılımcı kendi din imajını kendi zihninde tasarlamış ve bu insanların tutum ve davranışlarından hareketle değil, zihinlerindeki din algısına göre bir dini tutum benimsemiştir.

Katılımcıların büyük kısmının din adamlarına karşı oldukça saygılı oldukları ortaya çıkmıştır. Birçoğu internet aracılığıyla din adamlarının derslerini dinlemekte ve dini hayatlarını ona göre şekillendirmektedirler. Dolayısıyla din adamlarının bilgi ve yaklaşımlarıyla oluşturduğu pozitif profil, halkın dini tutumunu da olumlu yönde etkilemektedir.

Gelinen bu noktada örneklem grubunun SSCB döneminden sonraki süreçte daha olumlu bir dini tutuma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dini tutumun kuvvetliliği konusunda ise katılımcıların büyük kısmının dini tutumlarının kuvvetli olduğu düşünülse de, bazılarının zayıf dini tutuma sahip olduğu göz ardı edilmemelidir.

Edinilen bulgular sonucunda 11 varsayımdan dokuzu doğrulanmış, ikisi doğrulanmamıştır.

Bu çalışma, seçilen örneklem grubu ve yapılan zaman ile sınırlıdır. Dolayısıyla burada elde edilen çıkarımlar nihai sonuçları vermemektedir. Yapılan çalışma orta yaş grubunun 50-60 yaş aralığı ile sınırlıdır. Dolayısıyla orta yaş grubu daha geniş araştırmalara tabi tutulabilir. Araştırmada değindiğimiz “ateist propagandanın bireyler üzerindeki etkileri” genişletilerek araştırılabilir.

Mülakat esnasında katılımcılardan sadece ikisinin dini “ahiret kazancı” olarak tanımlamış olması dikkat çekicidir. Bu bakımdan orta yaş grubunun “ölüm sonrası hayat” ile ilgili algıları veya “dindarlık” ile “ölüm kaygısı” arasındaki ilişkileri incelenebilir.

Ayrıca bütün katılımcılar Müslümanların gruplaşmasından rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Her grubun kendisini tek doğru kaynak olarak göstermesi insanların kafasını karıştırarak dine olan güvenini sarsmaktadır. Dolayısıyla KDMB tarafından dini mezhepler ve gruplar hakkında bilgilendirici söyleşiler, konferanslar düzenlenmesinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle şu an ortaöğretimde pilot uygulaması yapılan “Dinlerin gelişme tarihi” dersleri de bireylerin dinler ve

mezhepler konusunda genel bilgiye sahip olması açısından önemlidir (President KG, 2022). Böylece bireylerin radikal ve ekstremist gruplara yönelmelerinin önüne geçilebilir.

Toplumun dini inanç ve manevi değerlerinin gelişip, yükselmesinde örgün ve yaygın dini eğitim büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kırgızistan'nın dini eğitimine yaptığı katkılar zikredilebilir. Bunlar arasında Türkiye desteği ile açılan ilahiyat fakülteleri, teoloj kolejleri ve camiler sıralanabilir (Köylü, Murzaraimov, 2021).

Bu bakımdan ülkenin kendi sosyo kültürel kodlarına uygun şekilde örgün ve yaygın din eğitimi teşkilatlandırması önemlidir. Bu konuda Türkiye örneğini göz önünde bulundurulabilir.

Katılımcıların kurban, zekat gibi dini ödevler hakkında da yeterli bilgi sahibi olmadığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların büyük kısmı Kur'an-ı Kerim'i aslından okuyamamaktadır. Dini bilgi konusundaki eksikliklerin giderilmesi için KDMB tarafından İslam esasları ve Kur'an öğretimine yönelik projeler üretilebilir.

Katılımcıların bir diğer ortak fikri ise toplumdaki ahlak ve etik seviyesinin düşük olmasıdır. Günümüzde ahlak ve etik eğitimi bir tek ailelerin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Ancak ekonomik sebeplerden dolayı bazı anne babalar zamanının çoğunu ev dışında çalışarak geçirmektedir. Bazı anne babalar ise “misafir işçi” olarak yurtdışına gitmektedir. Buna ek olarak artık hayatın bir gerçeği haline gelen sosyal medya, bilgisayar oyunları gibi teknolojik unsurlar da aile fertlerinin ilişkilerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu bakımdan ahlak ve etik derslerinin de eğitim programına dahil edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdiyeva, C.(2014). Manas eposunda tenirçiliklin çağıldırılışı. *İzvestiya Vuzov*, 8(2014). 165-168.
- Abdyldaeva, T. Ç. (2017) The religious situation in modern Kyrgyzstan as objective conditions for the modernization of İslam. *Nauka, Novıye Tehnologii i İnovatsii Kirgızstana*. 10(2017). 166-168.
- Abubakirov, E.(2013) *Tengrianstvo v duhovnoy kul'ture Kirgızov istoriya i sovremennost'*. Avtoreferat dis. kand. kul'turalogii. İnstitut Filosofii i Politiko-Pravovih İssledovaniy Natsional'noi Akademii Nauk KR, Bişkek.
- Adler, A. (2021). *Yaşamın anlam ve amacı*. İstanbul: Olimpos Yayınları.
- Apaydın, H. (2016). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: Bilimkent Yayınları.
- Apaydın, H. (2017). *Dim psikolojisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Apsamatova, E. (2015). *İdeologičeskie aspektı tengrianstvo*. Avtoreferat dis. kand. filos. nauk. Kafedra Filosofii Fakulteta Sotsialno-Gumanitarnih Nauk Kirgızsko Natsionalnogo Universiteta İmeni Cusupa Balasagına, Bişkek.
- Argyle M., Beit-Hallahmi B. (1992). Yaş ve din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Abdurrahman Kurt (çev). 4(4). 316-331.
- Arıklı, E. (2015). *Başlangıçtan günümüze Kirgızistan ve Kirgızlar*. Ankara: Nüans Kitapevi.
- Arınov, M., Murzahalilov K. (2010) Dvijenıye “Tablig Dcamaat” v Kirgızstane. *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*. 13(3). 185-192.
- Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood. *American Psychologist*. 10(8). 469-480.
- Asanov, E. (2003). *Kirgız tarıhı kıskaçça entsiklopediya*. Bişkek.
- Asımgil, S. (2010). *Yaşamın dört kritik dönemi*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Babatayev, A. (2018). SSCB eğitim sistemi ve ateizm propagandası. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25(2018). 87-98.
- Bacanlı, H., Terzi, Ş. (Ed.). Yetişkinlik ve yaşlılık gelişimi ve psikolojisi. İstanbul: Pegem Akademi Yay.
- Bahadır, A. (2011). *İnsanın anlam arayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bahadır, A., Karaca, F. (Ed.). (2018). *Din psikolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Baktıgulov, C. S., Mombekova, C. K. (2001). *İstoriya Kirgızov i Kirgızstana s drevneyşih vremyon do naših dney*. Bişkek: Kirgızistan-Mektep.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*. 5(2). 368-388.
- Bartold, V. V. (1997). *Kirgızlar*. Ufuk Deniz Aşçı (çev.), Bişkek: Kömen Yayınları.
- Beşirli, H., Aksürmeli, Z. S., Ünal, A. (2020). Bağımsızlık sonrası Kirgızistan'da İslamiyet ve Kaynakları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(1). 1-18.
- Bilecik, S. (2017). Anne baba tutumlarının bireylerin din algısına etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 15 (33). 7-38.
- Canatan, K., Tekin, M. (2019). *Din sosyolojisi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (BİLAY).

- Caparaliev, Ş.(2018). Kırgızistanda şamanizm: kırgız tengrizminin modern çağda yeniden yükselişi. *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*. (64). 1-22.
- Ceviz, F.H. (2009). *Orta yaş ve yaşlılıkta dindarlık, mistik tecrübe ve benlik saygısı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Psikolojisi Dalı, İstanbul.
- Cebeci, S. (2016). Kırgızistan’da dini durum ve sovyet sonrası dini gelişmeyi besleyen etkenler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(3). 103-117.
- Certel, H. (2016). *Din psikolojisi*. Ankara: Berikan.
- Ceylan Çapar, M., Ceylan, M. (2022). Durum çalışması ve olgubilim desenlerinin karşılaştırılması . *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, AÜSBD Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Özel sayısı, 295-312.
- Cusupov, K. (1996). *Kırgızdar*. Bişkek (Frunze): Kırgızistan-Soros Fondu.
- Çınar, M. (2016). Tanrı’ya bağlanma tarzı ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine bir araştırma . *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. 0 (45). 313-338
- Çoban, A. İ. (2003). Gelişim Dönemlerine Göre Özürlülüğün Etkisi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 39-55.
- Çolak, M. (2006). *Orta yaş döneminin psikolojik, dini inanış ve davranış özellikleri Kayseri/Hacılar örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri.
- Çok, F. (2019). Gelişim psikolojisi, kuramlar, yöntemler ve yaşamın ilk yılları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 641-670.
- Çolak, M. (2006). *Orta yaş döneminin psikolojik, dini inanış ve davranış özellikleri: Kayseri/Hacılar Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı. Kayseri
- Dam, H. (Ed). (2018). *Din eğitimi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Dıykanbayeva, M. (2016) *Kırgızlarda atalar kültürü*. Konya: Kömen Yay.
- Diñç, M., & Sayar, K. (2017). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Ellis, L., Wahab, E. A. (2013). Religiosity and fear of death: A Theory-Oriented Review of the Empirical Literature. *Review of Religious Research*, 55(1), 149–189.
- Ergeshkyzy, A., Yıldız, M. (2018). Kırgızlarda İslam dinine ilişkin tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 6 (13). 356-369.
- Ersanlı, K. (2005). *Davranışlarımız gelişim ve öğrenme*. Samsun: Eser Ofset Mabacılık.
- Eryılmaz, A. (2011). Yaşam boyu gelişim yaklaşımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 3(1). 49-66.
- Esengul, Ç. (2018). About questions of development of religious and civil identity in Kyrgyzstan. *Vestnik KRSU*. 18(7). 186-191.
- Gezenler, A. (2019). *Orta yetişkinlik dönemi dindarlık ve mutluluk ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Gömeç, S. (2002). *Tarihte ve günümüzde Kırgız Türkleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gün, A. (2022) *Çocukların Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumları*. Ankara: İlahiyat.
- Güngör A., Abide. (2018). *Gelişim psikolojisi*. Bursa: Hedef.

- Gürsu, O. (2022). Yurt dışında yapılan din ve yaşlanma çalışmaları üzerine yöntemsel bir inceleme: din, maneviyat ve yaşlanma dergisi örneği. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 26 (1): 395- 414
- Hökelekli, H. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (Ed). (2012). *Din psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.
- İkis, M. (2013). *Orta yaş krizi ve din ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri.
- İnce, A. (2012). *Yaşlanma sürecinde dini hayat Sakarya ili merkez ilçeler örneği*. Basılmış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Jung, C. G. (1994). *Problemi duşi naşego vremeni*. Moskova: Progress.
- Karaca, F. (2007). *Dini gelişim teorileri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Karacoşkun, M. D. (Ed.). (2015). *Din psikolojisi*. Ankara: Grafik- Ofset Matbaacılık Reklamcılık.
- Kıntar, N., Köftegöl, Ö. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (36): 55-82.
- Kayıklı, H. (2019). *Din psikolojisi bireysel dindarlık üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Kazel, M. (2022). *Orta yetişkinlik döneminde sorumluluk ve dindarlık ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Kılavuz, A. (2005). Yaşlanma sürecinin dinî gelişime etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15(1). 97-112.
- Koç, M. (2008). *Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı değişkenleri arasındaki ilişki*. Basılmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Bursa.
- Kokaisl, P., Usmanov, A. (2012). *İstoriya Kirgizstana glazami oçevitdsev*. Prag: Nostalgie.
- Kozukulov, T. (2015). Kırgızistan'da dini kurumsallaşma ve toplum. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(1). 177-209.
- Köylü, M. (2004). *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Köylü, M. (Ed.). (2021). *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*. Ankara: Nobel.
- Köylü, M., Murzaraimov, B. (2019). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da yaygın din eğitimi Faaliyetleri ve Camiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 23 (1). 193-211.
- Köylü, M., Murzaraimov, B. (2021). Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimine katkıları. *Manas sosyal araştırmalar Dergisi*. 10 (1). 742-756.
- Köylü, M., Bekmurzayeva, M., Rahmatillaeva, D. (2023). Sovyetler Birliği döneminde dine karşı yapılan ateistik mücadele ve yöntemleri. *Gab Akademi*. 3 (1).
- Kurt, İ. (2014). *Yetişkin Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nosova, E. V. (2009). Religiyoznaya politika v suverennom Kirgizstane. *Vestnik KRSU*. 9(3). 29-33.
- Ok, Ü. (2007). *İnanç psikolojisi yaşamı anlamlandırma biçiminin hayat boyu gelişimi*. İstanbul: Avrasya.
- Onur, B. (2000). *Gelişim psikolojisi yetişkinlik yaşlılık ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Oruç, C. (2013). Erken çocukluk dönemi dini gelişim teorileri bağlamında din eğitimi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(8). 971-987.
- Öztan U., Y. (2020). Orta yaş dönemi bireylerin içinde bulundukları yaş dönemine ilişkin algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 19 (74). 587-601.
- Peker, H. (1993). *Din psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi.
- Peker, H., Eyüpoğlu, O. (2015) Birey ve toplum açısından din eğitime duyulan ihtiyaç. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 37(Aralık 2015): 5-18.
- Polat, K. (2019). *Beşikten mezara Kırgız Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Santrock, J. W. (2011). *Yaşam boyu gelişim, gelişim psikolojisi*. G. Yüksel, (çev. Ed.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Saygılı, S. (2011). *Yaşlılık psikolojisi*. İstanbul: Tüdev Yayın Grubu.
- Sevindik, D. (2015). *Orta yaş dönemi bireylerde dindarlık- mutluluk ilişkisi Denizli örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta.
- Solodnikov, V., Solodnikova, İ. (2009). Ob'ekt issledovaniya – «sredniy vozrost» çeloveka. *Monitoring Obşestvennogo Mneniya*. 1(89). 166-185.
- Soltonoyev, B. (2003). *Kırgız tarihi*. Bişkek: Arhiv.
- Soltonoyev, B. (1993). *Kırgız tarihi*. Bişkek: Uçkun.
- Şentürk, H. (1995). *Dini gelişim psikolojisi*. Diyanet İlmi Dergi. 31 (4). 63-82.
- Topuz, İ. (2003). *Dini gelişim seviyeleri ile dini başa çıkma tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Basılmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bölümü, Bursa.
- Usenova, N.E. (2019, Eylül). "Reflection of Tengrianism In The Kyrgyz Culture". *Tengrianstvo i Epiçeskoe Naslediye Narodov Evrazii: İstoki i Sovremennost'*. Kırgızskiy Natsional'nyy Universitet İmeni Cusupa Balasagına, Bişkek.
- Uysal, V. (2006). *Geleneksellik-çağdaşlık bağlamında Türkiye'de dindarlık ve kadın*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Yaman, A. (2007). Sovyet siyasi tarihinde İslam ve ateizm mücadelesi: Sovyet dönemi Kazak, Özbek, Kırgız ateizm literatürünün analizi. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırma Dergisi*. 4 (8). 77-97.
- Yüce, M. (2021) *Sosyo-ekonomik yönüyle Kırgızistan ve Kırgızistan türkleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Zastow, C., & Krist-Ashman, K. (2015). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre: Yetişkinlik ve Yaşlılık (Cilt 2)*. S. E. Türközü, B. Alparslan (çev.) Ankara: Nika Yayınevi.

İnternette Alınan Kaynaklar

- Azattyk kg, (2018) "Tenir" tüşünügünün teren tamyry,
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_tengir_blog_asanbekov_nurzak(18.06.2023).
- GKDR KR (2016). Влияние религиозного фактора на социально-политическую ситуацию в Кыргызской Республике: социологическое исследование
http://religion.gov.kg/ru/religion_organization (26.05.2023)
- President Kg, (2022). Кыргызстандын мектептеринде 2022-2023 окуу жылынан тартып "Диндердин өнүгүү тарыхы" предмети киргизилет. (20.06.2023)
https://www.president.kg/kg/okujalar/22692_kirgizstandin_mektepтеринде_2022_2023_okuu

STAT KG, (2022). “National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic”.
<http://www.stat.kg/en> (20.06.2023)

TÜİK. (2022). Ölüm ve Ölüm Nedenleri İstatistikleri. (17.06.2023)
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2022-49679>

EKLER

Ek-1: Katılımcıların Demografik Nitelikleri

1. Talas, 54, K, Lisans
2. Talas, 54, K, Lisans
3. Çüy, 55. K, Önlisans
4. Çüy, 54, K, Önlisans
5. Talas, 52, K, Ortaöğretim
6. Bişkek, 54, E, Ortaöğretim
7. Oş, 55, E, Önlisans
8. Calal-Abad, 51, K, Önlisans
9. Oş, 50, K, Önlisans
10. Oş, 54, E, Ortaöğretim
11. Talas, 60, E, Ortaöğretim
12. Talas, 55, E, Ortaöğretim
13. Talas, 58, E, Önlisans
14. Oş, 50, E, Ortaöğretim
15. Oş, 50, K, Ortaöğretim
16. Oş, 52, E, Önlisans
17. Oş, 50, E, Ortaöğretim
18. Oş, 53, E, Ortaöğretim
19. Oş, 52, E, Lisans
20. Çüy, 57, K, Lisans
21. Bişkek, 60, K, Önlisans
22. Narın, 50, K, Lisans
23. Issık-Köl, 50, K, Lisans
24. Issık-Köl, 52, E, Lisans

Ek-2: Mülakat Soruları

A. Bireysel Bilgiler

1. Kendinizi tanıtır mısınız? Yaşınız, eğitim durumunuz, yaşadığınız yer?
2. Sovyetler Birliğinde ailenizin din ile bağı nasıldı?
3. SSCB döneminde hiç dini eğitim aldınız mı?

B. Dini tutum ve davranışlarına ilişkin sorular

1. Din ve inanç sizin için ne anlam ifade ediyor?
2. Dinin birey ve topluma faydalı olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer cevabınız evetse nasıl, hayırsa nasıl?
3. Dini faaliyetlere katılıyor musunuz? Mesela namaz, oruç, kurban kesmek, Kuran okumak gibi.
4. Hayatınızı dini emir ve yasaklara uygun bir şekilde yaşamaya çalışıyor musunuz?
5. Zaman içerisinde din ile ilişkinizde olumlu ya da olumsuz değişimler oldu mu?
6. Çocuklarınızın dini eğitim almasını ve dini öğretilere uygun yaşamasını ister misiniz?
7. Ahlaklı yaşamla din arasında bir ilişki görüyor musunuz?
8. Genel olarak İslam ve Müslümanlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Kırgızca Çevirisi

A. Жеке маалыматтар

1. Озунузду тааныштыра кетсениз? Жашыңыз, билиминиз, жашаган жериз?
2. СССР учурунда уй булонуздун дин менен байланышы кандай эле?
3. СССР учурунда диний билим алгансызбы?

Б. Диний көз караш жана журум турум

1. Дин жана ишеним сиз учун кандай мааниге ээ?
2. Диндин адамга жана коомго пайдасы бар деп ойлойсузбу? Пайдасы бар болсо кандай, жок болсо кандай?
3. Диний иш аракеттерге катышасызбы? Мисалы: намаз, орозо, курмандык чалуу, Куран окуу сыяктуу.
4. Жашоонузду диний тыюу жана буйруктарга ылайык жашоого аракеттенесизби?
5. Убакыттын отушу менен дин менен болгон байланышыңызда он же терс озгоруу болду?

6. Балдарыңыздын диний тарбия алып, диний доктринага ылайык жашоосун каалайсызбы?
7. Адептуу жашоо менен диндин ортосунда байланыш коросузбу?
8. Жалпысынан Ислам жана Мусулмандар тууралуу кандай ойдосуз?

Ek-3: Mülakat Örneği

A. Bireysel Bilgiler

1. Kendinizi tanıtır mısınız? Yaşınız, eğitim durumunuz, mesleğiniz, yaşadığınız yer?

52 yaşındayım, Oş şehrinin Kara-Suu ilçesinde yaşıyorum. Ben polisliğe okumak istediğimde babam orda “içki, sigara kullananlar okuyor. Halk onları sevmez” diye karşı olmuştu. Askerlikten döndükten sonra medresede okudum. Medresede okurken, hukuk bölümüne uzaktan eğitime kaydoldum. Ama savcılıkta çalışan arkadaşım: “ Bu işte beyaza siyah, siyaha beyaz demen gerekiyormuş” diye işi bırakınca ben de okulu üçüncü sınıfta bıraktım. Daha sonra medrese okudum. Şu an taksicilik yapıyorum.

2. Sovyetler Biliğinde Ailenizin din ile bağı nasıldı?

Babam beş vakit namaz kılan, oruç tutan insandı. Babamın abisi büyük hocaydı. Sovyet devrinde de amcam, akrabaların çocuklarına ders verirdi.

3. SSCB döneminde hiç din eğitimi aldınız mı?

Anne babam dine yakın insanlar olduğu için bana da dini terbiye verdiler. Kimse öğretmese de içimde hep Allah’a olan inancım vardı. Okulda “Tanrı yok” diye öğretirlerdi. Öğretmenler “Kim Tanrıya inanıyor?” diye sorduğunda bir tek ben parmak kaldırırdım. “Seni soruşturmaya götürecekler” diye korkutan öğretmenlerim sonradan kendileri molla oldu.

B. Dini tutum ve davranışlarına ilişkin sorular

1. Din ve inanç sizin için ne anlam ifade ediyor?

Din Allah’ın bize gönderdiği yasadır. Dinsiz insan yaşayamaz. Çünkü din insanı kontrol ediyor. Bir ineği sahibi gözetler, bakar. Kontrol edilmezse, başkasının bahçesine girerse, bahçe sahibi boynuzunu kırar veya bacağını kırar. Dolayısıyla Allah bizi başı boş yaratmamış, dini bize peygamberler aracılığıyla göndermiştir. Din anlayışımız yoksa, neyin haram olduğunu bilmiyorsak, birinin yemeğini çalıp maaşını yersek, o inek gibi zarar görürüz. Hapishanede ya bacağını kıracak ya da kafasını kıracak. İşte bu yüzden Allah Teala, insanlara ilim öğrenmeyi farz-ı ayn kıldığını söylüyor. Neyin farz neyin haram olduğunu bilmiyorsak o hayvan gibi kontrol olmadığı için zarara uğrarız. Din olmadan insanlar ormandaki hayvanlardan daha kötü canavarlara dönüşürler.

2. Dinin birey ve topluma faydalı olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer cevabınız evetse nasıl, hayırsa nasıl?

Din insanın sağlığına da faydalıdır. Örneğin abdest temizliği öğretir. Oruç ise

bağırsakları temizler. Müslüman insan, dili ve eli ile birine zarar vermeyen insandır. Dinsiz toplum da olmaz. Eğer bizim atalarımız İslam dinini yaşamasalardı biz de Rusların arasında asimile olmuş toplumlar gibi yok olurduk. Din akraba bağlarını ve genel olarak bir toplumu birleştiren şeydir. Dinin insanlara birçok faydası vardır. Mesela insan sağlığına faydası vardır; abdest temizliği öğretir ve oruç. Eğer oruç tutmazsak Allah bir şey kaybetmez. Kendimiz için tutarız. Oruç, insanın bağırsaklarında ve midesinde bulunan cürufları temizler. **Topluma faydası nedir?** Bir hadis-i şerifte, mü'minlerin en hayırlısının, başkalarına zarar vermeyen olduğu bildirilmektedir. Din olmadan toplum olmaz. Eğer atalarımız İslam'ı takip etmeseydi, Ruslar arasında asimile olan Yakut toplumları gibi biz de dağılırdık. Eğer İslam'dan başka din olsaydı Kırgız halkı kızgın bir millet olduğu için savaşı ve birbirini öldürürdü.

3. Dini faaliyetlere katılıyor musunuz? Mesela; namaz, oruç, kurban kesmek, Kur'an okumak gibi.

İslam'ın beş farzının hepsini elimden geldiği kadar yapmaya çalışırım, Zekat vermeye imkanım olmasa bile elimden geldiği kadar sadaka veriyorum. Hacca gittim, Kur'an hatim ediyorum.

4. Hayatınızı dini emir ve yasaklara uygun bir şekilde yaşamaya çalışıyor musunuz?

Hayatımdaki en önemli şey dinle yaşamak. Elbette elimden geldiği kadar dinle yaşamaya gayret ederim. Dinsiz hayat olmaz diye düşünüyorum.

5. Zaman içerisinde din ile ilişkinizde olumlu ya da olumsuz değişimler oldu mu?

Biliyor musun, Sovyet döneminde din konusunda hiç bilgim yoktu. Ben evde en küçük çocuk olduğum için bana dini kitapları okutmamışlardı ama benden büyük abilerim dini kitapları okumuş, Ku'ran'ı öğrenmişlerdi. Ben ise Fatiha suresini bile bilmiyordum. Bir tek "La ilahe illallah" demeyi biliyordum. Din hakkında Sovyet devrinden sonra, askerden dönünce, medresede eğitim alırken öğrendim. Namaz kılmadığım, Kur'an'ı bilmediğim o dönemde Allah'ın canımı almadığına şükrediyorum. Şimdi ise, elhamdülillah Allah canımı ne zaman alırsa razıyım. Sovyet döneminde kendinize Müslüman mı diyordunuz? Evet Müslümanım derdim ama dini hükümleri bilmiyordum

6. Çocuklarınızın eğitim almasını ve dini öğretilere uygun yaşamalarını ister misiniz?

Çocuklarıma dini eğitim verdim. Ama meslek seçiminde özgür bıraktım. Hepsi beş vakit namaz kılıyor, Kuran okuyor, içki içmiyor, sigara kullanmıyor, iyiler. Dinle yaşamalarını söylerim. Ne iş yaparsa yapsın helal yoldan kazanmasını söylerim.

7. Ahlaklı yaşamla din arasında bir ilişki görüyor musunuz?

Din olmazsa ahlak da olmaz. Çünkü peygamberimiz insan için ilk olarak Allah'ı tanımanın ve Allah'ın dinini öğrenmenin farz olduğunu söyledi. Ondan sonra istediğini yapabilirsin. Müslüman olmayanlarda da ahlaklı olanlar vardır. Ama yaptığı işlerin de İslam'a uygun olması lazım. O yüzden din ahlaktan önce gelir.

8. Genel olarak İslam ve Müslümanlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Müsümanım diye söylemezse işlerinde müslümanlık sıfatı gözükmeyen çok insan var. Ben bir zamanlar Kore'de çalıştım. Orada müslüman olmasa bile insanlar saygılı, insan hakkını yemiyorlar, müslümanlık sıfatları var ama müslüman değiller. Ama bizde ise herkes müslüman olduğunu söyler ama insanlık, müslümanlık sıfatı yok.

Kırgızca

A. Жеке маалыматтар

1. Озунузду тааныштыра кетсениз? Жашыңыз, билиминиз, жашаган жериз?

Мен 52 жаштамын, Ош шаарынын Кара-Суу районунун тургунумун. Атам «милицейскийге окуйм» десем, «ал жакта ичкен-чеккендер окуйт, элдер аларды жаман корот» деп, окутпай койгон. Анан армияны бутуп келгенден кийин медресеге окуп калдым. Медреседе окуп жатканда «заочно» юридикалык факультетке тапшырдым. Бирок прокуратурада иштеп жаткан жакыным «бул жумушта караны ак, акты кара деш керек экен», деп жумушун таштап койгонунан мен дагы 3-курстан окуумду таштап койдум. Андан кийин медреседе окудум. Учурда таксист болуп иштейм.

2. СССР учурунда уй булонуздун дин менен байланышы кандай эле?

Атам 5 убак намаз окуган, орозосун кармаган киши болчу. Атамдын улуу агасы чон молдо болчу. Агам союз убагында деле бир туугандарынны балдарына диний сабактарды окутчу.

3. СССР учурунда диний билим алгансызбы?

Апам менен атам динге жакын адамдар болгондуктан, мага диний тарбия беришти. Мага эч ким үйрөтпөсө да, мен дайыма Кудайга ишенчүмүн. Мектепте «Кудай жок» деп үйрөтүшчү да. Мугалимдер "Кудайга ким ишенет?" деп

сураганда мен эле кол көтөрчүм. Сени «тергөөгө алып кетишет» деп коркуткан мугалимдерим кийин оздору молдо болуп калышты.

Б. Диний коз караш ажана журум турум

1. Дин жана ишеним сиз учун кандай мааниге ээ?

Дин- Аллах Тааланын бизге жоноткон эрежеси. Дин болбосо адам жашай албайт. Анткени дин адамды козомолдоп турат. Бир уйду ээси жайгарып, башкарып турат. Эгер козомолдобой койсо ал башканын бакчасына кирип кетсе бакчанын ээси анын муйузун сындырат же бутун сындырат. Ошол сынары Аллах бизди жон эле башы бош жаратып койбой, бизге пайгамбарлар аркылуу динди жонотту. Биздин динден тушунугубуз жок болсо, козомол жок болсо, арам адалды билбесек, бироонун ашын уурдап, акысын жеп алсак, бул уйга окшоп зыяны тиет да. Турмодо жатасын же бутун сынат, же башын сынат. Ошол учун Аллах Таала биз инсанга илим алышты «парзы айн» кылдык дейт. Парзды билбей арам адалды айырмалай албасан, ошол малга окшоп, контрол жок болгондуктан зыян жетет да. Дин болбосо адамдар токойдогу жаныбардан бешбетер жырткыч болуп кетет.

2. Диндин адамга жана коомго пайдасы бар деп ойлойсузбу? Пайдасы бар болсо кандай, жок болсо кандай?

Диндин адамга пайдасы коп да. Мисалы адамдын ден соолугуна да пайда берет, даарат алуу тазалыкты уйротот, анан орозо. Биз орозо кармабай койсок Аллахтын бир жери кемип калбайт. Озубуз учун кармайбыз. Орозо адамдын ичеги, аш казандагы «шлактарды» тазалайт **Коомго кандай пайдасы бар?** Хадисте айтат «момундардын эн жакшысы бироолорго зыян жеткирбеген», дейт. Дин болбосо коом да болбойт. Эгер биздин ата-бабалар ислам динин кармабаганда биз да орустардын арасына синип кеткен якут сыяктуу коомдордой эле чачыранды болуп кетмекпиз. Ислам эмес башка дин болгондо, кыргыз эли урушчаак келет, бири бирин кырып жок кылып коймок

3. Диний иш аракеттерге катышасызбы? Мисалы: намаз, орозо, курмандык чалуу, Куран окуу сыяктуу.

Исламдын 5 парзынын баарын эле колуман келгенче аткарганга аракет кылам. Зекет берууго алым жетпесе да колуман келишинче садака берип турам. Ажылыка барып келгем. Куран хатм кылып турам.

4. Жашоонузду диний тыюу жана буйруктарга ылайык жашоого аракеттенесизби?

Жашоомдо эн маанилуунерсе дин менен жашоо. Албетте дин менен жашаганга колумдан келишинче аракет кылам. Динсиз жашоо болбойт го.

5. Убакыттын отушу менен дин менен болгон байланышыңызда он же терс озгоруу болду?

Билесинби, Совет учурунда дин тууралуу такыр маалыматым жок болчу. Мен уйдо эн кичине болгонум учун диний китептерди окутушкан эмес, бирок менден улуу агаларым китептерди, Куранды окуп уйронушкон. Мен Фатиха суросун да билбейт болчум. «Ла-илаха иллаАллах» келмесин эле билчим. Союз тарап армиядан келгенден кийин дин жонундо уйрондум. Аллах Таала же намаз окубасам же куран билбесем, ошол маалда жанымды албаганына мин мертебе шугур дейм. Азыр болсо Кудайга шугур, Аллах Таалам жанымды кайсы учурда алса да ыраазымын. **Совет учурунда озунузду мусулманмын дейт белениз?** Ооба «мусулманмын», дейт элем бирок диндин окумдорун билбейт элем.

6. Балдарыңыздын диний тарбия алып, диний доктринага ылайык жашоосун каалайсызбы?

Балдарымды дин жагына окуткам. Бирок кесип тандоо боюнча ыктыярды оздоруно бергем. Баары 5 маал намаздарын окушат, куран окушат, ичпейт, чекпейт, жакшы. Кандай кесип кылсан да адал эмгек кыл деп айтам.

7. Адептуу жашоо менен диндин ортосунда байланыш коросузбу?

Дини жок бирок адептуу жашоо болбой калат. Анткени пайгамбарыбыз эн биринчи адамга Аллахты таануу, Аллахтын илимин озуну жетишинче уйронуу парз экенин айткан. Андан кийин каалаганын кылсын. Мусулман эместерде да адептуулор бар. Бирок жасаган ишин да исламга туура келиши керек. Ошол учун дин адептен мурун келет.

8. Жалпысынан Ислам жана Мусулмандар тууралуу кандай ойдосуз?

Мусулманмын деп тили менен айтпаса кылган ишинде мусулманчылык сапат корунбогон коп адам бар. Мен бир жылдары Кореада иштеп келгем. Ал жакта мусулман болбосо да адамдары сылык, адам акысын жебеген, адамгерчиликтуу, мусулмандык сапаттары бар бирок мусулман эмес. Бирок бизде баары мусулманмын деген менен адамгерчилиги, мусулмандык сапаты жок

Ek- 4: Bilimsel Etiğe Uygunluk Beyanı

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
29.04.2022	4	2022-457

KARAR NO: 2022-457
Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Aytolkun Valerı KYZY'nin Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ danışmanlığında "Orta Yetişkinlik Döneminde Dini İnanç ve Tutumlar: Kırgızistan Örneği" isimli yüksek lisans tezine ilişkin mülakat çalışmasını içeren 61581 sayılı dilekçesi okunarak görüştüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Aytolkun Valerı KYZY'nin Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ danışmanlığında "Orta Yetişkinlik Döneminde Dini İnanç ve Tutumlar: Kırgızistan Örneği" isimli yüksek lisans tezine ilişkin mülakat çalışmasının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

ÖZGEÇMİŞ

Aitolkun VALERII KYZY Kırgız Türk Anadolu Lisesini bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2020 yılında mezun oldu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde 2023 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. (17.06.2023)

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0009-0001-7641-2496

Yayınlar:

1. Valerii Kyzy A. 2022. “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Din Vicdan İlişkisi”, 8.Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 23-25 Eylül 2022.

